

Львівський державний університет
внутрішніх справ

УКРАЇНСЬКА ВОЄННА ТА ПОВОЄННА
КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ

Матеріали
IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції
26–27 жовтня 2023 року

Львів
2023

УДК 343.1(477)+343.2/.7(06)+344

У45

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 13 листопада 2023 р. № 5)

Упорядник:

І. Б. Газдайка-Василишин,
кандидат юридичних наук, доцент

Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали
У45 IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня
2023 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС,
2023. 280 с.

Матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції містять тези доповідей та повідомлень, які були оприлюднені й обговорені під час проведення науково-практичного заходу «Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали», що відбувся у Львівському державному університеті внутрішніх справ 26–27 жовтня 2023 року.

Опубліковано в авторській редакції.

УДК 343.1(477)+343.2/.7(06)+344

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2023

Акімов М. О.,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

**ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ПРОЯВ
ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ
(НА ПРИКЛАДІ ЗАКОНОПРОЄКТУ РЕЄСТР.
№ 9519 ВІД 24 ЛИПНЯ 2023 РОКУ)**

За понад півтора року дії правового режиму воєнного стану набув чинності двадцять один закон про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу (далі – КК) України [1]. Природно, що державний примус (у тому числі його найбільш суворий вид – кримінальна відповідальність) є природною реакцією на виявлені фактори, що актуалізувались саме під час війни та негативно впливають (чи можуть вплинути) на безпеку суспільства. Однак не можна не відзначити, що в силу більшою мірою суб’єктивних причин суб’єкти права на законодавчу ініціативу часто-густо намагаються шляхом втілення власних напрацювань не так запобігти цим факторам або усунути їх, як у спосіб відвертого популізму задовольнити політичні амбіції та продемонструвати нібито державницькі, а насправді егоїстичні, прагнення.

Законопроект реєстр. № 9519 від 24 липня 2023 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану», далі – законопроект 9519 [2], має на меті, як стверджується у пояснювальній записці, встановити більш суворе

кримінальне покарання за перераховані діяння та унеможливити уникнення реального відбування такого покарання засудженими в силу застосування до них – відповідно до статті 75 КК України – звільнення від покарання з випробуванням (враховуючи нижню межу санкції статті 114-2 КК України).

Проте при ґрунтовному аналізі виявляється, що суб'єкт права на законодавчу ініціативу, прагнучи нібито удосконалити положення чинного КК України, лише ускладнює кримінально-правову оцінку вчиненого, створюючи штучну конкуренцію кримінально-правових норм, ініціює вкрай неоднозначне (а іноді і суперечливе) запровадження більш жорстоких санкцій за діяння, чия відповідність правилам нормопроектної техніки та традиціям законотворчості в сфері кримінального права є і без того вельми сумнівною.

Так, розробник законопроекту 9519, пропонуючи встановити більш суворе кримінальне покарання за діяння, передбачені частиною першою статті 114-2 КК України, посилається на те, що за даними Єдиного державного реєстру судових рішень особи, засуджені за вчинення злочинів, передбачених цією статтею, уникають реального відбування покарання через відносно низьку нижню межу санкції, яка дозволяє суду застосувати у порядку, визначеному статтю 75 КК України, звільнення від відбування покарання з випробуванням. Однак при цьому ігнорується той факт, що відповідно до частини першої статті 75 КК України звільнення від покарання з випробуванням є правом, а не обов'язком суду. Саме суд, ураховуючи положення згаданої статті, звільняє особу від покарання та встановлює їй випробувальний термін, якщо дійде висновку про можливість її виправлення без відбування покарання. Таким чином, те, що реальне кримінальне покарання не призначається, залежить не від чинного вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність, а від суду. До того ж відповідно до частини другої статті 75 КК України суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження

угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. Таким чином, якщо обвинувачення (прокуратура) буде належним чином доводити винуватість особи в суді та обґрунтовувати потребу реального призначення особі покарання у виді позбавлення волі, це безумовно впливатиме на рішення, що його прийматиме суд.

З огляду на це навіть у разі прийняття законопроекту 9519 у запропонованій редакції при призначенні винній особі покарання за діяння, передбачене частиною першою 114-2 КК України, у виді позбавлення волі строком на п'ять років до неї також може бути застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, а отже, цінність даної законодавчої ініціативи вельми сумнівна.

Розробник законопроекту 9519 також вказує у пояснювальній записці, що особи, винні у передачі ворогові інформації про місцезнаходження, переміщення сил оборони та роботу сил протиповітряної оборони, цілеспрямовано передавали агресору інформацію про місця базування та переміщення підрозділів сил оборони, допомагали ворогу готувати, здійснювати та коригувати повітряні удари по нашій території. Тому задля запобігання превенції вчинення особами нових злочинів, передбачених статтею 114-2 КК України, пропонується встановити покарання за частиною третьою цієї статті аж до довічного позбавлення волі.

Водночас, посилаючись на наведені обставини, суб'єкт права на законодавчу ініціативу фактично суперечить сам собі. Адже допомога ворогові (точніше, надання іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України) є ознакою іншого злочину – державної зради (стаття 111 КК України). Натомість діяння, передбачене частиною третьою статті 114-2 КК України, сформульоване законодавцем саме «за відсутності ознак державної зради або шпигунства».

За таких умов пропозиція встановити за вказане діяння покарання у виді довічного позбавлення волі (таке ж, як і за злочин, передбачений частиною другою статті 111 КК України) уявляється необґрунтованою. Більш доцільним убачається:

– або змінити частини першу та другу статті 114-2 КК України з тим, щоб вони охоплювали лише ті діяння, що не охоплюються іншими нормами розділу I Особливої частини КК України (статті 111, 111-1, 111-2, 114, 114-1);

– або виключити з статті 114-2 КК України частину третю, аби в подальшому всі випадки вчинення діянь, передбачених частинами першою та другою цієї статті, з метою надання відповідної інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, можна було б кваліфікувати як державну зраду за статтею 111 КК України або як шпигунство за статтею 114 КК України;

Підсумовуючи викладене, можна дійти лише одного висновку: законопроект 9519 у запропонованому вигляді не може бути прийнятий. Тим не менше Комітет Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності своїм висновком від 07 серпня 2023 року вже рекомендував включити його до порядку денного дев'ятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання. Залишається тільки сподіватись, що юридичні аргументи та здоровий глузд візьмуть гору над популістськими прагненнями, і цей законопроект не буде прийнято.

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану: законопроект реєстр. № 9519 від 24.07.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42345>.

Андрусак Г. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
кримінального права і процесу
(*Волинський національний університет
імені Лесі Українки*)

**ВИКОНАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ
З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЧИ РОЗКРИТТЯ
ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ
ТА ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (СТ. 43 КК УКРАЇНИ):
НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Важливою складовою кримінально-правової протидії організованій злочинності в Україні було і залишається оперативне проникнення особи (конфідента) під виглядом «легенди» в організовані злочинні спільноти (організовану групу чи злочинну організацію) з тією метою, щоб сприяти розкриттю та/або попередженню їх злочинної діяльності. У Кримінальному кодексі України (далі – КК) передбачається така обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, як виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК).

Виконання спеціального завдання – це асоціація правових норм, яка включає не лише норми, передбачені у КК (норми статей 43 та 28), а й норму, вміщену у ст. 272 КПК, яка закріплює вимоги щодо здійснення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії, а також норму у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1], яка надає право підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями ст. 272 КПК (п. 8 ч. 1 ст. 8) [2].

Окрім того, порядок виконання спеціального завдання як негласної слідчої (розшукової) дії закріплено в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [3]. У теорії кримінального права виокремлюється поняття «асоціація кримінально-правових норм» [4, с. 85–90; 5, с. 88–90]. Вважаємо за доцільне виокремлювати не лише асоціацію кримінально-правових норм, а й асоціацію правових норм (як у випадку, що розглядається). Адже вони є спільністю, «в'язкою» загальної (основної, генеральної) норми та конкретизуючих її спеціальних (варіантних) норм, об'єднаних єдиними принципами, поняттями, термінологією» [4, с. 89].

Законодавець у процесі поточної правотворчості скоригував назву обставини, передбаченої ст. 43 КК, змінивши формулювання з «злочинна діяльність» на «кримінально протиправна діяльність» організованої групи чи злочинної організації [6]. Вважаємо, що таке коригування, окрім збільшення кількості слів, змістовно нічого не змінило. Навпаки, коригування внесло суперечність з самою суттю відповідних злочинних спільнот. Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 29 КК злочинна організація створюється з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів. Така вказівка відсутня у формулюванні організованої групи. Проте, на нашу думку, ця злочинна спільнота також створюється для вчинення саме злочинів, а не кримінальних проступків. Окрім того, у правових нормах, що включаються в асоціацію правових норм про виконання спеціального завдання, коригування, що розглядалося вище, не відбулося (ст. 272 КПК) [1]. Тому й вважаємо недоцільним указувати на кримінальну протиправність діяльності організованої групи чи злочинної організації у назві та під час формулювання правової суті обставини, що виключає злочинність діяння, у ст. 43 КК.

Сфера можливого застосування гарантій для осіб, які виконують спеціальне завдання, в асоціації правових норм є досить таки вузькою. Як передбачено у ч. 1 ст. 43 КК, не є кри-

мінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності. У ч. 1 ст. 272 КПК зазначено, що під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування [1].

Водночас події останнього року у нашій державі вказують на те, що можливу сферу проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як виконання спеціального завдання, а також кримінально-правову гарантію, що може поширюватися на осіб, які виконували таке спеціальне завдання, доцільно розширити. Йдеться про можливість виконання спеціального завдання не лише з метою попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, а й спеціального завдання з метою попередження чи розкриття злочинів проти основ національної безпеки, кримінальних правопорушень терористичної спрямованості, а також кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Тобто, йдеться про найбільш актуальні кримінальні правопорушення для України, яка перебуває в умовах воєнного стану. Вказані кримінальні правопорушення можуть бути вчинені й однією особою, або у такий спосіб, що фактично унеможлиблює встановлення того, що злочин готується організованою групою чи злочинною організацією. Адже характерною ознакою організованих форм співучасті виступає конспіративність та таємний характер діяльності їх учасників.

Повністю поділяємо підхід В. В. Кудінова та О. В. Бачинського, відповідно до якого «... одним із найбільш суттєвих

недоліків правового регулювання виконання спеціального завдання є закріплення в назві та змісті ст. 272 КПК можливості проведення вказаної НСРД виключно у провадженнях стосовно організованих груп і злочинних організацій, що не є виправданим, адже позбавляє можливості попереджувати, розкривати та припиняти окремі кримінальні правопорушення, які, хоч і не вчиняються організованими групами чи злочинними організаціями, є не менш небезпечними» [7, с. 185]. Окрім того, як вдало підкреслюють ці науковці, важливо поширити виконання спеціального завдання з оновленим підходом щодо виду злочинної діяльності, яка підлягає попередженню або розкриттю у результаті виконання такого завдання, і на контррозвідувальну діяльність [7, с. 186]. Згідно з ч. 1 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» під такою діяльністю розуміється спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України [8]. При цьому ст. 7 цього Закону, яка визначає функції і повноваження органів, підрозділів та співробітників Служби безпеки України, що здійснюють контррозвідувальну діяльність, не містить згадки про таке право відповідних підрозділів здійснювати оперативне проникнення (на кшталт відповідних положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Таким чином, з огляду на важливість охорони найбільш важливих цінностей кримінально-правовими засобами, якими виступають державна безпека, громадська безпека, мир та безпека людства і міжнародний правопорядок, вважаємо за доцільне скоригувати асоціацію правових норм про виконання

спеціального завдання у КПК, КК, Законах України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність». На нашу думку, таке виконання спеціального завдання може здійснюватися не лише стосовно попередження чи розкриття злочинної діяльності організованих груп або злочинних організацій, а й злочинів проти основ національної безпеки, кримінальних правопорушень терористичної спрямованості, миру та безпеки людства, міжнародного правопорядку, якщо вони скоюються однією особою або безвідносно до інформації про підготовку вчинення вказаних кримінальних правопорушень саме у складі організованих форм співучасті.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://cutt.ly/68iGUa6>.

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://cutt.ly/v8iGORf>.

3. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затв. наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://cutt.ly/q8iGSGY>.

4. Сень І. З. Спеціальні норми у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.08. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 268 с.

5. Яремко Г. З. Асоціації кримінально-правових норм: загальнотеоретичний аналіз. *Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія: Право*, 2012. Т. 3. Вип. 20. Ч. 2. С. 88–90.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://cutt.ly/E8iGF3y>.

7. Кудінов В. В., Бачинський О. В. Правове регулювання виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4 (29). Т. 1. 2019. С. 183–189.

8. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL: <https://cutt.ly/W8iGH8O>.

Балобанова Д.О.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри
кримінального права і кримінології
(*Львівський державний університет
внутрішніх справ*)

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОБАЦІЙНОГО НАГЛЯДУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ

Верховною Радою України 23 серпня 2023 р. був прийнятий Закон України №3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» [1], який має набрати чинності з 28 березня 2024 р. В пояснювальній записці до відповідного законопроекту зазначається, що прийняття цього закону викликано, крім виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. №1153-р «Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках», необхідністю «перегляду існуючих покарань, які є недостатньо ефективними, матеріально затратними чи морально

застарілими» [2]. До таких «неефективних, затратних та застарілих» покарань на думку ініціаторів законопроекту належать арешт та обмеження волі¹. Це обґрунтовується тим, що впродовж усього часу наявності арешту в якості покарання в КК України існують правові, організаційні проблеми його застосування, виконання та відбування (арештні дома до цього часу належним чином не створені, а засуджені до арешту тримаються в арештних домах, що створені при слідчих ізоляторах, статус арештних домів в слідчих ізоляторах є недостатньо врегульованим, а фінансове забезпечення – надмірним). За таких обставин, на думку народних депутатів, арешт як вид покарання, при передбаченому порядку його виконання, втрачає своє кримінально-правове і соціальне призначення та потребує значної фінансової витратності. Отже, через неефективність застосування цього покарання постає необхідність створення нових умов його застосування та порядку виконання, а також впровадження нових, альтернативних покарань.

Не зупиняючись детально на доцільності існування такого виду покарання як арешт, слід зазначити, що відсутність належних місць утримання осіб, засуджених до такого виду покарання, не створення їх у відповідності до Кримінально-виконавчого кодексу України протягом 20 років (КВК України був прийнятий 11 липня 2003 р., набрав чинності з 01 січня 2004 р.), не є показником неефективності цього покарання, а є свідченням відсутності зусиль з боку уповноважених органів державної влади. Крім того, згідно зі звітом Державної судової адміністрації за 2022 р. про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання [3] частка осіб, засуджених до арешту становить 3,7% від усіх засуджених (1 850 осіб з 49 679 осіб), тоді як частка засуджених до такого

¹ В прийнятому варіанті закону зауваження щодо обмеження волі відсутні і це покарання залишилися в системі покарань (ст. 51 КК України).

«незастарілого» виду покарання, як виправні роботи, становить 0,2% (85 (!) осіб). Але виправні роботи, на думку законодавця, лишаються «ефективними».

Але головним «надбанням» Закону №3342-IX є включення в систему кримінальних покарань нового покарання у виді пробаційного нагляду, як основного виду покарання, що передбачає комплексний вплив на правопорушника без ізоляції від суспільства протягом 1-5 років (1-2 роки для неповнолітніх). Впровадження цього виду покарання одразу викликало численні зауваження з боку наукової спільноти.

Основним зауваженням є майже повна ідентичність запропонованого виду покарання – пробаційного нагляду – існуючий підставі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК). Ст. 59¹ КК встановлює: «1. Покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства.

2. Суд покладає на засудженого до пробаційного нагляду такі обов'язки:

1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання;

3) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

3. Суд може покласти на засудженого до пробаційного нагляду обов'язки:

1) використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою;

2) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу);

4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб».

Згідно з ст. 76 КК у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає на засудженого такі обов'язки:

1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання.

Додатково суд може покласти такі обов'язки:

1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

б) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

Тобто фактично перелік обов'язків, які суд може покласти на особу, яка визнана винною та підлягає реальному відбуванню покарання, та особу, яка визнана винною, але звільняється від відбування покарання у зв'язку з висновком про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, є майже однаковим. Деякі відмінності наявні, але вони несуттєві та не впливають на зміст:

– обов'язок «не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації» в ст. 76 КК належить до додаткових обов'язків, а в ст. 59¹ КК – до обов'язкових;

– ст. 59¹ КК передбачає обов'язок «пройти курс лікування від *наркотичної, алкогольної залежності...*», що не передбачено ст. 76 КК;

– пробаційний нагляд передбачає можливість використання електронного засобу контролю і нагляду та обов'язок проживати за вказаною у рішенні суду адресою;

– при звільненні від відбування покарання з випробуванням може бути покладений обов'язок попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого.

Навіть з урахуванням цих незначних відмінностей виникає питання, як за допомогою одних й тих самих правообмежень можна досягати цілей покарання (пробаційний нагляд) та використовувати їх у випадку недоцільності застосування покарання?

Крім того, нова редакція ст. 75 КК передбачає можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, засудженої до пробаційного нагляду. Тобто все одно особа буде зазнавати майже тих самих обмежень. Але строки погашення судимості будуть різними: у випадку призначення пробаційного нагляду – 1 рік після відбуття покарання; у випадку звільнення від відбування покарання з випробуванням – з моменту закінчення іспитового строку.

Є й інші проблеми, які викликає запровадження нового виду покарання у КК України, на які, зокрема, звернув увагу Ю.А. Пономаренко в своїх дописах в мережі Інтернет. Але основною ідеєю лишається та, що не потрібно змішувати явища з різною правовою природою та пробація має визнаватися кримінально-правовим засобом поряд з покаранням, як це зроблено в Проекті КК [4].

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 № 3342-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>.

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1719666>.

3. Звіт Державної судової адміністрації за 2022 р. про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

4. Текст проекту нового Кримінального кодексу України станом на 14.10.2023 URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>.

Басиста І. В.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри
кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

НАСИЛЬНИЦЬКА ПЕРЕДАЧА УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ – АКТ ГЕНОЦИДУ ЧИ ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН?

Вже неодноразово підкреслювалося¹, що судячи із оприлюдненої Міжнародним кримінальним судом (МКС) інформації та із заяви Голови МКС (President Judge), судді Piotr Hofmański від 17.03.2023 р. у виданих 17 березня 2023 року МКС ордерах на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Белової, серед іншого, їм інкриміновано вчинення воєнного злочину. Зокрема, у заяві Голови Міжнародного кримінального суду, судді Пйотра Гофманського від 17 березня 2023 р. значиться, що: «...Президент Російської Федерації, є імовірно відповідальним за воєнний злочин незаконної депортації населення (дітей) та незаконного вивезення населення (дітей) з окупованих районів України до Російської Федерації (відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту). Ці злочини були імовірно скоєні на українській окупованій

¹ Басиста І.В. Перспективи притягнення до відповідальності за порушення прав дітей в Україні та злочини щодо дітей, скоєні російськими загарбниками під час широкомасштабної війни, розв'язаної росією 24 лютого 2022 року (співробітництво із Міжнародним кримінальним судом) (продовження огляду). *Матеріали наукового семінару «Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період»* (Львів, 23 червня 2022 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 13–17. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

території щонайменше з 24 лютого 2022 р. Є обґрунтовані підстави вважати, що пан Путін несе особисту кримінальну відповідальність за вищезазначені злочини: (i) за вчинення цих злочинів особисто, спільно з іншою особою і/або через іншу особу (ст. 25(3)(а) Римського статуту) та (ii) за нездійснення ним належного контролю над цивільними та військовими підлеглими, які здійснили злочини або дозволили їхнє здійснення і перебували під його фактичною владою і контролем, згідно з відповідальністю начальника (ст. 28 (b) Римського статуту). Пані Марія Олексіївна Львова-Белова, дата народження – 25 жовтня 1984 р., уповноважена при Президентові Російської Федерації з прав дітей, імовірно відповідальна за воєнний злочин незаконної депортації населення (дітей) та незаконного вивезення населення (дітей) з окупованих районів України до Російської Федерації (відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту). Ці злочини були імовірно скоєні на українській окупованій території щонайменше з 24 лютого 2022 р. Є обґрунтовані підстави вважати, що пані Львова-Белова несе особисту кримінальну відповідальність за зазначені вище злочини: за вчинення цих злочинів особисто, спільно з іншою особою і/або через іншу особу (ст. 25(3)(а) Римського статуту)»¹.

Якщо звернутися до офіційного українського перекладу положень Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, то пунктом «а» частини 2 статті 8 «Воєнні злочини» передбачено, що воєнні злочини, то є «грубі порушення

¹ Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova | International Criminal Court (icc-cpi.int) / Заява Голови Міжнародного кримінального суду, судді Пйотра Гофманського від 17 березня 2023 р.: Судді Міжнародного кримінального суду видають ордери на арешт Володимира Володимировича Путіна та Марії Олексіївни Львової-Белової. *Право України*. № 3/2023. С. 16-17. URL: <http://www.pravoua.com.ua>

Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції», а підпунктом «vii» вказаного пункту «а» другої частини статті 8 Римського Статуту МКС встановлена відповідальність за незаконну депортацію або переміщення чи незаконне позбавлення волі¹. Пункт «b) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь» включає в себе підпункт «viii) переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території»². У відповідних заявах також побіжно згадується, що зазначені протиправні дії вчинені в рамках агресії росії проти України³.

¹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. Документ 995_588. Набрання чинності 01.07.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

² Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. Документ 995_588. Набрання чинності 01.07.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

³ Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova | International Criminal Court (icc-cpi.int): Заява Голови Міжнародного кримінального суду, судді Пйотра Гофманського від 17 березня 2023 р.: Судді Міжнародного кримінального суду видають ордери на арешт Володимира Володимировича Путіна та Марії Олексіївни Львової-Белової. *Право України*. №3/2023. С. 16–17. URL: <http://www.pravoua.com.ua>; Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants against President Vladimir Putin and Ms Maria Lvova-Belova | International Criminal Court (icc-cpi.int): Заява Прокурора Міжнародного кримінального суду Каріма А.А. Хана про видачу ордерів на арешт Президента Володимира Путіна та Марії Львової-Белової від 17 березня 2023 р. *Право України*. №3/2023. С. 14-15. URL: <http://www.pravoua.com.ua>

«Ці ордери зазвичай таємні, але оскільки викрадення українських дітей тривають, суд, як ми бачимо, оприлюднив коротку інформацію про них.

Ще з початку повномасштабного вторгнення про злочин суду повідомляли **українські правоохоронці та правозахисники**. Одні з них – Регіональний центр прав людини та Інститут Лемкіна із запобігання злочину геноциду (Рафаель Лемкін – американський юрист, автор терміну «геноцид», першим назвав Голодомор геноцидом, – ред.)»¹. Експертка Регіонального центру прав людини Катерина Рашевська для «The Village Україна розповіла, що 25 жовтня 2022 року Регіональний центр прав людини спільно з Інститутом Лемкіна із запобігання злочину геноциду подав повідомлення до Міжнародного кримінального суду про насильницьку передачу дітей. До цього було 14 запитів до державних органів, активна аналітична діяльність, зустрічі з представниками міжнародної спільноти, 87 інтерв'ю. «Важко бути на 100% впевненою, що саме наше повідомлення дало хід цій справі. Ми не можемо, і я не думаю, що слід на цьому наголошувати. Після нас до МКС звернулась також французька організація Pour l'Ukraine, pour leur liberty et la notre (у партнерстві з адвокатами Vigo) з дуже схожим повідомленням. Тепер ми з ними співпрацюємо, і вони сказали, що перед тим, як подавати своє повідомлення, опиралися на наше. Своє ми відкрито публікували. Нині готуємо нове спільне повідомлення. МКС розпочинає певне провадження на основі власних зібраних доказів, а ми (й інші організації) виступаємо як одне з джерел отримання цих доказів»².

¹ Вікторія Матола. Чому ордер на арешт Путіна видали саме за депортацію українських дітей і чому це ознака геноциду? *The VILLAGE*. 24.04.2023. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/russian-war-crimes/338325-order-na-aresht-putina>

² Вікторія Матола. Чому ордер на арешт Путіна видали саме за депортацію українських дітей і чому це ознака геноциду? *The VILLAGE*. 24.04.2023. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/russian-war-crimes/338325-order-na-aresht-putina>

« І попри те, що вони намагаються подати це не як усиновлення, а як опіку чи патронат, для МКС це не має значення. **Насильницька передача дітей тлумачиться як злочин геноциду**, і Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього не містить конкретики, у якій формі має відбуватися така передача: це опіка чи усиновлення. Можу впевнено сказати, що МКС не видав би жодних ордерів на арешт, якби не було чіткого усвідомлення, що ці злочини були скоєні»¹.

«Ми подавали повідомлення в контексті злочину геноциду, попри те, що його дуже важко довести. І фактів депортації дітей для цього замало, на жаль. **Потрібно продемонструвати намір залишити їх у Росії назавжди, перетворити на російських громадян, викорінивши українську ідентичність**. Цей намір слід доводити щоразу для кожної підозрюваної особи. Утім, на щастя, російські посадовці самі документують власний злочин у своїх інтерв'ю та заявах»². *Коротким власним коментарем спробую продовжити цю цитату, бо й справді із тих відомостей, котрі наводилися для нас із колегами у перебігу навчання на курсі із міжнародного гуманітарного права, який тривав з 5.07.2023 до 16.09.2023 та був організований Українською Гельсінською спілкою з прав людини, лекторами однозначно було констатовано, що у Міжнародному суді ООН (тлумачить Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. як Резолюція Генеральної Асамблеї*

¹ Вікторія Матола. Чому ордер на арешт Путіна видали саме за депортацію українських дітей і чому це ознака геноциду? *The VILLAGE*. 24.04.2023. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/russian-war-crimes/338325-order-na-aresht-putina>

² Вікторія Матола. Чому ордер на арешт Путіна видали саме за депортацію українських дітей і чому це ознака геноциду? *The VILLAGE*. 24.04.2023. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/russian-war-crimes/338325-order-na-aresht-putina>

Конвенція набрала чинності 12 січня 1951 р.; вона встановлює правове визначення геноциду, яке стало кульмінацією багаторічної кампанії польського юриста єврейського походження Рафаеля Лемкіна. Яір Орон пише, що «Коли Рафаель Лемкін вперше використав слово «геноцид» у 1944 р. він зазначав знищення вірмен у 1915 р. як важливий приклад геноциду¹) і констатує її порушення) при вирішенні спорів між державами, поки що було дві невдалі спроби довести порушення Конвенції. Перша, то було обвинувачення Сербії у вчиненні геноциду у Боснії і Герцеговині та Хорватії. Інша – Республіка Сербія позивалася до країн НАТО (North Atlantic Treaty Organisation) про те, що вони щодо її населення вчинили геноцид. На сьогодні ми треті, хто прийшов зі своєю справою, але поки що лише стверджуємо, що «росія використовує Конвенцію як привід до війни»² (бо заяви росіян, що вони прийшли звільнити Донбас та інші українські території від «нацистів, які нищать корінних росіян...» тощо ... вже перетворилися на річку відкритої брехні та бруд). Вірю, що успіх нашої справи буде, як у Міжнародному суді ООН, та і у МКС, як у національній (територіальній) юрисдикції, так і в універсальних юрисдикціях, бо доказів вчиненого і вчинюваного геноциду щодо українців більш, ніж достатньо.

«Слово «геноцид» поки що не звучить з уст Міжнародного кримінального суду, але це поки що. Українські та міжнародні експерти сходяться на тому, що депортація, тобто насильницьке вивезення українських дітей у межах окупованих територій і з окупованої території України на територію Росії, по-перше,

¹ URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конвенція_про_запобігання_злочину_геноциду_та_покарання_за_нього

² Дмитро Коваль у перебігу лекції на курсі «МГП: від теорії до практики», що був організований Українською Гельсінською спілкою з прав людини.

дійсно є, по-друге, має надзвичайно негативні наслідки для дітей, по-третє, має ознаки геноциду»¹.

Про вчинення воєнних злочинів, а не геноциду йдеться і у звіті незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування подій в Україні. Комісія резюмувала, «що знайшла додаткові докази воєнних злочинів російських окупантів. Про це сказано в доповіді, яку комісія представила Генасамблеї ООН. Комісія підтвердила, що внаслідок російської атаки на багатоповерховий житловий будинок в Умані у квітні 2023 року загинули 24 мирні жителі, переважно жінки та діти. Також розслідування комісії підтвердило, що російська влада широко і систематично застосовувала тортури в місцях утримання. Нові докази, які члени комісії збрали в Херсонській і Запорізькій областях, «показують ту саму картину тортур» на тимчасово окупованих територіях. Комісія також задокументувала вивезення 31 дитини з України в Росію в травні 2022 року і дійшла висновку, що це **воєнний злочин незаконної депортації**. Комісія «стурбована інформацією про заходи, явно спрямовані на те, щоб дозволити деяким дітям залишитися в РФ на тривалий період часу...»². Також, констатуючи, що в першу чергу постраждали діти і жінки, воєнним злочином та актом проти людства назвала президентка Європарламенту Роберта Мецола знищення дамби Каховської гідроелектростанції³.

¹ Ірина Семенюта. Викрадені Росією з України діти: геноцид під прикриттям турботи. *Детектор медіа*. 2.06.2023 (Викрадені Росією з України діти: геноцид під прикриттям турботи. *MediaSapiens*. (detector.media)).

² Ніна Григорська. Депортація дітей, звалтування і тортури. Комісія ООН представила Генасамблеї доповідь про російські воєнні злочини в Україні. *New Voice*. 20.10.2023. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/voyenni-zlochini-rosiji-v-ukrajini-komisiya-oon-predstavila-novu-dopovid-novini-ukrajini-50362225.html>

³ Злочином проти людства назвала підрив Каховської ГЕС президентка Європарламенту. *Арміяінформ*. 6.06.2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/06/zlochynom-proty-lyudstva-nazvala-pidryv-kahovskoyi-ges-prezydentka-yevroparlamentu/>

При цьому, **27 квітня Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла резолюцію щодо примусової депортації українських дітей та дорослих на території Росії, визнавши такі дії геноцидом.** Також ПАРЕ закликала Міжнародний кримінальний суд розглянути можливість кримінального переслідування за цей злочин. За даними члена української делегації в Асамблеї Олексія Гончаренка, у резолюції вперше згадується термін «геноцид» відносно дій РФ в офіційному документі такого рівня. Також там зазначається, що згідно з нормами міжнародного права, примусова депортація – це ознака геноциду, тому всі випадки мають розслідуватись, а всі причетні понести відповідальність. Своєю чергою членкиня української делегації, нардепка Євгенія Кравчук уточнила, що резолюція також: наголошує, що факти депортації і насильницького переміщення українських дітей в РФ підпадають під дію Конвенції про геноцид 1948 року; вітає рішення Міжнародного кримінального суду про видачу ордерів на арешт російського диктатора Володимира Путіна і російської дитячої омбудсменки Марії Львової-Белової; підтримує необхідність документування, збору та оцінки доказів злочину геноциду; закликає Міжнародний кримінальний суд розглянути притягнення до відповідальності за злочин геноциду винних; закликає країни-учасниці розглянути можливість притягнення до відповідальності за всі злочини у національних судах. Крім того, документ розширює коло країн, де Путін офіційно вважається підозрюваним у воєнних злочинах. «І це одне з найголовніших рішень ПАРЕ в цій резолюції. Не всі члени ПАРЕ є країнами, які ратифікували Римський статут. І саме прийняття цієї резолюції розширює коло країн де Путін офіційно вважається підозрюваним у воєнних злочинах», – додав Гончаренко. А ще, прийнята правка до резолюції в ПАРЕ про визнання самопроголошеного президента Білорусі Олександра Лукашенка причетним до

примусової депортації дітей та дорослих з окупованих територій України»¹.

У спеціальному звіті, який представила ОБСЄ 4 травня йдеться, що **примусове вивезення Росією українських дітей може бути визнано злочином проти людяності**². Звіт створили в рамках Московського механізму ОБСЄ, що дає змогу створювати експертні комісії та надсилати їх до держав-учасниць, щоб допомогти їм у розв'язанні проблеми, пов'язаної з захистом прав людини. Посол Фінляндії в ОБСЄ Веса Хаккінен, який виступив від імені 45 країн-учасниць ОБСЄ, заявив, що Росія має повернути в Україну депортованих українських дітей³.

Росія, лише ведучи мову про більш, як 700 тисяч викрадених українських дітей, очевидно вже себе документує, не дивлячись на те, що видає таку діяльність за «допомогу», «порятунок». Звісно, що цинізм таких заяв зашкалює, бо факти свідчать про вчинені і вчинювані тяжкі міжнародні злочини, а факти, то річ вперта...Констатуємо, що наявний «лише спосіб досягнення пропагандистських та інших цинічних цілей владою країни-агресорки»⁴.

¹ ПАРЄ визнала геноцидом депортацію українських дітей та дорослих до РФ. *Еспресо*. 27.04.2023 (ПАРЄ визнала геноцидом депортацію українських дітей та дорослих до Росії (espresso.tv))

² Прокуратора розслідує понад тисячу кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів РФ проти дітей. *Еспресо*. 1.06.2023. URL: <https://espresso.tv/prokuratora-rozslidue-ponad-tisyachu-kriminalnikh-provazhzen-shchodo-voennikh-zlochiviv-rf-proti-ditey>

³ Примусове вивезення Росією українських дітей може бути визнано злочином проти людяності: звіт на замовлення ОБСЄ. *Еспресо*. 4.05.2023 (Примусове вивезення РФ українських дітей може бути визнано злочином проти людяності, – звіт на замовлення ОБСЄ (espresso.tv)).

⁴ Ірина Семенюта. Викрадені Росією з України діти: геноцид під прикриттям турботи. *Детектор медіа*. 2.06.2023 (Викрадені Росією з України діти: геноцид під прикриттям турботи. *MediaSapiens*. (detector.media)).

Вже підкреслювалося¹, що невідома точна кількість викрадених українських дітей, як і тих діток, які вбиті та

¹ Розпочато на шпальтах збірника Українська кримінальна юстиція в умовах війни: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2022. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html> (Басиста І.В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. С. 17–44). Продовжено у розділі «Захист прав дітей та забезпечення їх безпеки за умов воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності» колективної монографії «**Juvenile policy as a component of supporting Ukraine’s national security and defense**» (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs): Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. P. 42–78. 552. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7881/16459-1>. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-2>; та у розділі «Перспективи та невідворотність відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності (діяльність Спільної слідчої групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні (ЖТ); співробітництво із Міжнародним кримінальним судом; перспективи створення Міжнародного трибуналу ad hoc тощо) (продовження огляду)» колективної монографії «Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика» (Military offences and war crimes: background, theory and practice: collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. P. 25-72. (876 p). URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/322> DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-2>, а також у тезах доповідей: «Перспективи відшкодування росією шкоди внаслідок вчинених злочинів на українських теренах»: Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: матеріали науково-практичного семінару (Львів, 2 грудня 2022). Львів: ЛьвДУВС. 2022. С. 6–11. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>; «Порушення прав дітей в Україні та злочини щодо дітей, скоєні російською армією під час широкомасштабної війни, розв’язаної росією 24 лютого 2022 року (продовження огляду)»: Матеріали круглого столу «Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного стану в Україні. Факультет правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (27 січня 2023 року). Київ: НаУКМА, 2023. С. 4-11; «Злочини щодо дітей, скоєні російською армією під час широкомасштабної війни, розв’язаної росією 24 лютого 2022 року та перспективи притягнення до відповідальності (співробітництво із Міжнародним кримінальним судом; кроки до створення Міжнарод-

ного трибуналу ad hoc)». *VII Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти»*. 17 березня 2023 року. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2023. 351-355. DOI: 10.31733/17-03-2023-351-355 <https://doi.org/10.31733/17-03-2023>. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10997>; «Окремі проблеми притягнення до відповідальності за вчинення тяжких міжнародних злочинів, відшкодування завданої шкоди та кроки на їх вирішення (продовження огляду)». Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір». 31 березня 2023 року. м. Львів: ППО НУ «Львівська політехніка». 2023; «Притягнення до відповідальності за вчинені міжнародні злочини в Україні: нові кроки у розслідуванні Міжнародного кримінального суду (продовження огляду)». Всеукраїнська науково-практична конференція «Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи». 18 травня 2023 року. м. Запоріжжя: Класичний приватний університет... 2023. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 144-150. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/220><https://doi.org/10.36059/978-966-397-315-9-36>; «Притягнення Міжнародним кримінальним судом до відповідальності за вчинені та вчинювані міжнародні злочини в Україні, в тому числі щодо дітей (продовження огляду)». Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів: Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 27 квітня 2023 р. Частина I. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С.12-18. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-1> <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/193/3962/9374-1>; Невідворотність відшкодування росією шкоди внаслідок вчинених злочинів на українських теренах (продовження огляду). Міжнародна науково-практична конференція присвячена пам'яті професорів В.П. Бахіна, В.К. Лисиченка, І.Я. Фрідмана. 19 травня 2023 року. Ірпінь: Державний податковий університет. 2023. С. 17-21.; Притягнення до відповідальності за агресію (нові кроки до створення Міжнародного трибуналу) (продовження огляду). Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах» (31 травня 2023 року, Одеса). Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ. 2023. С. 24-29; Перспективи відповідальності за незаконну депортацію і незаконне переміщення українських дітей (співробітництво із Міжнародним кримінальним судом) (продовження огляду). Міжнародна науково-практична конференція «Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: Україна та світ». (Львів, 09 червня 2023 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 35-43. <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

поранені на не підконтрольних сьогодні Україні українських територіях. За даними Національного інформаційного бюро на сайті «Діти війни» станом на 22 жовтня 2023 року 19546 українських дітей є депортованими та/або примусово переміщеними («за словами уповноваженого ВР з прав людини Дмитра Лубінця, кількість депортованих дітей становить приблизно 150 тисяч»¹); 508 діток загинули; 1136 – поранені; 13 дітей постраждали від сексуального насильства («наймолодшій жертві – 4 роки»²); 1770 – зниклі; 386 дітей повернуто. Про 744 тис. депортованих дітей значиться на цьому сайті із поміткою «за даними з відкритих джерел, озвучуваних рф»³. Ще станом на 14.06.2023 року 488 дітей офіційно були визнані загиблими та 1016 діток такими, що дістали поранення різного ступеня тяжкості. Також «Офіс Генерального прокурора України, повідомляючи про задокументовані злочини, вчинені в період широкомасштабної агресії російської федерації проти України, констатував, що станом на 14 червня 2023 року було зареєстровано 93 273 воєнних злочини⁴. Станом на 30 червня 2023 року **«війська країни-агресора завдали поранень в Україні вже 1 035 дітям»**. Станом на ранок 1 липня 2023 року більше ніж 1 529 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії рф. Відповідні дані не є остаточними. Триває робота з їх встановлення в місцях ведення бойових дій, на тимчасово захоплених та звільнених територіях. Відомо, що

¹ Максим Царук. З російської окупації повернули 11 дітей: найменшій дитині – два роки. 1.09.2023. URL: <https://zn.ua/ukr/war/zrosijskoji-okupatsiji-povernuli-shche-11-ditej-najmenschij-ditini-dva-roki-.html>

² Прокуратора розслідує понад тисячу кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів РФ проти дітей. *Еспресо*. 1.06.2023. URL: <https://espresso.tv/prokuratora-rozslidue-ponad-tisyachu-kriminalnikh-provadžhen-shchodo-voennikh-zlochiviv-rf-proti-ditej>

³ URL: <https://childrenofwar.gov.ua>

⁴ URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/14/ofis-genprokurora-ukrayiny-zadokumentovano-ponad-93-tysyachi-voyennyh-zlochyniv/>

найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 472, Харківській – 284, Київській – 129, Херсонській – 113, Запорізькій – 91, Миколаївській – 89, Дніпропетровській – 83, Чернігівській – 71, Луганській – 67¹. Також станом на 1.06.2023 року значилося, що **Офіс генерального прокурора веде понад тисячу розслідувань щодо воєнних злочинів російського війська проти українських дітей**, є випадки сексуального насильства. Про це у Military Media Center розповіла очільниця відділу департаменту захисту інтересів дітей та протидії насильству Офісу генпрокурора Оксана Димитрієва. Ще майже 1800 злочинів – за фактами руйнування і знищення цивільної інфраструктури», – пише прес-служба². «За даними childrenofwar.gov.ua, станом на 24.07.2023 зниклими безвісти вважалися 998 дітей, розшуканими – 15233 дитини. Також в Нацполіції зазначили, що з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну слідчі Національної поліції розпочали 87308 кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України злочинів військово-службовцями ЗС РФ та їхніми пособниками³. Лише за підтвердженими даними дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ з початку повномасштабного вторгнення в Україні постраждали майже півтори тисячі дітей. Третина з них загинула. Якби вони могли – що б розказали про себе і день своєї загибелі? Розповіді укладені з допомогою рідних загиблих дітей розміщені за

¹ Зросла кількість дітей, які постраждали від агресії рф – Офіс генпрокурора. *Слово і Діло*. 1.07.2023. <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/01/novyna/suspilstvo/zrosla-kilkist-ditej-yaki-postrazhdaly-ahresiyi-rf-ofis-henprokurora>

² Прокуратора розслідує понад тисячу кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів РФ проти дітей. *Еспресо*. 1.06.2023. <https://espreso.tv/prokuratora-rozslidue-ponad-tisyachu-kriminalnikh-provazhen-shchodo-voennikh-zlochiv-rf-proti-ditej>

³ 998 дітей вважаються зниклими безвісти в Україні. *ЦЕНЗОР НЕТ*. 24.07.2023. URL: https://censor.net/ua/news/3433021/998_diteyi_vvajayutsya_nyuklymy_bezvisty_v_ukrayini_infografika

адресою <https://life.pravda.com.ua/society/2023/05/31/254586/>¹...»
крається серце...

Варто наголосити, що «незаконне переміщення та депортації наших дітей росіяни практикують з 2014 року»² (це підтвердив і уповноважений Верховної Ради з прав людини Дмитро Лубінець на неформальному засіданні Ради безпеки ООН, на якому обговорювалося викрадення Росією дітей з окупованих територій України³). «А після 24 лютого 2022 року вивезення з подальшим швидким «усиновленням» або переданням під опіку до російських родин набрало обертів. Лише офіційно на кінець лютого 2023 року незаконно депортували понад 16 тис. дітей, тоді як місяць до цієї дати ця цифра не перевищувала 13 тисяч. І це лише верифіковані випадки. Реальна кількість набагато більша, однак установити точні цифри зараз неможливо»⁴.

Нагадаємо, що 49 країн світу та Європейський Союз підписали спільну заяву, засуджуючи незаконну депортацію українських дітей. Прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький та президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляен у співпраці

¹ Наталія Куліді, Марія Морозова. «Мамі постійно здається, що от-от я зайду у кімнату, але так не станеться вже ніколи». Історії дітей, яких убила Росія. *Українська правда*. 31.05.2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/05/31/254586/>

² Анна Стещенко. Наші діти: убивства, згвалтування, примусова депортація і незаконне всиновлення. Що роблять окупанти з маленькими українцями. 1.03.2023. URL: https://lb.ua/news/2023/03/01/547515_nashi_diti_ubivstva_zgvaltuvannya.html

³ Росія депортує українських дітей ще з 2014 року, – Лубінець. 28.04.2023. *ЦЕНЗОР НЕТ*. URL: https://censor.net/ua/news/3415124/rosiya_deportuye_ukrayinskyh_diteyi_sche_z_2014_roku_lubinetz

⁴ Анна Стещенко. Наші діти: убивства, згвалтування, примусова депортація і незаконне всиновлення. Що роблять окупанти з маленькими українцями. 1.03.2023. URL: https://lb.ua/news/2023/03/01/547515_nashi_diti_ubivstva_zgvaltuvannya.html

з Україною започаткували ініціативу для повернення українських дітей, яких викрали російські загарбники¹. Також у День незалежності України «Президент США Джо Байден запевнив українців у подальшій підтримці і анонсував нові санкції проти причетних до примусового вивезення українських дітей. Про це йдеться у заяві американського лідера, яку оприлюднила пресслужба Білого дому, пише «Європейська правда». За словами Байдена, Сполучені Штати оголошують про нові санкції для притягнення до відповідальності причетних до примусового вивезення українських дітей до РФ². Ще у кінці липня цього року «Глава сенатського Комітету з міжнародних відносин, зокрема, заявив, що США мають розширити співпрацю з Міжнародним кримінальним судом щодо українських дітей, насильно вивезених до рф. Про це повідомляє Голос Америки, пише УНН. Сенатор-демократ Боб Менендес закликав держсекретаря Ентоні Блінкена та голову Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) Саманту Пауер зосередити увагу на проблемі українських дітей, викрадених росією під час війни в Україні. Менендес, який очолює комітет Сенату з міжнародних відносин, закликав адміністрацію Байдена запровадити санкції проти осіб, відповідальних за викрадення, депортацію та незаконне усиновлення цих дітей до рф. Сенатор послався на доповідь незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень на території України, яку створила Рада ООН з прав людини. Згідно з її доповіддю, опублікованою у березні цього року, тисячі неповнолітніх були насильно вивезені до росії з початку повномасштаб-

¹ На тимчасово окупованих територіях України росіяни мілітаризують дітей – Лубінець. *Букви*. 14.06.2023. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-ukrainy-rosiiany-militaryzuiut-ditei-lubinets/>

² Байден у День незалежності оголосив про санкції проти причетних до вивезення дітей з України. 24.08.2023. *Українська правда. Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/08/24/7168133/>

ного вторгнення у лютому 2022 року. «Примусова депортація дітей під час війни не лише викликає глибоку огиду... а й військовий злочин, – написав Менендес». «В інтерв'ю газеті New York Times Менендес наголосив, що США мають відіграти важливу роль у наданні допомоги дітям, які пережили травму розлуки». **«Не може бути миру, якщо немає справедливості, – заявив він в інтерв'ю New York Times. – А справедливість неможлива, якщо нема відповідальності.** Саме цього ми намагаємося досягти. І це так само важливо, як і військова міць, якою ми забезпечуємо Україну»¹.

Щодо крайніх національних ініціатив, то варто констатувати, що наявний **«План повернення незаконно депортованих Росією дітей Bring Kids Back UA»** (на виконання доручення Президента представники органів державної влади розробили цей комплексний план дій, що об'єднує зусилля української влади, іноземних урядів та міжнародних організацій заради повернення на батьківщину всіх маленьких громадян України) та **відкрито Центру захисту прав дитини** (міжвідомчий центр для дітей, котрі стали жертвами злочинів чи були їхніми свідками, де відповідні фахівці можуть отримати інформацію від дітей та їхніх родин, провести медичне обстеження, зокрема з криміналістичною метою, і надати необхідну терапевтичну допомогу. Наявні приміщення, де фахівці Центру працюють за моделлю «Барнахус»)². Своєю чергою «українські

¹ Юлія Крутякова. У США сенатор закликав Білий дім допомогти українським дітям, яких викрала рф. Українські *Національні Новини*. 29 липня 2023. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2039143-u-ssha-senator-zaklikav-biliy-dim-dopomogti-ukrayinskim-dityam-yakikh-vikrala-rf>

² В Україні відкрили Центр захисту прав дитини, який протидіатиме злочинам Росії проти української малечі. *Еспресо*. 31.05.2023. URL: <https://espreso.tv/v-ukraini-vidkrili-tsentr-zakhistu-prav-ditini-yakiy-protidiyatime-zlochynam-rosii-proti-ukrainskoi-malechi>

прокурори спільно з прокурорами МКС встановлюють усю командну вертикаль росіян, причетних до незаконного викрадення і депортації українських дітей, наголошує генеральний прокурор Андрій Костін». «Наш особливо значущий результат – це ордер на арешт Путіна і Львової-Белової за насильницьку депортацію українських дітей. Але це лише початок. «Будемо робити все можливе для того, щоб таких ордерів на арешт було більше, і не тільки у справах, пов’язаних із примусовою незаконною депортацією українських дітей». «Ми щодня працюємо над цим із нашими партнерами в межах спільної слідчої групи... **Саме факт примусового переміщення дітей від однієї групи до іншої є злочином геноциду**», – звернув увагу Костін. «Офіс генпрокурора налагоджує і трансатлантичну співпрацю. «Умовно це можна назвати трикутником розслідувань – Україна, Європа, США». «Наше завдання – зібрати докази і підготувати справу, яку ми маємо виграти, – буде це в МКС чи це будуть справи, які розглядають наші національні суди, чи ті справи, які можуть розглядати в судах інших 24 країн, які розпочали власні розслідування стосовно воєнних злочинів РФ, скоєних в Україні і проти українців». За словами генпрокурора, **станом на 1.06.2023 року здійснюється розслідування понад 2 тис. 900 кримінальних злочинів проти українських дітей, пов’язаних з агресією РФ**¹. Як один із прикладів, «...в Україні судитимуть колишнього військовослужбовця Збройних Сил України за обвинуваченням у державній зраді та порушенні законів і звичаїв війни, який перейшов на бік РФ у лютому 2014 року під час проходження служби в частині на території міста Севастополь, повідомив Офіс генерального прокурора в Telegram». «У березні 2022 року спільно з трьома російськими військовими обвину-

¹ Костін: Разом із МКС встановлюємо всю командну вертикаль причетних до викрадення українських дітей. *INTERFAX – Україна*. 31.05.2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/913667.html>

вачений незаконно затримав двох жителів окупованої території. Один із затриманих – неповнолітній. Погрожуючи вбивством та нанесенням тілесних ушкоджень, потерпілих перевезли до Республіки Білорусь. Неповнолітнього хлопця було поміщено до дитячого будинку в місті Мозирь, а іншого потерпілого переправлено на територію РФ», – з'ясували правоохоронці. У ОГП уточнили, що дитину вже вдалося повернути на контрольовану Україною територію»¹.

Щоб черговий раз привернути увагу до злочинів, які вчинила та продовжує вчиняти росія, викрадаючи українських дітей, креативна агенція Bickerstaff.111, Українська академія лідерства і МЗС створили книгу «Злочин без покарання» на 6000 сторінок, які символізують 6000 дітей, яких викрали російські окупанти. Вага книги – 50 кілограмів. «Ми створили здоровезну книгу, в якій описані злочини Росії. Звичайно, не всі. Тому вона все ще пишеться», – зазначають автори»². «Злочин без покарання» (Crime Without Punishment) – книга з літературним натяком і написом «Нова російська класика». «Тут вся трагедія геноцидної війни в Україні». «Книгу презентували на заходах у європейських містах, котрі віддалені від України, які мають неоднозначну позицію з приводу російсько-української війни, а також ті, де сфокусовані європейські інституції – Страсбург (Франція), Брюссель (Бельгія), Бонн (Німеччина), Кельн (Німеччина), Відень (Австрія), а також у НАТО і Європарламенті у рамках адвокаційної кампанії, яку проводили «заряджені студенти». «Нюрнберзький процес також почався саме з рішення щодо

¹ Колишнього військового ЗСУ судитимуть за депортацію неповнолітнього та держзраду. 30.05.2023. URL: <https://internetua.com/kolishnogo-viiskovogo-zsu-suditimut-za-deportaciua-nepovnolitnogo-ta-derjzradu>

² Українці випустили книгу, щоб привернути увагу до викрадення росіянами українських дітей. *ЛИГА.life*. 3.05.2023. URL: <https://life.liga.net/all/news/ukraintsy-vypustili-knigu-chtoby-privlech-vnimanie-k-pohischeniyu-rossiyanami-ukrainskih-detey>

депортованих дітей, тож це може стати першим кроком для створення Міжнародного трибуналу для злочинів РФ, додає представниця Української академії лідерства». «Нам потрібно було показати масштаби російських злочинів через фіксацію у матеріальному вимірі. Наприклад, матеріали, які прикладаються до рішення Гаазького суду, становлять сорок томів, це 10 000 сторінок у матеріальному вимірі», – пояснює Євгенія Матейчук. Звісно, не всі 6000 сторінок заповнені текстом і фото: оскільки більше 90% матеріалів справ щодо депортації українських дітей ще не розсекречені, більшість сторінок у книзі «заблорили». Ці сторінки позначають факти злочинів, які ще не розкриті; так показують, що книга ще «у процесі». На боковій частині книги так і написали – *in progress*, пояснює Ануфрієнко із Bickerstaff.111. Адвокаційну кампанію хочуть продовжувати й зараз продумують шляхи, як це краще зробити, ділиться Матейчук. Отже, книга на 6000 сторінок ще буде подорожувати... **Головний посил у тому, щоб у злочину було покарання.** Сподіваємося, що воно таки буде, й ми зможемо змінити назву книжки», – підсумовує Ілля Ануфрієнко»¹.

«У січні «Детектор медіа» дослідив майже дев'ять тисяч дописів у російському сегменті телеграма і в окупаційних телеграм-каналах, щоб визначити, як російська пропаганда вела інформаційну підготовку до депортації українських дітей до Росії. «Врятовані діти Донбасу» неодноразово ставали героями російських пропагандистських сюжетів, документальних фільмів, різних культурних і благодійних заходів. 22 лютого 2023 року в Москві на стадіоні «Лужники» на мітингу-концерті виступила дівчинка з Маріуполя Аня Науменко, яка подякувала

¹ «Злочин без покарання»: хто і навіщо створив книгу на 6000 сторінок про депортацію українських дітей. *The VILLAGE*. 5.06.2023. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/russian-war-crimes/339781-navischo-ukrayinah-es-pokazali-knizhku-na-6000-storinok-pro-deportatsiyu-ukrayinskih-ditey>

російському військовослужбовцю за те, що він «її, її сестру та сотні тисяч інших дітей врятував із Маріуполя». Потім дівчинка розхвилювалась і ненавмисно сказала в мікрофон, що забула слова. Звісно, на державному масовому заході є сценарій і нема нічого дивного, що цю вдячність дівчинці прописали. Але незабаром українські журналісти з'ясували, що мати дівчинки загинула в Маріуполі під час обстрілу, тобто росіяни змусили дівчинку дякувати за так званий «порятунок» тим, хто вбив її матір. «Рятували» дітей із Маріуполя не лише російські військові, а й журналісти. Так, у квітні 2022 року на пропагандистському ресурсі RT з'явилася новина, що журналістка разом із «дитячою омбудсманкою» окупаційної адміністрації Донецької області нібито врятували 17 дітей, які жили три тижні в підвалі санаторію: «Дорослі співробітники санаторію поїхали, щойно почалися обстріли. Батьків не було поряд. Діти залишилися зовсім одні». Чому діти опинилися в підвалі, куди раптово поділися дорослі та звідки були обстріли, в матеріалі не уточнюють. Російські ЗМІ називають депортацію евакуацією, «порятунком від обстрілів української армії», а ті міжнародні організації, що підтримують Україну, згідно з риторикою медіа Росії, «бажають дітям Донбасу смерті». Не обійшлося без маніпуляцій про події в Бахмуті. У російському виданні «РИА «Новости» розповідають, що жителі Бахмута під час його «визволення російськими військами», а насправді знищення, не хотіли їхати з міста. Українська влада нібито загрожувала їм страшними карами й навіть вилучала дітей із сімей силою. Насправді ж українські військові допомагали цивільному населенню евакуюватися, а місцева влада організувала безплатний виїзд до безпечніших регіонів України, аби врятувати життя дорослих і дітей. Найбільш цинічними виглядають документальні фільми про життя дітей на війні, «евакуацію» та «порятунок» українських дітей. Наприклад, серія одного з таких фільмів телеканалу «НТВ» присвячена хлопчику Сашкові з Гловайська, якому 8 років. І все життя для Сашка війна у дворі –

це не гра з друзями, а сувора реальність. Тож ровесник війни на Донбасі Сашко розповідає, як це: зустрічати кожен день народження, прислухаючись до свисту ракет. Звісно, цьому хлопчику, як і багатьом іншим дітям, розповідають, що саме Україна винна в тому, що він прислухається до свисту ракет. Пропагандисти навіть не називають дітей із Донецької та Луганської областей українцями, вони використовують слова «*діти Донбасу*», «*юні донбасівці*». «Покалічені війною діти Донбасу заліковують рани в центрі реабілітації», «Вмирили на очах у батьків: історії загиблих дітей Донбасу», «Дуже багато небайдужих: як Росія рятує дітей Донбасу» – це заголовки сюжетів пропагандистських російських медіа різних років. У споживача такого контенту й на мить не має з'явитися підозра, що винуватцем цієї реабілітації або смерті дитини є сама Росія. **Найстрашніше, що з часом самі діти починають бачити в агресорці рятівницю»¹.**

Але ми продовжуємо усвідомлювати вчинення геноциду, а росія системно і безкінечно демонструє намір залишити викрадених діток у себе назавжди, і ті щасливі історії про повернення українських дітей (386 дітей повернуто) існують лише тому, що неймовірними зусиллями українських служб у співпраці із закордонними партнерами та інституціями («багато іноземних партнерів України уже заявили про свою підтримку й готовність допомагати в захисті прав українських громадян»²), шляхом десятків переговорів

¹ Ирина Семенюта. Викрадені Росією з України діти: геноцид під прикриттям турботи. *Детектор медіа*. 2.06.2023 (Викрадені Росією з України діти: геноцид під прикриттям турботи – MediaSapiens. (detector.media)).

² В Україні відкрили Центр захисту прав дитини, який протидіятиме злочинам Росії проти української малечі. *Еспресо*. 31.05.2023. URL: <https://espresso.tv/v-ukraini-vidkrili-tsentr-zakhistu-prav-ditini-yakiy-protidiyatime-zlochynam-rosii-proti-ukrainskoi-malechi>

вдається дійти консенсусу про повернення, тобто за кожну дитину йде «своя війна». Своєю чергою росія прагне одного – перетворити українських дітей на російських громадян, викоринивши українську ідентичність. І цьому чергові оприлюднені факти на підтвердження.

«Українській стороні вдалося повернути додому ще 11 дітей після депортації російськими загарбниками, повідомила Херсонська обласна військова адміністрація в Telegram. «Це діти, яких незаконно утримували на тимчасово окупованих територіях Херсонщини. Серед них шестеро малюків, які позбавлені батьківського піклування. А п'ятеро – мають сім'ї. Але на повернення кожного з них чекали. Найменшій дитині – 2 роки, найстаршій – 16», – уточнили в ОВА. Як зазначається, поверненню маленьких українців передувала кропітка робота низки структур. Йдеться про офіс уповноваженого Верховної Ради з прав людини, міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, організацію Save Ukraine, Українську мережу за права дитини та інші¹. «Діти, яких повернули з депортації, розповідають про моральні та навіть фізичні знущання з боку росіян. Іноді дивуєшся: як діти все це витримують?»². «Так, повернуті діти згадують, як у російських сім'ях їм розповідали про «нацистів», «укропів» і «щасливе майбутнє» після викоринення їхньої української ідентичності». «У справі депортації прямо фігурує вище політичне керівництво РФ. Оскільки указ Путіна про спрощення процедури отримання

¹ Максим Царук. З російської окупації повернули 11 дітей: найменшій дитині – два роки. 1.09.2023. URL: <https://zn.ua/ukr/war/z-rosijskoji-okupatsiji-povernuli-shche-11-ditej-najmenschij-ditini-dva-roki.html>

² Світлана Макарова. Очільниця Мінреінтеграції розповіла, скільки незаконно вивезених до росії дітей вже вдалося повернути. *Патріот Донбасу*. 24.06.2023. URL: <https://donpatriot.news/article/ochilnicya-minreintegraciyi-rozpozivila-skilki-nezakonno-vivezenih-do-rosiyi-ditey-vzhe-vidalosya-povernuti>

громадянства та усиновлення – один з таких яскравих доказів, аби у в'язниці МКС опинилися бункерний диктатор і його найближче оточення»¹.

«Українські хакери KibOrg зламали російську базу «Діти Донбасу», яку створили ще сім років тому для усиновлення дітей із тимчасово окупованих територій. У базі є інформація про всиновлених, потенційних опікунів та кандидатів на батьківство, а також списки дітей, яких незаконно вивезли з України. Про це пише «Радіо Свобода»². «У розпорядженні хакерів KibOrg також опинилося листування ставлеників окупаційних сил. Кіберфахівці встановили раніше невідомі імена причетних до вивезення українських дітей з Маріуполя... За даними KibOrg, представники окупаційної влади складають на кожну українську дитину анкету з фотографіями та особистими даними. Зокрема, про місце перебування малечі, номер, серію свідоцтва про народження, зріст, колір очей, волосся, особливості характеру, захворювання. Деякі анкети також містять інформацію про родичів. Окрім цього, у базі «Діти Донбасу» помітили скани та фотографії документів зі списками дітей, яких уже внесли до загальноросійської бази даних. У ній зберігається та обробляється інформація про дітей, які залишилися без батьківського піклування, сиріт, а також російські сім'ї, які хочуть оформити опікунство. Хакери отримали доступ до щонайменше чотирьох списків викрадених українських дітей, яких уже поставили на облік. Це 293 дитини,

¹ Анна Стешенко. Наші діти: убивства, зґвалтування, примусова депортація і незаконне всиновлення. Що роблять окупанти з маленькими українцями. 1.03.2023. URL: https://lb.ua/news/2023/03/01/547515_nashi_diti_ubivstva_zgvaltuvannya.html

² Мар'яна Сич. «Діти Донбасу»: хакери дізналися нові деталі викрадення маріупольських дітей. *Радіо Свобода*. 29 серпня 2023 («Діти Донбасу»: хакери дізналися нові деталі викрадення маріупольських дітей (radiosvoboda.org)).

зокрема і ті, кого вивезли до початку повномасштабної війни. Їх вивозили до Московської, Самарської, Ростовської, Курської, Кіровської та інших областей і Республіки Башкортостан. Окупаційні сили також депортували до Росії дітей з українських шкіл-інтернатів і соціальних центрів. За інформацією KibOrg, їх переміщували у Брянську, Орловську, Тверську, Ростовську області, а також Москву¹.

Центр національного спротиву повідомляв, що «...*близько 300 дітей мають бути вивезені до Чуваської Республіки, але, як відомо, росіяни не повертають дітей після їх вивезення, прикриваючись воєнним станом у регіоні, який ще восени минулого року ввів на тимчасово окупованих територіях міжнародний злочинець володимир путін*», – йдеться в повідомленні. При цьому, Центр нацспротиву нагадав, що російська сторона заблокувала виїзд до України. Таким чином дітей використовують як заручників, щоб змусити виїхати їхніх батьків за ними. Нагадаємо, що окупанти змінюють імена та дати народження викраденим українським дітям².

Окремою загрозою для національної ідентичності українців та підтвердженням наміру перетворити українських дітей на російських громадян, є набори українських дітей у «Юнармію». «Підлітків в російській «Юнармії» вчать ненавидіти Україну, закликають жертвувати життям заради «батьківщини» та готують бути солдатами. Так, 28 травня на

¹ Валерія Буняк. Українські хакери отримали доступ до російської бази «Діти Донбасу» й дізналися нові деталі викрадення дітей з Маріуполя. *Детектор медіа*. 29.08.2023. URL: <https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/32817/2023-08-29-ukrainski-khakery-otrymaly-dostup-do-rosiyskoi-bazy-dity-donbasu-y-diznalysya-novi-detali-vykradennya-ditey-z-mariupolya/>

² Окупанти хочуть депортувати приблизно 300 українських дітей до Чувашії. *Слово і Діло*. 28.06.2023. Росіяни планують вивезти близько 300 дітей з України до Чувашії – ЦНС « Слово і Діло (slovoidilo.ua)

території РФ відбувались масові заходи, присвячені сьомій річниці створення молодіжної мілітаристської організації «Юнармія». На офіційному сайті зазначається, що ініціатором започаткування руху в 2016 році став російський міністр оборони Сергій Шойгу. За час її існування до організації «вступило» близько 1 млн 300 тис. підлітків. Валентина Потапова, керівниця напрямку національної адвокації в сфері освіти Центру громадянської просвіти «Альменда», повідомила, що вже понад 30 тис. неповнолітніх мешканців Криму приєдналися до «Юнарії». У коментарі *Фокусу* Олег Охредько, аналітик та експерт «Альменди», припускає, що в Донецькій та Луганській областях, членами організації також стали десятки тисяч підлітків. Осередки мілітаристського руху вже з'явилися і в українських регіонах, що були окуповані після 24 лютого 2022 року, – Херсонській та Запорізькій областях. Ця мілітаристська організація створена не для того, щоб просто навантажувати дітей спортивними активностями чи займати іграми, натомість вона готує з дітей майбутніх солдатів, які вступатимуть до лав ЗС РФ і виконуватимуть злочинні накази». «Як зазначає Охредько, декілька років тому Міністерство оборони Росії видало наказ, згідно з яким діти російських офіцерів мали вступити до «Юнарії» в примусовому порядку. Крім цього, загони організації створюються в сиротинцях, і там у вихованців теж немає вибору – їх зараховують до руху¹.

Ще у кінці травня у ЗМІ з'явилося повідомлення про те, що «російський президент Володимир Путін прийняв зміни до закону «Про воєнний стан», що розширюють його повноваження. Серед іншого, цей закон передбачає «депортацію»

¹ Євгенія Корольова Із «Юнарії» – до ЗС РФ: як молодіжний рух в Криму вчить дітей воювати проти України. *Фокус*. 31.05.2023. URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/569740-iz-yunarmiji-do-zs-rf-molodizhnyi-ruh-v-krimu-vchit-ditey-voyuvati-proti-ukrajini>

місцевих жителів, тобто дозволено «примусово та контролювано переміщати громадян з території, де введено військовий стан, на території, де його не введено»¹. Очевидно російській владі варто зрозуміти, що геноцид українців під таким «законодавчим прикриттям» не залишиться без належного покарання. Бо цивілізований світ ще здатен відрізнити справжню турботу та захист, як от Директиви про тимчасовий захист для українських біженців в ЄС тощо від геноциду українців².

Злочинні вихиляси окупантів та колаборантів загалом вражають цинізмом, так, для прикладу «...рашисти та колаборанти різко перейнялися станом місцевих шкіл, пише Telegram-канал «Риа-Мелітополь» та вдалися до «ремонтів». А поки в школах «йдуть ремонти», окупанти вирішили «обрадувати» місцеве населення і заявили про те, що виділяють десять тисяч путівок до таборів росії для дітей. Більше того, у школах напередодні провели масовий медичний огляд, знайшли у дітей купу хвороб та порадили лікуватись. При цьому обов'язковою умовою організації лікування є наявність російського паспорта у підлітка, який йому відразу ж оформлюють за прискореною схемою («відбувається примусова паспортизація»³). Якщо дитині немає чотирнадцяти років, то батьків змушують подати заяву про її визнання «громадянином рф». Раніше сотні батьків

¹ Російський диктатор узаконив «депортацію» українців и «референдуми» на захваченных территориях. 29.05.2023. URL: https://myc.news/politika/rossijskij_diktator_uzakonil_deportaciyu_ukrainc_ev_i_referendumy_na_zahvachennyh_territoriyah

² Єврокомісарка в Києві розповіла, скільки українців вчатьс я і працюють у ЄС. Українська правда. *Європейська правда*. 11.05.2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/11/7161515/>

³ Прокуратора розслідує понад тисячу кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів РФ проти дітей. *Еспресо*. 1.06.2023. URL: <https://espreso.tv/prokuratora-rozslidue-ponad-tisyachu-kriminalnikh-provadjzen-shchodo-voennikh-zlochyniv-rf-proti-ditey>

з Херсонської та Харківської області, які «добровільно» відпустили дітей до таборів у Криму та росії влітку та восени минулого року, досі не можуть забрати їх додому. Перед наступом ЗСУ в цих областях окупанти також вивозили дітей нібито на відпочинок. Як повідомляла група «ІС», рашисти планують нову хвилю викрадення дітей з окупованої Луганщини»¹.

ЗМІ рясніють повідомленнями й про те, що «...Білорусь допомагає Росії незаконно депортувати українських дітей. Самопроголошений президент Білорусі Александр Лукашенко як голова союзної держави за погодженням Кремля підписує рішення про вивезення дітей. Про це **24 Каналу** розповів заступник керівника Об'єднаного перехідного кабінету, керівник Народного антикризового управління Білорусі Павло Латушко. За його словами, метою депортації є перевиховання українських дітей. Схема вивезення дітей з України виконується під егідою союзної держави Росії та Білорусі. Саме Лукашенко підписує у Москві відповідні резолюції та затверджує бюджет. Згодом прем'єр-міністр союзної держави Міхаїл Мішустін підписує програму, а далі її виконує державний секретар Дмитрій Мезенцев, пояснив керівник Народного антикризового управління Білорусі. Керівник Об'єднаного перехідного кабінету підкреслив, що це спільний проєкт Лукашенка та російського диктатора Владіміра Путіна»². «24 травня стало відомо, що Україна розслідує можливу роль Білорусі у насильницькій депортації дітей із тимчасово окупованих територій. Про це Reuters повідомили в Офісі генпрокурора України. Ця заява стала відпо-

¹ Рашисти готуються викрасти з Мелітопольщини тисячі українських дітей. *Інформаційний спротив*. 31.05.2023. URL: <https://sprotyv.info/news/rashisti-gotyuyutsya-vikrasti-z-melitopolshhini-tisyachi-ukraïnskikh-ditej/>

² Олександра Садова. Хочуть змінити ментальність: як Лукашенко допомагає вивозити українських дітей. 30.05.2023. URL: https://24tv.ua/bilorus-dopomagaye-rosiyi-vivoziti-ukrayinskih-ditey-shema-diy_n2324280

віддю на повідомлення білоруської опозиції у вигнанні про те, що 2150 українських дітей, у тому числі дітей-сиріт віком від 6 до 15 років, були вивезені до так званих оздоровчих таборів і санаторіїв на території Білорусі. Відкрито кримінальне провадження»¹. Також і Уповноважений із прав людини Дмитро Лубінець заявляв, що «...є підтвердження того, що через територію Білорусі за безпосередньої участі влади Білорусі відбувалося як примусове переміщення українських дітей, цивільних заручників, так і військовополонених»². «Білоруська опозиція збрала докази причетності самопроголошеного президента Білорусі Александра Лукашенка до викрадення українських дітей. Про це 12 червня, в ефірі телеканалу FREEDOM заявив радник Світлани Тіхановської Франак Вячорка: вже зібрано свідчення, фотографії, імена, навіть розклади руху транспорту, де є прямі докази участі лукашенківського оточення. Ці дані найближчими тижнями передадуть до МКС, щоб Лукашенка включили як підозрюваного до розслідування щодо вивезення українських дітей на територію Росії та Білорусі»³. «До Білорусі з вересня 2022 року депортували близько 2150 українських дітей віком від шести років. До осені ця кількість може зрости до 3000, повідомляє The Telegraph. Як пише видання, дітей примусово вивезли до щонайменше чотирьох

¹ Україна розслідує можливу причетність Білорусі до депортації дітей з окупованих територій. *Еспресо*. 24.05.2023. URL: <https://espresso.tv/ukraina-rozslidue-mozhlivu-prichetnist-bilorusi-do-deportatsii-ditey-z-okupovanih-teritoriy>

² Україна має докази участі Білорусі у депортації українських дітей, – Лубінець. *Еспресо*. 31.05.2023. URL: <https://espresso.tv/ukraina-mae-dokazi-uchasti-bilorusi-u-deportatsii-ukrainskikh-ditey-lubinets>

³ Юрій Братюк Білоруська опозиція збрала докази причетності Лукашенка до викрадення українських дітей. *ZAXID.NET*. 12 червня 2023. URL: https://zaxid.net/biloruska_opozitsiya_zibrala_dokazi_prichetnosti_lukashenka_do_vikradennya_ukrayinskih_ditey_n1565354

таборів, а деякі з них уже пройшли «військовий вишкіл». За даними The Telegraph, дітей розміщують у Мінській області у санаторії Острошицьке містечко, центрі Зубренок та таборі Дубрава, а також у Гомельській – у таборі Золоті піски. Маршрут для депортації пролягає через російський Ростов-на-Дону, звідки дітей перевозять потягом до Мінська, а потім автобусами на різні локації. Деяких дітей, пишуть журналісти, вивозять із Білорусі до Росії, зокрема на далекий схід»¹. У реакцію на такі дії білоруського керівництва, 18 липня, депутати Європарламенту «закликали Міжнародний кримінальний суд видати ордер на арешт білоруського диктатора Олександра Лукашенка. Комітет з закордонних справ ухвалив нову доповідь про відносини ЄС з Білоруссю, повідомляється на сайті Європарламенту. У звіті міститься заклик до інститутів ЄС та держав-членів здійснити всі необхідні кроки на міжнародному рівні, щоб забезпечити кримінальне переслідування білоруських політичних та військових лідерів, які несуть відповідальність за злочини проти людяності та геноцид»².

«Члена параолімпійської збірної білорусі Олексія Талая, який є генеральним директором російського «благодіяного фонду» «Поверь в себя» теж звинуватили у депортації неповнолітніх з ТОТ України». «Дрібнота на кшталт Олексія Талая також не зможе уникнути відповідальності і понесе відповідне покарання за свої злочини проти людяності», – йдеться у заяві

¹ «Лукашенко – ключова фігура». Білорусь депортували тисячі українських дітей і «перевиховує» їх – The Telegraph. *NEW VOICE*. 18.07.2023. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/bilorus-deportovala-tisyachi-ukrajinskih-ditey-the-telegraph-50339753.html>

² Наталія Медведева. Європарламент закликав МКС видати ордер на арешт Лукашенка за викрадення дітей. *Ліга новини*. 18.07.2023. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/evroparlament-prizval-mus-vydat-order-na-arrest-lukashenko-za-pohisichenie-ditey>

Центру національного спротиву»¹. Своєю чергою Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба «закликав МКС видати ордер на арешт голови білоруського товариства Червоного Хреста Дмитра Шевцова, який публічно зізнався у злочині незаконної депортації дітей з тимчасово окупованих територій України. Про це Кулеба написав у Twitter. Як передає білоруське видання Зеркало, Шевцов під час чергової поїздки на тимчасово окуповані землі Донбасу у репортажі для телеканалу Беларусь 1 зізнався, що його організація бере участь у вивезенні дітей з України. «Мене до глибини душі обурило той факт, що люди, гадаю, у міру своїх хворобливих думок вважають, що так логічно чинити – коли звинуватили Білорусь у тому, що ми викрадаємо дітей, які приїжджають до нас на оздоровлення. І чесно кажучи, річ у тім, що і **білоруський Червоний Хрест брав у цьому – бере і братиме – активну участь**», – заявив Шевцов. Репортажу Беларусь 1, на який посилається Зеркало та інші ЗМІ, що висвітлювали цю заяву Шевцова, в YouTube вже немає. Кулеба у відповідь на таке зізнання Шевцова написав, що усі винні у крадіжках українських дітей мають бути притягнуті до відповідальності»². «Міжнародний Червоний Хрест закликає відсторонити голову Білоруського Червоного Хреста Дмитра Шевцова, який викликав міжнародне обурення, вихваляючись тим, як активно вивозив українських дітей з окупованих Росією територій України до Білорусі. Про це повідомляє Independent, передає Цензор.НЕТ. Зазначається, що правління Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця

¹ Єгор Васюхно. Білоруський паралімпієць викрадає українських дітей за кордон, – Центр національного спротиву. 2.07.2023. URL: <https://sport24.ua/uk/olympics/news/52582-biloruskiy-paralimpiyets-vikradaye-ukrayinskih-ditey-za-kordon-tsentr-natsionalnogo-sprotivu>

² Кулеба закликав МКС видати ордер на арешт голови білоруського Червоного Хреста. 19.07.2023. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/kuleba-prizval-mus-vydat-order-na-arest-glavy-belaruskogo-krasnogo-kresta>

заявило в середу, що дало білоруському представництву час до 30 листопада, щоб звільнити Дмитра Шевцова. Якщо цього не буде зроблено, рекомендуватиме всім філіям припинити нові партнерські відносини та фінансування білоруського представництва, яке буде призупинено в глобальній організації. Внутрішнє розслідування МФОКК і КП виявило, що Білоруський Червоний Хрест заявив, що Шевцов «був визнаний єдиною відповідальним за звинувачення у депортації дітей». Також було встановлено, що за переміщення дітей з окупованих Росією частин України відповідала інша організація, а Білоруський Червоний Хрест був залучений лише в межах Білорусі. Не вказано про яку саме організацію йдеться. Білоруська влада підтвердила, що прийняла понад 1 000 дітей віком від 6 до 15 років з підконтрольних Росії частин України з метою «оздоровлення». Перша група з 350 дітей прибула у квітні, як повідомили офіційні особи, не надавши інших подробиць»¹.

«...Дмитро Лубінець заявляв, що на тимчасово окупованих територіях України росіяни використовують дитячу працю та мілітаризують дітей. За його словами, питання боротьби з дитячою експлуатацією визначені міжнародними та національними законодавчими актами, які ратифікували як Україна, так і Росія, та зобов'язались їх дотримуватись, серед них: Конвенція ООН про права дитини, яка визначила, зокрема право на захист від експлуатації та праці, яка може бути шкідливою для дитини; Європейська соціальна хартія, яка забезпечила права дітей на надання належної освіти та соціального захисту, визначила мінімальний вік для прийняття на роботу для обмеження

¹ Міжнародний Червоний Хрест вимагає звільнити очільника ЧХ Білорусі Шевцова за викрадення українських дітей. 4 жовтня 2023 року. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. URL: https://censor.net/ua/news/3447458/mijnarodnyyi_chervonyyi_hrest_vymagaye_zvilnyty_ochilnyka_chh_bilorusi_shevtsova_zavykradennya_ukrayinskyh

доступу до небезпечних форм праці; Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про найгірші форми дитячої праці, ратифікована Україною у 2000 році, визначила необхідність боротьби з рабством, сексуальною експлуатацією, залученням до збройних конфліктів тощо. Водночас, на сьогодні Російська Федерація ігнорує всі норми міжнародного права. Офіс уповноваженого щодня отримує звернення від громадян України з тимчасово захоплених територій щодо порушення їхніх прав, у тому числі стосовно використання дитячої праці та мілітаризації дітей». «На жаль, Україна не має доступу до ТОТ, тому позбавлена можливості здійснювати моніторинг щодо забезпечення прав дітей на цих територіях»¹.

У ЗМІ наявні повідомлення, що «на тимчасово окупованих територіях росіяни вилучають дітей через відсутність російського паспорта або якщо батьки забороняють ходити дитині на певні уроки у школі...». Про це в етері Громадського радіо повідомив директор Інституту стратегічних досліджень та безпеки Павло Лисянський. *«...через загрозу того, що вони заберуть дітей людям приходится отримувати російський паспорт. Якщо людина не хоче вести свою дитину в школу або каже дитині не ходи на уроки історії, то відповідно так само викликають батьків до школи. І радник директора школи з питань ідеології каже, що не хоче, значить ви порушуєте право дитини на освіту, значить забираємо дітей», – каже Лисянський*. «За його словами, також окупанти можуть забрати дітей через економічне становище, бо Росія повністю закриває шахти на тимчасово окупованих територіях, люди без зарплати..., а згодом у владі мотивують, що діти не можуть

¹ На тимчасово окупованих територіях України росіяни мілітаризують дітей – Лубінець. *Букви*. 14.06.2023. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-ukrainy-rosiiany-militaryzuiut-ditei-lubinets/>

розвиватись у такій бідності й вилучають дітей». «Нагадаємо, що на тимчасово окупованих територіях збільшилась кількість дітей-сиріт через наслідки примусової мобілізації серед робітників чоловічого населення та діяльність «комісій з дотримання прав неповнолітніх»¹. «Вони почали працювати тільки у 2022 році. У відкритому доступі на сайтах судів окупаційних адміністрацій є «рішення судів» про позбавлення батьківських прав людей на ТОТ. Вони навмисне позбавляють батьків їхніх прав на дітей. Вони створили наприкінці 2022 року банки даних дітей сиріт з персональною інформацією неповнолітніх на тимчасово окупованих територіях. Після цього вони залучають до «усиновлення» «потенційних батьків» з РФ, тих, хто згоден прийняти до себе викрадених дітей. Після цього охочі росіяни приїждять на тимчасово окуповану територію України, проходять курси з ідеологічного виховання цих дітей. І, зрештою, забирають дітей до себе у Росію. Тобто технологія змінилася. Раніше РФ забрала дітей з тимчасово окупованих територій, розміщувала їх у дитячих центрах. Зараз вони збільшують кількість дітей-сиріт, але вже через електронні банки даних. Вони фактично зробили електронний ринок і демонструють дані дітей «потенційним батькам»².

«Російські окупанти через так зване «міністерств освіти та науки ЛНР» розпорядилися, щоб вчителі шукали в соціальних мережах своїх учнів натяки на екстремізм. Про це повідомляє Луганська обласна військова адміністрація. «Їм необхідно на постійній основі моніторити всі публічні записи

¹ На окупованих територіях росіяни вилучають дітей через відсутність російського паспорта – Лисянський. *Громадське Радіо*. 07.07.2023. URL: <https://hromadske.radio/news/2023/07/07/na-okupovanykh-terytoriiakh-rosiiany-vyluchaiut-ditey-cherez-vidsutnist-rosiyskoho-pasporta-lysianskyu>

² Валентина Троян (ведуча). Росіяни зробили електронний ринок українських «сиріт» і відкрили дані дітей для «потенційних батьків» – Лисянський. *Громадське радіо*. 7.07.2023. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/my-ie-buly-y-budem-informatsynyu-maraton/1214180>

учнів, вираховувати, які із них можуть нести «терористичну ідеологію». Тож, тепер аби здійснити тиск на дорослого, достатньо думки вчителя і дзвінка у так звані «правоохоронні органи», – йдеться у повідомленні¹. «Ворог почав штрафувати батьків дітей, які навчаються в українських школах, щоб змусити до навчання російській пропаганді. Про це сказано у повідомленні Центру національного спротиву»². «У школах дітям проводять русифікацію й нав'язування світогляду Кремля та його бачення історії, а українські книжки вилучаються російськими окупаційними військами на тимчасово захоплених територіях та їх масово спалюють їх у котельнях»³. «Зауважимо, що практику спалювання книг росіяни запозичили в нацистській Німеччині. При цьому, росіяни виправдовують це тим, що вони вилучають «нацистську літературу», та в перелік такої літератури потрапляють всі українські книги», – сказано у повідомленні. Раніше представники окупаційної влади на Луганщині – так зване «міністерство освіти та науки лнр», спрямувало керівникам адміністрацій міст та районів, підвідомчим освітнім організаціям документ з порадою вилучити з фондів шкільних бібліотек книги зі списку, в якому 365 позицій»⁴.

¹ Кіра Молчанова. Угрупування «ЛНР» наказало вчителям шукати в соцмережах школярів екстремізм. 30.06.2023. URL: <https://ukranews.com/ua/news/941916-ugrupuvannya-lnr-nakazalo-vchytelyam-shukaty-v-sotsmerezah-shkolyariv-ekstremizm>

² Антоніна Соловійова. Окупанти почали штрафувати українців за навчання дітей рідною мовою. Українські новини. 15.02.2023 (Окупанти почали штрафувати українців за навчання дітей рідною мовою | Українські Новини (ukranews.com)).

³ Кіра Молчанова. Угрупування «ЛНР» наказало вчителям шукати в соцмережах школярів екстремізм. 30.06.2023. URL: <https://ukranews.com/ua/news/941916-ugrupuvannya-lnr-nakazalo-vchytelyam-shukaty-v-sotsmerezah-shkolyariv-ekstremizm>

⁴ Антоніна Соловійова. Окупанти палять українські книжки в котельнях на захоплених територіях, – Центр нацспротиву. *Українські новини*. 5.02.2023. URL: <https://ukranews.com/ua/news/913085-okupanty-palyat-ukrayinski-knyzhky-v-kotelnyah-na-zahoplenyih-terytoriyah-tsentri-natssprotyvu>

«У Маріуполі окупаційна поліція перевіряє дітей на причетність до партизанського руху «Маріуполь. Спротив». Про це повідомив радник міського голови Петро Андрищенко. Також дітей перевіряють на співпрацю зі Збройними силами України. Дітям загрожує 12–20 років позбавлення волі, батькам – позбавлення батьківських прав. Причетність до проукраїнського руху у росії розцінюється як держзрада»¹.

«Російська Федерація відчуває величезну демографічну кризу, яку хоче подолати, зокрема, й завдяки депортації українських дітей. Про це в ефірі телеканалу FREEDOM говорила експертка Регіонального центру прав людини (RCHR) Катерина Рашевська. Вона назвала доповідь, опубліковану на офіційному сайті уповноваженого при президенті Російської Федерації з прав дитини Марії Львової-Белової, явкою з повинною. За її словами, у згаданому звіті все подано так, ніби війни немає, а найбільша проблема полягає в тому, що українські діти погано розмовляють російською мовою і тому нібито «потребують глибокої російської мовної інтеграції в суспільство». Експертка переконана, що доповідь Марії Львової-Белової можна в майбутньому використати як доказову базу в Міжнародному кримінальному суді. Діти, про яких ідеться у згаданій доповіді, – це жертви незаконної депортації або примусового переміщення, це жертви нав'язування російського громадянства, бо їм не дають право зберегти свою ідентичність, розмовляти рідною мовою тощо. РФ порушує принцип найкращих інтересів дитини»².

¹ Окупанти у Маріуполі перевіряють місцевих дітей на причетність до партизанських рухів. *ua.news*. 14.06.2023. URL: <https://ua.news/ua/ukraine/okkupanty-v-maryupole-proveryayut-mestnyh-detej-na-prychastnost-k-partyzanskyum-dvyzhenyiam>

² РФ за допомогою депортації українських дітей хоче розв'язати демографічні проблеми й отримати «гарматне м'ясо», – Рашевська. 4.08.2023. URL: <https://uatv.ua/uk/uf-za-dopomogoyu-deportatsiyi-ukrayinskyh-ditej-hoche-rozv-yazaty-demografichni-problemy-j-otrymaty-garmatne-m-yasorashevsk/>

«У Росії діти потрапляють у дитячі будинки, лікарні або прийомні сім'ї, і багато хто з них уже за деякий час отримують російські паспорти. Діти часто скаржаться на «промивання мізків»: їм кажуть, що їхні батьки та Україна відкинули їх і що їх будуть переслідувати, якщо вони повернуться, на них чинять тиск. Крім того, навіть якщо дітей вдається повернути додому, проблеми часто не закінчуються. «Деякі з них протягом дев'яти місяців піддавалися впливу пропаганди, і це накладає свій відбиток...»¹.

«Національний моніторинговий центр допомоги зниклим та постраждалим дітям під керівництвом дружини міністра МНС Росії Олени Мільської займався перевезенням дітей з України до Росії. У жовтні 2022 року команда Мільської у співпраці з МНС організувала транспортування дітей із Херсона через Крим до російського Краснодарського краю. Про це повідомляють російські ЗМІ із посиланням на розслідування видання «Проект». Повідомляється, що інформація про вивезення дітей з Херсона була підтверджена «Радіо Крим», місцевою телестанцією «Анапа 39», а також у публікаціях Мільської у соцмережах. Варто зазначити, що зв'язок Мільської з міністром МНС Олександром Куренковим не був відомий громадськості. Активісти з кримської філії центру разом із представниками МНС допомагали на залізничному вокзалі в Джанкої, де дітей відправляли у подорож, а на іншому кінці шляху, в Анапі, на них чекали місцеві добровольці»².

¹ Роман Сулима, Максим Сидоржевський. Понад 19 тисяч дітей з України депортовано до Росії. 10.08.2023. URL: <https://www.dw.com/uk/ponad-19-tisac-ditej-z-ukraini-deportovano-do-rosii/a-66494193?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>

² Олена Леонова. Дружина російського міністра МНС причетна до вивезення українських дітей до Росії, – ЗМІ. 21.08.2023. URL: <https://war.novyny.live/druzhina-rosiiskogo-ministra-mns-prichetna-do-vivezennia-ukrayinskikh-ditei-do-rosiyi-zmi-113960.html>

«Центр національного спротиву повідомляв, що російські окупанти незаконно вивезли ще 450 дітей із тимчасово окупованих територій України до росії. Зазначається, що останнім часом окупанти вивезли 50 старшокласників до Ярославля, щоб агітувати їх вступати до місцевого університету»¹. «Російські окупанти планують відкрити кадетські класи для навчання дітей військовій справі та «патріотичного виховання». Про це повідомляє УНН із посиланням на Центр національного спротиву. Керувати цим процесом будуть бойовики з «росгвардії», колаборанти з «міністраства освіти» та інші посадовці окупаційних адміністрацій»².

«Окупанти продовжують цілеспрямовану політику перевиховання українських дітей у тимчасово окупованому Криму. Росія залучає молодь до участі в заходах, спрямованих на пропаганду російського світогляду. Про це повідомив уповноважений Верховної Ради з прав людини Дмитро Лубінець, інформує Цензор.НЕТ. «Ще один навчально-методичний центр військово-патріотичного виховання українських дітей з'явився на Кримському півострові. Окупанти відкрили його на базі дитячого оздоровчого табору «Гагарін» в Євпаторії. Тепер псевдонавчальний заклад називається «Авангард». За даними окупаційної адміністрації, у першу зміну центр прийняв, за даними окупаційної влади, 100 учнів 9-11-х класів. До 6 жовтня підлітки навчаються основ військової служби. «Поширенням пропаганди, пов'язаної з війною, російські окупанти намагаються стерти в наших дітях українську ідентичність, розірвати їхній зв'язок з рідною країною» – наголосив

¹ Російські агресори вивезли 450 дітей із України – ЦНС. 17.08.2023. URL: https://myc.news/ua/proishestvie/rossijskie_agressory_vyvezli_450_detej_iz_ukrainy_cns

² З 1 вересня окупанти на ТОТ планують відкрити кадетські класи – Центр національного спротиву. УНН. 17.08.2023. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2042128-z-1-veresnya-okupanti-na-tot-planuyut-vidkriti-kadetski-klasi-tsentr-natsionalnogo-sprotivu>

омбудсмен»¹. «Мілітаризація Росією освіти та насадження своєї ідеології дітям на тимчасово окупованих територіях України є воєнним злочином, згідно з міжнародним гуманітарним правом»².

«Політика, спрямована на перевиховання і «зміну батьківщини» також є свідченням намірів геноциду. Фонд президентських грантів у РФ фінансує організації з патріотичного виховання дітей, зокрема у Чечні, створюючи молодіжні воєнізовані структури, розповів Лубінець. «Освітній процес мілітаризується за зразком нацистського гітлер'югенду», – додав він, про що свідчать та звані «юнармія», кадетські школи, уроки «великої зміни» у Росії. У російських підручниках містяться тези про «відсутність незалежної Української держави, самобутнього українського народу», «розширення території держави будь-якими способами, які є почесними і важливими для Російської Федерації». Українська культура та історія, видатні діячі зображуються як частина російської історії, розповів Лубінець»³.

Також Дмитро Лубінець в ефірі національного телемарафону заявив, що путінський режим створив щонайменше 70 таборів, де росіяни примусово «перевиховують» незаконно депортованих українських дітей. Він зазначив, що табори для «перевиховання» українських дітей діють як в росії, так і на тимчасово окупованих територіях. «Всіх записують, це офіційна навчальна програма на території рф для українських

¹ Росія у Криму відкрила центр «військово-патріотичного» виховання українських дітей, – Лубінець. *ФОТО. ЦЕНЗОР. НЕТ.* URL: 4.10.2023. <https://censor.net/ua/p3447390>

² Росія у Криму відкрила центр «військово-патріотичного» виховання українських дітей, – Лубінець. 4 жовтня 2023 року. *ЦЕНЗОР НЕТ.* URL: https://censor.net/ua/photo_news/3447390/rosiya_u_krymu_vidkryla_tsentr_viyiskovopatriotychnogo_vyhovannya_ukrayinskyh_diteyi_lubinets_foto

³ Росія депортує українських дітей ще з 2014 року, – Лубінець. 28.04.2023. *ЦЕНЗОР НЕТ.* URL: https://censor.net/ua/news/3415124/rosiya_deportuye_ukrayinskyh_diteyi_sche_z_2014_roku_lubinets

дітей. Я на цьому наголошую, що саме українських дітей намагаються записати в різні військові організації та провести через подібне «навчання». Росіяни це роблять не просто свідомо, вони хочуть саме з числа українських дітей ростити нове покоління російських військовослужбовців, які в майбутньому напевне, на думку росіян, повинні знову воювати проти України чи проти інших держав. Таке «яничарство» сучасного світу...». «...перевиховання» стосується як хлопців, так й дівчата. Їх навчають розбирати автомат Калашникова, співати російські «патріотичні» пісні та готують до військової «кар'єри»... Росіяни свідомо «вчиняють дії, які направлені на примусове переміщення дітей з однієї етної групи в іншу», тому це «є однією з ознак геноциду»¹.

Раніше «Флот 2017» повідомляв, що в окупованому Криму російські загарбники відкрили новий дитячий табір. Замість відпочинку неповнолітні будуть навчатися військовій справі. **«Мета у росіян одна – стерти в дітях українську ідентичність»**². Також повідомлялося, що в тимчасово окупованому Криму так звана «влада» посилює заходи пропаганди з метою збереження рівня підтримки повномасштабної війни рф проти України серед населення півострова. Зокрема, пропагандисти зосередилися на роботі з неповнолітніми. Так, як повідомляє Центр національного спротиву, « в м. Севастополь окупанти провели «зустріч» учасника «спеціальної воєнної операції» із дітьми на базі захопленого майна державного підприємства України «Міжнародний дитячий центр «Артек» А з керівництвом «Школи Ектотех+» був організований так званий «урок

¹ «Перевиховання» у таборах: як росія «ламає» українських дітей. *Флот 2017*. 6.10.2023. URL: <https://flot2017.com/perevykhovannia-u-taborakh-ia-rosiia-lamaie-ukrainskykh-ditej/>

² Військове перевиховання українських дітей: окупанти в Криму відкрили новий мілітарі-табір. *Флот 2017*. 4.10.2023 (Військове перевиховання українських дітей: окупанти в Криму відкрили новий мілітарі-табір. *Флот 2017* (flot2017.com)).

мужності» для учнів старших класів, присвячений загиблим учасникам «спеціальної воєнної операції»¹.

Експерти Благодійного фонду «Голоси дітей» та громадської організації «Харківський інститут соціальних досліджень» у своїй доповіді, крім вище перелічених способів викрадення українських дітей, говорять про те, що «фіксуються різні спроби росіян із підготовки українських дітей до депортації в Росію, зокрема це і «відвідування ялинки та запрошення на свята до російських міст». Крім того, правозахисники фіксують депортацію дітей, яких виховують у закладах інституційного догляду. Водночас видають документи, які забороняють залишати російські регіони протягом двох років...»². «*Машина російської пропаганди працює без упину. Стирається не одне покоління українців*», – наголошує омбудсмен». «До кінця року окупанти планують звозити 10 тисяч українських дітей з тимчасово окупованих територій Запорізької, Херсонської, Луганської та Донецької областей до Москви та Санкт-Петербурга на «екскурсію». Про це розповіли в Офісі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця. Такий маршрут окупанти називають «культурним просвітництвом». Про діяльність та планів окупантів омбудсмен дізнався завдяки моніторингу інформаційних інтернет-каналів російської та окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях. Як пояснюють в Офісі, спеціально для українських дітей росіяни розробили так звану «Культурну карту 4+85». В межах неї вони створили вісім «просвітницьких» маршрутів, які мають

¹ «Промивають» мізки: окупанти в Криму посилили пропаганду серед українських дітей. *Флот 2017*. 6.10.2023 («Промивають» мізки: окупанти в Криму посилили пропаганду серед українських дітей. *Флот 2017* (fлот2017.com)).

² Людмила Тягнирядно. «Обміни не такі масові, тому що вони примусять росіян визнати, що ці діти викрадені», – керівниця організацій допомоги дітям про депортацію. *Детектор Медіа*. 1.06.2023 («Обміни не такі масові, тому що вони примусять росіян визнати, що ці діти викрадені», – керівниця організацій допомоги дітям про депортацію – ЗМІ для змін. (detector.media)).

ознайомити дітей «з багатою культурною спадщиною великої країни». На свої пропагандистські «екскурсії» вони вже возили дітей з Луганщини та Донеччини. Наразі на черзі 300 дітей із Запорізької області. Як зазначають в Офісі омбудсмена, для усіх маршрутів існує усталена програма. Дітей возять на вистави, у парки, знайомлять з містом. Окрім цього, їх відправляють на спеціально створені музейні експозиції «Подвиг Народу» та агітують брати участь у військових квестах¹. Також «російські окупанти вимагають від «ВНЗ» на тимчасово окупованих територіях надати «волонтерів» для пропаганди. Про це повідомляє РБК-Україна з посиланням на Центр національного спротиву. За даними центру, росіяни планують провести «міжнародний молодіжний форум», в якому мають взяти участь «волонтери» з тимчасово окупованих територій. Захід, за даними ЦНС, спрямований на посилення пропаганди та імітацію підтримки міжнародної спільноти варварської політики режиму російського диктатора Володимира Путіна напередодні «виборів» у РФ. Попередньо туди звезуть студентів з Північної Кореї, Китаю, Білорусі та інших, лояльних до режиму РФ, країн. Проте найбільша кількість учасників буде саме з РФ та тимчасово окупованих територій України». «Центр набору «волонтерів» з окупованих територій відкритий у Мелітополі, але, за інформацією від підпілля, охочих небагато», – пояснили в центрі. Через це окупаційна адміністрація поставила вимогу перед місцевими «ВУЗами» надати списки «волонтерів» в кращих традиціях Кремля». «Також окупанти перевіряють телефони учнів на наявність українських додатків. Окрім того, військові РФ вилучають комплекти супутникового телебачення у мешканців тимчасово окупованих територій України. Таким чином ворог блокує

¹ Альона Павлюк. «Просвітницькі маршрути»: Окупанти возять українських дітей з окупованих територій на «екскурсії» до Росії. *Українська Правда. Життя*. 20.10.2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/10/19/257115/>

доступ до правди, аби збільшити інформаційну блокаду регіону й занурити місцевих мешканців в болото російської пропаганди»¹.

«Обміни не такі масові, тому що вони примусять визнати росіян, що ці діти викрадені. По кожній повернутій дитині вони звітують, що повернули, бо є родичі», – зазначила голова правління «Української мережі за права дитини», національна директорка з розвитку програм «SOS Дитячі містечка Україна» Дар'я Касьянова для «Детектора медіа»². «Дівчинку Вероніку повернули лише після того, як її мама виступила на Радбезі ООН. Тож нам треба започаткувати нові механізми міжнародного тиску на РФ для повернення дітей». 14 вересня поточного року з'явилося у ЗМІ повідомлення про те, що «шестеро українських дітей, яких вдалося повернути з Росії, прибули до нідерландської Гааги. Завтра вони зустрінуться з керівництвом Міжнародного кримінального суду. Про це повідомили на пресконференції в Гаазі уповноважений Верховної ради з прав людини **Дмитро Лубінець** та уповноважена Президента з прав дитини та дитячої реабілітації **Дар'я Герасимчук**. Свої історії повернення розповіли й діти, передає «Укрінформ». Ідеться про чотирьох хлопчиків та двох дівчаток. П'ятеро дітей родом з Маріуполя, одна дитина з Харкова»³. «Нагадаємо, раніше писали, що Україна повернула додому дев'ятеро дітей з окупованої

¹ Каріна Левицька. Вимагають від ВНЗ «волонтерів». Окупанти вербують студентів для пропаганди, – ЦНС. *РБК-Україна*. 21.10.2023. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/vimagayut-vid-vnz-volonteriv-okupanti-verbuyut-1697890909.html>

² Людмила Тягнирядно. «Обміни не такі масові, тому що вони примусять росіян визнати, що ці діти викрадені», – керівниця організацій допомоги дітям про депортацію. *Детектор Медіа*. 1.06.2023 («Обміни не такі масові, тому що вони примусять росіян визнати, що ці діти викрадені», – керівниця організацій допомоги дітям про депортацію – ЗМІ для змін. (detector.media))

³ Роман Мельник. Шестеро українських дітей, яких повернули з Росії, прибули до Гааги. Завтра зустріч з керівництвом МКС. *Детектор медіа*. 14.09.2023. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185647/2023-09-14-shestero-ukrainskykh-ditey-yakykh-povernuly-z-rosii-prybyly-do-gaagy-zavtra-zustrich-z-kerivnytstvom-mks/>

Херсонщини»¹. «Офіс омбудсмана та Офіс президента повернули в Україну депортованого Росією хлопчика. За словами Лубінця, технічним супроводом переправлення дитини займалися працівники Офісу омбудсмана, повернення відбулося у рамках роботи Координаційного штабу під керівництвом Офісу президента в межах реалізації плану дій Bring Kids Back UA...»². Також 16 жовтня у ЗМІ з'явилося повідомлення, що «Росія погодилася повернути Україні чотирьох депортованих неповнолітніх віком від 2 до 17 років (дворічну дитину, семирічного та дев'ятирічного хлопчиків, 17-річна дівчину, які мають рідних в Україні). Це сталося завдяки таємним переговорам, у яких посередником виступив Катар. Про це The Washington Post повідомив чиновник, який говорив на умовах анонімності. Згідно з інформацією на 16 жовтня, двоє українських дітей уже повернулися до своїх родичів. Двоє інших, як очікується, возз'єднаються зі своїми сім'ями найближчими днями. «Участь Катару в переговорах, які тривали декілька місяців, відбулася на прохання українського уряду», – заявили у WP. Ці діти стали першими, кого звільнили у рамках переговорного процесу за участю Катару. Державна міністерка Катару з міжнародного співробітництва Лолва Аль-Хатер підтвердила повернення неповнолітніх українців, незаконно депортованих РФ. Ми вітаємо сьогоднішні позитивні новини про возз'єднання дітей із їхніми сім'ями в Україні завдяки посередницьким зусиллям Катару», – заявила вона³.

¹ Альона Павлюк. «Просвітницькі маршрути»: Окупанти везуть українських дітей з окупованих територій на «екскурсії» до Росії. *Українська Правда. Життя*. 20.10.2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/10/19/257115/>

² Євген Кізілов. Україні вдалося повернути ще одну дитину – омбудсман. *Українська Правда*. 17.10.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/10/17/7424560/>

³ Дар'я Дурова. Переговори йшли кілька місяців: Катар допоміг повернути в Україну чотирьох дітей, депортованих Росією – WP. *Obozrevatel*. 16.10.2023. URL: <https://war.obozrevatel.com/ukr/peregovori-jshli-kilka-misyatsiv-katar-dopomig-povernuti-v-ukrainu-chotiroh-ditej-deportovanih-rosieyu-wp.htm>

«Детектор медіа» повідомляв про те, що журналісти The Kyiv Independent ідентифікували 20 дітей, яких викрали з Донецької області і передали російським сім'ям. А журналісти проєктів «Ти як?» і «Схеми» ідентифікували причетних до депортації 31 української дитини за допомогою свідчень Євгена Межевого, чії діти були у «списку 31». Прем'єра розслідування відбулася 18 липня 2023 року на ютуб-каналі «Радіо Свобода». Також писали про те, що журналісти довідалися про опікунів хлопця з Маріуполя, якого «всиновила» російська омбудсманка Львова-Белова»¹.

«Є підтвердження, що у росії всиновили 386 депортованих українських дітей». «Про це в ефірі загальнонаціонального телемарафону «Єдині новини» повідомив Уповноважений ВР з прав людини Дмитро Лубінець, передає Укрінформ». «Для нас дуже важливі ці терміни, нам дуже важливо встановлювати саме юридичний факт, що росіяни всиновлюють українських дітей. Тоді це чітко підпадає під ознаки воєнного злочину, геноциду...»².

Поряд із всім наведеним доводиться констатувати, що, на жаль, в Україні «...бракує міжнародних механізмів, які допомогли б повернути незаконно вивезених до Росії українських дітей. Про це в інтерв'ю «Голосу Америки» розповів Генеральний прокурор України Андрій Костін. Притягнути до відповідальності винних за депортацію українських дітей – «не означає автоматично, що наших дітей повернуть додому». Адже не існує механізму, який автоматично повертав би дітей в Україну з Росії. Однак Україна не полишає шукати шляхи для цього...»³. Теж і «Офіс ООН з прав

¹ URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185663/2023-09-27-genprokuror-povertaty-z-rosii-nezakonno-vyvezenykh-ukrainskykh-ditey-zavazhaie-brak-mizhnarodnykh-mekhanizmv/>

² Є підтвердження, що у росії всиновили 386 депортованих українських дітей. 2.09.2023. URL: <https://v-variant.com.ua/u-rosii-vsynovyly-vzhe-386-ukrainskykh-ditey-lubinets/>

³ Andriy Perun. Генпрокурор: Повертати з Росії незаконно вивезених українських дітей заважає брак міжнародних механізмів. 27 вересня 2023. *Детектор медіа*. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185663/2023-09-27-genprokuror-povertaty-z-rosii-nezakonno-vyvezenykh-ukrainskykh-ditey-zavazhaie-brak-mizhnarodnykh-mekhanizmv/>

людини заявив, що стурбований відсутністю системи повернення українських дітей, примусово депортованих до Росії після повномасштабного вторгнення Москви в Україну минулого року. Також зауважується, що ті, кого вже вдалося повернути, повідомили про жорстоке поводження». «УВКПЛ, як і раніше, серйозно стурбоване тим, що не існує налагодженої системи повернення українських дітей, які були незаконно вивезені до окупованих територій або до Російської Федерації, – зазначила Нада Аль-Нашїф, заступниця верховного комісара ООН з прав людини прав людини»¹.

І на завершення хочу нагадати, що росія практично щодня калічить і вбиває наших дорослих та дітей, лише за останні кілька днів кількість потерпілих серед цивільного населення обраховується десятками...щоденні зведення цьому підтвердження...» ...5 жовтня російські окупанти завдали жахливого удару по селу Гроза Куп'янського району на Харківщині. Росіяни обстріляли будівлю місцевого кафе-магазину, де відбувалися поминки. Пізніше стало відомо, що це були поминки за військовим, який був родом із цього села. Військового поховали спочатку на Дніпропетровщині, адже село було в окупації. Потім рідні вирішили перепоховати героя вдома. За останніми даними, внаслідок удару 52 людини загинуло, зокрема **8-річна дитина**. РФ однією ракетою вбила понад половину жителів села Гроза, всі вони – цивільні. Внаслідок ракетного удару РФ по селу Гроза на Харківщині, де загинули 53 людини, **6 дітей в цьому селі залишилися повними сиротами**. Про це повідомив голова Харківської обласної ВА Олег Синегубов в ефірі телемарафону². Вже 11 жовтня 2023 року ця кількість

¹ В ООН стурбовані «відсутністю налагодженої системи» повернення українських дітей з РФ. *БУКВІ*. 9 жовтня 2023 року. URL: <https://bukvy.org/v-oon-sturbovani-vidsutnistyu-nalagodzhenoyi-systemy-povernennya-ukrayinskyh-ditej-z-rf/>

² Дмитро Гулійчук. Удар РФ по селу Гроза на Харківщині: скільки дітей залишилися повними сиротами. 10 жовтня 2023 року. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/udar-rf-po-selu-groza-na-harkivschini-skilki-ditej-zalishilisya-povnimi-sirotami-2427307.html>

збільшилася, бо за інформацією прокуратури, за добу ще двох жінок упізнали серед загиблих, до цього їх вважали зниклими безвісти. «Уже ідентифіковано 55 тіл, вважаються зниклими безвісти троє людей, дітей серед них немає. Виходячи із заяв родичів про зниклих людей, кількість загиблих може ще збільшитися до 58»¹. А 12 жовтня було опубліковано інформацію, що «...криміналісти поліції ідентифікували всіх загиблих внаслідок ракетного удару по кафе на Харківщині. 59 людей вбили росіяни прямим влучанням «Іскандеру» в селі Гроза», – написав Клименко у Telegram. За даними голови МВС, усі жертви – місцеві жителі. «Пенсіонери, медики, фермери, вчителі, підприємці. Усі – цивільні. Загинули цілими родинами у декілька поколінь», – зазначив Міністр»². Своєю чергою, постпред РФ в ООН Небензя нахабно запевняв, що у Грозі загинули не місцеві селяни, а «націоналісти» і «неонацисти»³.

Болючими є й щоденні оперативні зведення, зокрема із Херсонська ОДА (ОВА)... «...за минулу добу противник здійснив 53 обстріли, випустивши 288 снарядів з мінометів, артилерії, «Градів», АГС, танків, авіації, БПЛА. По місту Херсон ворог випустив 96 снарядів... Через російську агресію 1 людина загинула, ще 18 – дістали поранення, з них –

¹ У Грозі вже 55 загиблих, кількість жертв російського удару «Іскандером» може ще зрости – прокуратура. *Гордон*. 11.10.2023. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/u-hrozi-vzhe-55-zahiblikh-kilkist-zhertv-rosijsko-ho-udaru-iskanderom-mozhe-shche-zrosti-prokuratura-1684172.html>

² Юлія Шрамко. Удар рф по селу Гроза забрав життя 59 людей, усіх жертв ідентифікували – голова МВС. *УНН. Українські національні новини*. 12.10.2023. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2050453-udar-rf-po-selu-groza-zabrav-zhittya-59-lyudey-usikh-zhertv-identifikuvali-golova-mvs>

³ Дмитро Гулійчук. «Вбили багато націоналістів»: РФ в ООН видала цинічну заяву про удар по Грозі на Харківщині. 9 жовтня 2023. URL: <https://tsn.ua/ato/vbili-bagato-nacionalistiv-rf-v-oon-vidala-cinichnu-zayavu-pro-udar-po-grozi-na-harkivschini-2426590.html>

2 дитини¹. Із Сумської області... «країна-агресор обстрілювала з артилерії цивільну інфраструктуру смт Угроїди Краснопільської ОТГ. 13-річна дівчинка дістала серйозні поранення, вона померла в машині швидкої допомоги. Обстріли пошкодили будівлю школи»². «10 жовтня російські окупанти обстріляли населені пункти Бахмутського та Покровського районів Донецької області, унаслідок цього поранень зазнало троє людей, серед них 16-річна дівчина. Розпочато досудові розслідування у кримінальних провадженнях за фактами порушення законів і звичаїв війни (ч. 1 ст. 438 КК України)³».

Звернуся до слів Бена Ференца (прокурора Нюрнберзького процесу, який стояв у витоків та приклався до створення Міжнародного кримінального суду, помер у віці 103 роки у квітні 2023 року) в інтерв'ю виданню *Mirror* у березні 2022 року, – «Злочини, які зараз скоює Росія проти України – це ганьба для людського суспільства, винні мають бути притягнуті до відповідальності за агресію, злочини проти людяності та вбивства. **Все, що нам потрібно, це рішучість зробити це, вони живуть не на Місяці. Я хочу бачити Путіна за ґратами, це можливо**»⁴.

¹ На Херсонщині рашисти поцілили у житлові квартали та на територію церкви – є загиблий, серед поранених – діти. 9 жовтня 2023. URL: <https://www.5.ua/regiony/na-khersonshchyni-rashysty-potsilyly-u-zhytlovi-kvartaly-ta-na-terytoriiu-tserkvy-ie-zahyblyi-sered-poranykh-dity-315048.html>

² Росія обстріляла Сумську область, 13-річна дівчинка померла у швидкій. *NEW VOICE*. 10 жовтня 2023 року. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ugrojidi-rosiyskiy-obstril-sumskoj-oblasti-10-zhovtnya-vbiv-13-richnu-divchinku-50359636.html>

³ Унаслідок ворожих обстрілів на Донеччині поранено 3 людей, серед них 16-річну дівчину, – офіс ГПУ. 10 жовтня 2023 року. *ЦЕНЗОР. НЕТ*. URL: https://censor.net/ua/news/3448661/unaslidok_voroyjh_obstriliv_na_donechchyni_poraneno_3_lyudeyi_sered_nyh_16richnu_divchynu_ofis_gpu

⁴ Помер прокурор Нюрнберзького процесу, що також засудив злочини РФ проти України. 10.04.2023. URL: <https://jewishnews.com.ua/society/pomer-prokuror-nyumberzkogo-proczesu-shho-takozh-zasudiv-zlochyni-rf-proti-ukraini>

Большакова Д.О.,
аспірантка
*(Класичний приватний університет
м. Запоріжжя)*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УКЛАДЕННЯ УГОД В ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Аналіз вироків в кримінальних провадженнях про домашнє насильство та наукових розробок з цієї проблематики засвідчив наявність певних проблем, пов'язаних як з недосконалістю правової регламентації застосування обмежувальних заходів щодо осіб, які вчинили домашнє насильство, так і практики застосування окремих кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм. Ключовими з таких можна виділити наступні.

Ініціювання угоди про примирення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Така угода може укладена лише за ініціативи потерпілої особи, представника або законного представника (ст. 469 КПК). Фахівці звертають увагу, що «практично в усіх цих вироках суди безпосередньо не посилаються та не враховують положення п. 2 ч. 1 ст. 469 КПК, хоча відповідне положення набуло чинності 11 січня 2019 р. [1, с. 35]. Так, подекуди суди прямо посилаються на загальне правило п. 1 ч. 1 ст. 469 КПК, зовсім не згадуючи про винятковість проваджень про домашнє насильство в цьому відношенні.

В КК України відсутня вказівка на можливість призначення обмежувальних заходів ст. 91-1 КК України на підставі як угоди про примирення, так і про визнання винуватості. І на цю ситуацію аргументовано звертають увагу дослідники, акцентуючи на тому факті, що обмежувальні заходи, передбачені КК України до осіб, які вчинили домашнє насильство, не є альтернативою покарання, відтак ставить питання про те, чи

можуть такі заходи бути предметом угоди чи все ж таки це питання є предметом судової дискреції [2, с. 277]. На думку Анастасії Хильченко, «Системний аналіз КК України та практики його застосування (що є предметом окремого дослідження) у тому числі крізь призму «інших заходів» свідчить, що предметом угод виступає лише покарання або звільнення від його відбування із застосуванням ст. 75 КК. Інші заходи призначаються виключно судом [2, с. 277]. Дійсно «обмежувальні заходи можуть застосовуватися судом ехoffісіо в інтересах потерпілої особи, тобто звернення такої особи не є обов'язковим» [1, с. 39]. Фахівці вказують, на те, що «Проведений аналіз вироків за ст. 126-1 ККУ в 2019 році засвідчив, що суди практично не застосовують обмежувальних заходів щодо кривдників ані на стадії досудового розслідування та судового розгляду, ні при призначенні покарання» [1, с. 40]. Пояснюється така ситуація необізнаністю суддів та органів досудового розслідування щодо можливостей застосування такого механізму забезпечення безпеки потерпілих осіб в кримінальному провадженні, а також недостатнє розуміння ролі та функцій обмежувальних заходів і обмежувальних приписів [1, с. 42]. Можлива така думка була прийнятною в той період, коли тільки було запроваджено обмежувальні заходи, але, напевно чи є слушною на сучасному етапі. В ході проведеного дослідження встановлено тенденцію все ж таки до поступового збільшення призначення обмежувальних заходів, у тому числі, і за ініціативою потерпілої особи (направлення для проходження програми для кривдників; заборона перебувати в місці спільного проживання за місцем мешкання; заборона на відстань 10 (десять) метрів до місця, де постійно проживає потерпіла) [3]. Звертає увагу той факт, що в судовій статистиці¹ навіть не відображується дані про

¹ Форма № 6 (річна) «Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види покарання».

кількість осіб, щодо яких застосовані обмежувальні заходи на підставі ст. 91¹ КК України, хоча наводяться статистичні дані про притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 390¹ КК «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників» свідчать все таки про їх призначення в окремих випадках.

Відмічається збільшення кількості укладення угод про визнання винуватості в справах про домашнє насильство. Так, в 2019 році таких угод було лише 2, а вже в 2022 році кожна дев'ята угода в справах про домашнє насильство була угодою про визнання вини (31 така угоди проти 261 угод про примирення). Згідно з ч. 4 ст. 469 КПК, угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

Ризики укладення угоди про визнання винуватості в провадженнях про домашнє насильство. Фахівці звертають увагу, що в 2019 році в вироках на підставі угод про визнання вини не згадувалося, чи надавали потерпілі письмову згоду прокурору на укладення такої угоди, суд не переконувався в розумінні потерпілими обставин та правових наслідків, добровільності надання згоди на укладення угоди тощо. Натомість у них містилася лише коротка згадка про те, що потерпілі особи не заперечували проти затвердження угоди про визнання винуватості [1, с. 36]. В окремих випадках навіть така згадка у вироках відсутня [3]. Також дослідники висловили

припущення, що «при укладенні угод про визнання винуватості потерпіла особа перебуває в менш вигідному становищі порівняно, наприклад, із ситуацією, коли укладається угода про примирення» [1, с. 37], оскільки «окрім виняткового права ініціювати укладення угоди про примирення, закріпленого за потерпілою стороною в справах про домашнє насильство, згідно ст. 474 КПК під час судового засідання суд зобов'язаний переконатися, чи потерпілий цілком розуміє наслідки затвердження угоди та чи укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. При укладенні угоди про визнання винуватості потерпіла особа в ході судового розгляду позбавлена всіх вище перерахованих кримінально-процесуальних гарантій» [1, с. 37].

Наукова полеміка щодо доцільності затвердження угоди про визнання винуватості в провадженнях, де є потерпілий триває не перший рік, ще з початку впровадження у КПК України в 2012 році норми про заборону укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, у яких бере участь потерпілий, що містилася в ч. 4 ст. 469 КПК [4, с. 368–369]. Продовжується вона і сьогодні, коли заборона скасована і укладення такого виду угод стало можливим за умови надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення такої угоди. Ця новела викликала обґрунтовані нарікання з приводу недотримання юридичної визначеності процедури надання такої згоди та формалізованих вимог до неї, які би убезпечили потерпілого від ігнорування його законних інтересів та прав при укладенні таких угод. Так, І.В. Гловюк, М.М. Таус та інші вчені звертають увагу, що КПК відсутні норми, які б регламентували умови надання потерпілим такої згоди та визначали б його процесуальні права й обов'язки в разі надання такої згоди тощо. До того ж законодавчі вимоги до змісту угоди про визнання винуватості, передбачені у ст. 472 КПК, не містять жодних

положень, що стосуються прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, зокрема: розміру, обов'язку й умов відшкодування шкоди потерпілому; можливості висловити потерпілому свою позицію щодо правильності встановлених обставин кримінального правопорушення, виду та міри покарання, яке підлягає призначенню обвинуваченому тощо [5, 6]. Звідси робиться висновок, що «надання потерпілим згоди щодо самого факту укладення угоди про визнання винуватості не створює додаткових гарантій захисту його прав та інтересів під час застосування цієї компромісної процедури у кримінальному провадженні» [7, с. 107]. Отже, фахівці в галузі кримінального процесуального права відмічають недосконалість процесуального порядку укладення угоди про визнання винуватості, в провадженнях, в яких є потерпіла особа. Така позиція є раціональною, а їх правота підтверджується аналізом укладення таких угод в провадженнях про домашнє насильство.

Проблема задоволення інтересів потерпілої особи при укладенні угоди про визнання вини в провадженнях щодо домашнього насильства. Так, за однією з поширених позицій, «пріоритетною метою участі потерпілого у кримінальному провадженні все ж таки є прагнення отримати від підозрюваного / обвинуваченого відповідну компенсацію матеріальних і моральних страждань, спричинених кримінальним правопорушенням» [7, с. 106], а інтерес потерпілих у кримінальному провадженні обмежується «суто матеріальними (компенсаційними) міркуваннями, пов'язаними з відшкодуванням завданої кримінальним правопорушенням шкоди та понесених у зв'язку з цим витрат (на лікування, на поховання тощо) [8, с. 186]. Інші міркування, як то забезпечення особистої безпеки, захист прав та інтересів потерпілого, усунення причин і умов, що сприяли вчиненню щодо нього кримінального правопорушення, а також недопущення нового протиправного діяння зустрічаються значно рідше [8, с. 186]. Проведений аналіз вироків в провадженнях щодо домашнього насильства засвідчив, що прагнення

отримати від підозрюваного / обвинуваченого відповідну компенсацію матеріальних і моральних страждань, спричинених кримінальним правопорушенням в цих провадженнях не є домінуючим. В багатьох випадках потерпіла особа не мала претензій матеріального та морального характеру до обвинуваченого.

Попри обґрунтовані застереження щодо укладення угод про визнання вини в провадженнях про домашнє насильство, суди і надалі затверджують такі угоди і кількість останніх має тенденцію до збільшення. Ймовірно поширення саме такого виду угод в провадженнях про домашнє насильство, насамперед, пов'язано з бажанням потерпілої особи уникнути спілкування з особою, яка завдала їй фізичних та моральних страждань. Припускаємо, що на потерпілих саме від домашнього насильства, складно, а можливо, й недоцільно поширювати тезу про те, що примирні процедури «можуть допомогти жертві змінити своє ставлення до правопорушника, зрозуміти причини протиправної поведінки останнього, з'ясувати обставини й умови, що посприяли вчиненню правопорушення тощо [9, с. 229], оскільки систематичність дій домашнього насильника, темпоральна близькість до жертви, постійний стрес останньої та ряд інших гнітючих моментів нівелюють значення примирення, принаймні в найближчій перспективі. Прохання потерпілої до суду про застосування обмежувальних заходів, що полягають в забороні спілкуватись, наблизитись і контактувати будь-яким чином з потерпілою лише підтверджують таке припущення.

1. Аносова Ю.В., Капур А., Легенька М.М., Черпаха К.В. та ін. Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статті: 2019. 62 с.

2. Анастасія Хильченко. Деякі питання призначення покарання на підставі угод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 274-279.

3. Вирок Заводського районного суду м. Дніпро-дзержинська від 27.09.2023 у справі № 208/6605/23. Пряме посилання на документ в системі «Прецедент»®. URL: <https://precedent.ua/112629322>

4. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 484 с.

5. Гловюк І.В. Укладення угод про визнання винуватості: окремі питання у контексті оновлення законодавства. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: Міжнар. наук.-практ. конф. (10 листопада 2017 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2017. С. 40–42.

6. Таус М.М. Згода потерпілого на укладення угоди про визнання винуватості: окремі аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1 (104). С. 300–305.

7. Максим Глоба. Згода потерпілого як складник передумови укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32), vol. 1. Р. 103-108.

8. Трекке А.С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2018. 247 с.

9. Мельник О.В., Чала О.В. Про деякі аспекти психології потерпілого під час кримінального провадження. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 226–234.

Броневицька О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
Інституту права
(*Львівський державний університет
внутрішніх справ*)

СЕКСУАЛЬНЕ ТА ГЕДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Військове вторгнення Росії 24 лютого 2022 року стало шоком для країни та світу і створює значні ризики, включаючи ризики гендерно зумовленого насильства для постраждалого населення України. Урядова уповноважена з прав людини та Міністерство внутрішніх справ України повідомили про випадки зґвалтування та сексуального насильства на непідконтрольних Уряду територіях. Організація «Human Rights Watch» зафіксувала «очевидні воєнні злочини», включаючи зґвалтування, на підконтрольних росії територіях, а представники/-ці місцевої влади в Бучі (Київська область) повідомили про виявлення місць масового поховання мирного населення, яке, як стверджується, було вбито російськими військами. Генеральний секретар ООН і Верховний комісар ООН з прав людини закликали до незалежного розслідування цих повідомлень. Після восьми років збройного конфлікту – спричиненого вторгненням росії в Крим у 2014 році – гуманітарна криза в Україні стала затяжною. Після вторгнення в лютому 2022 року ситуація в Україні швидко перетворюється на одну з найскладніших надзвичайних ситуацій у світі [1].

Станом на 15 травня 2022 року Управлінням Верховного Комісара з прав людини (далі – УВКПЛ) було відомо про 108 заяв про акти сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (далі – СНПК) щодо жінок, дівчат, чоловіків і хлопчиків, які, за

повідомленнями, були вчинені в Чернігівській, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Київській, Херсонській, Луганській, Миколаївській, Вінницькій, Запорізькій, Житомирській областях, а також у місці тримання під вартою в Російській Федерації. 78 заяв стосувалися зґвалтування, зокрема, групового зґвалтування, 7 заяв були про спробу зґвалтування, 15 заяв – про примус до публічного роздягання та 8 заяв – про інші форми сексуального насильства, як-от катування сексуального характеру, небажані сексуальні дотики та погрози сексуальним насильством [9].

За повідомленнями Офісу Генерального прокурора станом на 1 вересня 2023 р. прокурори зафіксували 231 факт сексуального насильства, вчиненого в умовах конфлікту. На разі зафіксована найбільша кількість випадків сексуального насильства у Херсонській області – 69. Щодо інших областей, то за даними ОГП найбільша кількість зафіксованих випадків сексуального насильства є Київській, Донецькій, Харківській, Запорізькій областях.

Сексуальне насильство означає будь-який статевий акт, спробу домогтися статевого акту, небажані сексуальні коментарі або домагання, торгівлю людьми чи інші дії, які спрямовані проти сексуальності особи, з застосуванням примусу будь-якою людиною, незалежно від її стосунків із потерпілою особою у будь-якій обстановці.

Гендерно-зумовлене насильство – це насильство, яке призводить або може призвести до фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждань, зумовлене гендерною дискримінацією, очікуваннями щодо гендерних ролей та/або гендерними стереотипами або спричинене різним статусом влади за ознакою статі.

Об'єднаний термін сексуальне та гендернозумовлене насильство (СГЗН) відображає подвійну природу цього типу насильства: як сексуального насильства, так і форми дискримінації. СГЗН може бути направлене як проти жінок, так і проти

чоловіків, хоча жінки частіше стають потерпілими від цієї форми насильства. СГЗН включає в себе зґвалтування, спроби зґвалтування, усі форми сексуального насильства, сексуальні погрози, домагання, експлуатацію або приниження, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусовий аборт, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, сексуальне рабство та калічення жіночих статевих органів [3].

Сексуальне насильство називають «найбільш прямим та небезпечним типом гендерно-зумовленого насильства, що здійснюється в надзвичайних ситуаціях». Гендерно-зумовлене насильство (далі – ГЗН) описується як «будь-яка шкідлива дія, скоєна проти волі особи та базується на соціально приписаних (тобто гендерних) відмінностях між чоловіками та жінками». Вона полягає у вчинках, які завдають фізичної, сексуальної чи психічної шкоди або страждання, загрози таких діянь, у примусі та інших формах позбавлення волі.

Сексуальне насильство може мати багато різних форм і не обмежується зґвалтуванням. Воно охоплює будь-яку дію сексуального характеру із застосуванням сили або у примусових обставин, або будь-яку дію, яка особливо націлена на статеву функцію чи статеві органи особи. Зловживання неспроможністю жертви дати справжню згоду – наприклад, якщо жертвою є дитина або особа, яка фізично або психічно не здатна погодитися – також є формою примусу. Сексуальне насильство часто описується як «будь-яка сексуальна дія, спроба домогтися сексуального акту, небажані сексуальні коментарі або загравання, або інші дії спрямовані проти сексуальності особи з застосуванням примусу, будь-якою особою, незалежно від її стосунків із жертвою, у будь-якій обстановці, зокрема, вдома та на роботі проте не обмежуючись ними [2]. За даними ОГП серед злочинних діянь сексуального характеру, зафіксованих правоохоронними органами, найчастіше є: зґвалтування, каліцтво або насильство над статевими органами, примусове оголення, погрози та замах на зґвалтування, примус дивитися на сексуальну наругу над близькими особами тощо.

Сексуальне насильство охоплює наступні дії:

- Зґвалтування, при цьому не має значення чи вчиняється воно природним або неприродним способом із проникненням чи спробою проникнення в будь-які частини тіла потерпілого;
- Погроза вчинення зґвалтування;
- Каліцтво статевих органів потерпілого;
- Сексуальне рабство;
- Примушування до зайняття проституцією;
- Примусова вагітність;
- Примусова стерилізація чи примусовий аборт;
- Примусове оголення [4] тощо.

Стосовно визначення зґвалтування, Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії вказав у своєму рішенні у справі Furundžija в 1998 році, що зґвалтування вимагало «примусу, сили або погрози застосування сили проти жертви або третьої особи» [5]. Однак у своїй пізнішій прецедентній практиці у справі Kunarac у 2001 році Трибунал вказав, що можуть існувати й інші чинники, «які призведуть до того, що акт сексуального проникнення не буде за згодою або добровільним з боку жертви», і це визначення в подальшому визначило поняття зґвалтування у міжнародному праві [6]. Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді у справі Акайесу в 1998 році постановив, що «зґвалтування є формою агресії» і що «центральні елементи злочину зґвалтування не можуть бути зафіксовані в механічному описі предметів і частин тіла». Він визначив зґвалтування як «фізичне вторгнення сексуального характеру, вчинене щодо людини за обставин, які є примусовими» [7]. Зґвалтування та сексуальне насильство також можуть бути складовими елементами інших злочинів згідно з міжнародним правом. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії у справі Делаліча постановив, що зґвалтування може вважатися катуванням, якщо були виконані конкретні умови катування [8]. Міжнародний кримінальний

трибунал по Руанді у справах Акайесу та Мусема постановив, що зґвалтування та сексуальне насильство можуть становити геноцид, якщо виконуються конкретні умови геноциду [7]. На практиці було зазначено, що заборона сексуального насильства є недискримінаційною, тобто, що чоловіки та жінки, а також дорослі та діти, однаково захищені цією заборонаю. За винятком примусової вагітності, злочини сексуального насильства в Статуті Міжнародного кримінального суду заборонені, якщо вони вчинені проти «будь-якої особи», а не тільки проти жінок. Крім того, в Елементах злочинів для Міжнародного кримінального суду поняття «проникнення», яке використовується для визначення зґвалтування, має на меті бути достатньо широким у своєму розумінні, щоб бути гендерно нейтральним. За даними ОПП, потерпілими від сексуального насильства внаслідок збройного конфлікту є 149 жінок, 82 чоловіки, з них 13 неповнолітніх (12 дівчат та 1 хлопець).

На відміну від інших форм насильства, які відбуваються під час кризи, інформація про сексуальне насильство часто є недостатньо висвітленою та неповністю задокументованою. Жертви сексуального насильства стикаються зі значними труднощами у доступі до послуг, механізмів правосуддя та інших постконфліктних засобів правового захисту. Деякі потерпілі не повідомляють інформацію через накладену суспільством стигму, сором і приниження, та через виснажливу травму, пережиту потерпілими та їх сім'ями. Інші бояться остракізму з боку подружжя, інших членів родини та своєї громади. Деякі бояться подальшого насильства, зокрема, помсти або так званих вбивств честі. Жертвам також не вистачає довіри до органів влади, наприклад, до національної поліції або до міжнародних миротворців чи слідчих. У деяких країнах жертви сексуального насильства можуть стикнутися з кримінальним переслідуванням за звинувачення в гомосексуалізмі або перелюбстві. Спеціалістам-практикам, які протидіють сексуальному насильству, і, зокрема,

документують його, не слід припускати, що жертви не повідомляють інформацію, тому що відчувають непереборний сором – часто причиною їх нездатності звернутися за правосуддям є відсутність безпечного та комфортного середовища для цього та (або) ризику, на які жертви та свідки наражаються, повідомляючи інформацію. Усі спеціалісти-практики повинні докласти зусиль, щоб спільно створити безпечне, приватне та комфортне середовище, в якому потерпілі та свідки сексуального насильства відчувають себе достатньо захищеними та спокійними, щоб повідомити про злочини [2].

Характерні риси. Сексуальне насильство під час збройного конфлікту відмежовується від сексуального насильства «в мирний час» особливостями, які виходять за межі умов та мотивів. Сексуальне насильство, вчинене під час збройного конфлікту, часто має такі характерні риси:

- *Тривале насильство та загальна небезпека.*
- *Безперервність насильства.*
- *Публічний характер дій..*
- *Жорстокість дій* [2].

Наслідки сексуального насильства. Важливим є розуміння наслідків сексуального насильства, оскільки це є ключовим при скеруванні потерпілих та свідків до відповідних соціальних служб, до точного задокументування наявної шкоди, яка заподіюється як окремим потерпілим, так і спільноті в цілому. Сексуальне насильство має довготривалі наслідки як фізичні, так і психологічні, соціальні, правові та економічні, що призводить до руйнування структурних зв'язків в суспільстві.

1. Гендерно зумовлене насильство в Україні. Аналіз вторинних даних, 27 квітня 2022 р. URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/ukraine_gbv_sdr_27_apr_2022_final_sm_ukr_1.pdf.

2. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Березень 2017 р. URL: https://nmc-vfpo.com/wp-content/uploads/2022/05/mizhnarodnyj-protokol-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya-seksualnogo-nasylstva-v-konflikti-2017_compressed.pdf

3. Сексуальне та гендерно-зумовлене насильство під час збройного конфлікту. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/535677.pdf>

4. Elements of crime. Published by International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>.

5. Prosecutor v. A. Furundžija. Judgement on 10 December 1998. URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/>

6. Prosecutor v. Kunarac. Judgement on 22 February 2001. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,3ae6b7560.html>

7. Prosecutor v. J-P. Akayesu. Judgement on 2 September 1998. URL: <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/AKAYESU%20-%20JUDGEMENT.pdf>

8. Prosecutor v. Delalic. Judgement on 16 November 1998. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/>

9. Situation of Human Rights in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation. 24 February – 15 May 2022. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-06/22-06-28_OHCHR_Thematic_Report_Ukraine_ENG.pdf

Вишневська І.А.,
аспірант кафедри кримінального права
(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)
науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ГОСПОДАРСЬКИЙ (ЕКОНОМІЧНИЙ) КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: БАЧЕННЯ ЗАКОНОДАВЦЯ ТА РЕАЛІЇ ПРАКТИКИ

1. На необхідності доповнення КК статтею, якою б встановлювалась кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність, науковці в галузі кримінального права та процесу почали наполягати ще у 2014 році, коли Україна вперше стикнулася з агресією РФ та окупацією територій. Однак доповнення КК статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» відбулось лише 03.03.2022 р., менше, ніж через місяць з початку повномасштабного вторгнення. У частинах 1-7 статті міститься 14 унікальних форм об'єктивної сторони, а частина 8 передбачає кваліфікований склад колабораційної діяльності. Проте навіть досить широкий перелік діянь, за вчинення яких особа підлягає кримінальній відповідальності за колабораційну діяльність, не спростив її застосування на практиці, адже окремі формулювання у статті дають підстави досить широко та/або неоднозначно тлумачити норму.

2. Одним з дискусійних питань серед науковців та практиків стало розуміння обсягу змісту діянь, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК України, а саме: 1) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи

воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або 2) провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Варто зауважити, що в пояснювальній записці до проекту Закону України, яким і було КК доповнено цією статтею, акцентується увага виключно на меті прийняття цього Закону, водночас самі форми об'єктивної сторони колабораційної діяльності не розкриваються. Так, законодавець зазначає, що основною метою прийняття цього Закону є встановлення справедливого покарання для осіб, які співпрацюють з державою-агресором, а також обмеження доступу таких осіб до посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, пропонується прийняти даний законопроект. Однак з моменту прийняття Закону України від 03.03.2022 р., сам законодавець неодноразово висловлював бажання уточнити редакції окремих частин цієї статті, зокрема й ч. 4 ст. 111-1 КК.

Щодо надання матеріальних ресурсів незаконним збройним формуванням чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, насамперед законодавець пропонує додати ознаку добровільності у формулювання цього діяння. Наведена пропозиція знаходить своє відображення у законопроектах № 7647 від 08.08.2022 та № 8301-2 від 09.01.2023. Водночас не усі погоджуються із доповненням зазначеної частини вказівкою на ознаку добровільності, про що свідчить наявність двох зареєстрованих законопроектів № 8301 від 23.12.2022 та № 8077 від 26.09.2022, у яких народними депутатами навпаки пропонується виключити добровільність з усіх частин статті, адже це суперечить положенням ст. 40 КК України. Таку позицію висловлював у своєму дослідженні й Р.О. Мовчан, який зазначив, що відсутність спеціальної вказівки

законодавцем на ознаку добровільності в окремих частинах ст. 111-1 не означає, що таке діяння буде вважатись кримінальним правопорушенням [1, с. 61–62]. З цією позицією слід погодитись, адже кримінальне правопорушення є актом вольової поведінки особи, тобто проявом її волі, коли він діє з відповідних мотивів або прагне досягнення конкретної мети й при цьому здатний вільно обирати варіант поведінки, керувати власними діями та вчиняти їх за власним розсудом. Якщо діяння особи не є добровільним і вчинено під фізичним або психічним примусом, то таке діяння не є кримінальним правопорушенням відповідно до положень ст.ст. 39 та 40 КК.

Наступний блок законодавчих ініціатив стосується конкретизації видів господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора. Так, законопроектом № 8301-1 від 05.01.2023 пропонується у ч. 4 ст. 111-1 КК внести доповнення «окрім випадків, передбачених законом». Водночас законопроектом № 7646 від 08.08.2022 пропонується доповнити Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» статтями 9-1 та 9-2, якими б були встановлено перелік видів господарської діяльності на тимчасово окупованих територіях, яка б визнавалась правомірною. Такою діяльністю, відповідно до зазначеного Проекту є діяльність, спрямована на розв'язання гуманітарних проблем; надання житлово-комунальних послуг; освітньої діяльності; діяльності у сфері сільськогосподарського товаровиробництва тощо.

3. В межах цього дослідження було проаналізовано 50 вироків судів першої інстанції за ч. 4 ст. 111-1 КК, з яких: за 22 обвинувальними výroками осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності за провадження господарської діяльності, а 28 – за надання матеріальних ресурсів. Так, відповідно

до досліджуваних вироків можна зазначити наступне, що більшість вироків щодо **надання матеріальних ресурсів** незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, полягало у: наданні в користування або передача власного чи службового транспортного засобу незаконним воєнізованим формуванням (7 вироків); забезпеченні умовами для проживання або розміщення техніки, зокрема надання приміщень або ділянок земель (6 вироків); наданні продуктів харчування, тютюнової чи алкогольної продукції (5 вироків); наданні грошей (4 вироків). Окрім цього також зустрічались випадки надання послуг з ремонту техніки, транспорту, форменого одягу тощо. Варто зазначити, що в кожному судовому вирокі знайшли підтвердження факти, що обвинувачені особи добровільно та за власною ініціативою надавали допомогу чи пропонували забезпечити відповідними ресурсами представників незаконних воєнізованих чи збройних формувань.

Серед вироків, згідно з якими осіб було засуджено за **провадження господарської діяльності** у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, найчастіше зустрічали випадки здійснення такої діяльності, що спрямована на: забезпечення транспортних перевезень (6 вироків); продаж/реалізацію продуктів харчування (5 вироків); продаж палива (3 вироків); здійснення відновлювальних робіт та забезпечення електроенергією (2 вироків); проведення ремонтних робіт (2 вироків) тощо.

З усієї сукупності випадків провадження господарської діяльності, які були описані в судових вироків, найбільший інтерес становить продаж і реалізація продуктів харчування та забезпечення населення електроенергією. Зокрема, у п'яти випадках осіб притягували до кримінальної відповідальності за отримання ліцензії та подальше відкриття магазинів з продажу

продуктів харчування, вирощування зернових культур та їх реалізацію [2], в інших випадках – за перереєстрацію та здійснення робіт, спрямованих та відновлення пошкоджених ліній електропередач [3]. Водночас така діяльність є однією з ключових напрямів забезпечення життєдіяльності населення в умовах окупації, адже за відсутності продуктів харчування, лікувальних засобів, комунальних послуг (надання електроенергії та водопостачання) тощо, життя та здоров'я громадян України, які лишилися в умовах окупації поставлено під загрозу.

4. Наразі в законодавстві України не передбачено положень, які б дозволяли провадження господарської діяльності на окупованих територіях. Так, відповідно до ч. 2 ст. 13 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». У наведеній статті зазначено, що здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання, місцеперебуванням (місцем проживання) яких є тимчасово окупована територія дозволяється лише після зміни податкової адреси на іншу (неокуповану) територію України. З цього можна зробити висновок про абсолютно заборону провадження будь-якої господарської діяльності на окупованій території України.

Водночас такий підхід викликає певний сумнів, адже абсолютна заборона на провадження господарської діяльності ставить під загрозу існування населення, що лишилось на окупованих територіях. Це підкреслюють і науковці, зокрема О.О. Буряк, О.І. Букреєв та інші, зазначають, що Україна не має покладатись виключно на обов'язок згідно з актами міжнародного гуманітарного права держави-окупанта із забезпечення життєдіяльності населення, адже наразі досить часто на практиці зустрічається нехтування з боку рф виконанням таких зобов'язань У зв'язку із цим автори підтримують внесення змін у регуляторне законодавство щодо впровадження переліку видів господарської діяльності, які дозволяється провадити на окупованих територіях, за

виключення тих випадків, коли такою діяльністю безпосередньо здійснюється пособництво державі-агресору [4, с. 45].

5. Дійсно, саме на окупаційну владу ст. 55 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни покладено обов'язок забезпечення населення продуктами харчування, медичними матеріалами тощо. Однак на практиці зустрічались непоодинокі випадки, коли окупаційна влада перешкоджала постачанню продуктів харчування населенню та лікарських засобів, припиняла подачу електроенергії, захоплювала заклади охорони здоров'я, що позбавляє населення отримання медичної допомоги тощо. Як приклад такої діяльності у сфері охорони здоров'я Т.О. Михайліченко та Ю.Ю. Забуга наводять перешкоджання представниками рф надання медичної допомоги, знищення аптек, виведення з ладу карет швидкої допомоги тощо [5, с. 78–79].

У зв'язку із цим дійсно потребується звуження видів господарської діяльності, провадження яких є кримінально-караним в аспекті ч. 4 ст. 111-1 КК України. Водночас встановлення переліку дозволених видів господарської діяльності, відповідно до розуміння загальної протиправності як ознаки кримінального правопорушення, даний перелік має бути встановлено в регуляторному законодавстві, зокрема у ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Це дозволить конкретизувати сам обсяг такої форми об'єктивної сторони як провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора і забезпечити базові потреби громадян України, які залишились на окупованій території.

1. Мовчан Р.О. Воєнні новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовчі проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 243 с.

2. Вирок Держинського районного суду м. Харкова у справі № 638/6886/22 від 26.07.2023. URL: <https://opendatabot.ua/court/113745228-01f0c97bf3fe9a193c68081346ee778e>; Вирок Київського районного суду м. Харкова у справі № 953/7624/22 від 24.07.2023. URL: <https://opendatabot.ua/court/112362188-c81c8e61eedcf14b94cae3f2926b5013>; Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська у справі № 202/1677/23 від 01.05.2023. URL: <https://opendatabot.ua/court/110555891-5df354716d2922f4fab141eb9b48d9a3>; Вирок Соснівського районного суду м. Черкас у справі № 712/2352/23 від 14.04.2023. URL: <https://opendatabot.ua/court/110233915-74e6d23bc538ac9ff183d6c1fd56655f>; Вирок Київського районного суду м. Харкова у справі № 953/7065/22 від 26.12.2022. URL: <https://opendatabot.ua/court/108377777-f38c21d78acc91a5d8adc33db2b0ccbd>

3. Вирок Держинського районного суду м. Харків у справі № 638/6886/22 від 26.07.2023. URL: <https://opendatabot.ua/court/112425348-5f67cbf1269f18107e80555d0640d525>; Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровськ у справі № 202/1677/23 від 01.05.2023. URL: <https://opendatabot.ua/court/110555891-5df354716d2922f4fab141eb9b48d9a3>

4. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ: Алерта, 2023. 312 с.

5. Mykhailichenko T., Zabuha Yu., Babanina V., Syiploki M. Protection of the Right to Health During the Period of Armed Conflict: The Experience of Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. 4(16). P. 66-81.

Газдайка-Василишин І.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри
кримінального права і криминології
(*Львівський державний університет
внутрішніх справ*)

ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ

Стаття 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 визнає агресією «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави». Стаття 3 цієї ж Резолюції наводить приклади актів агресії, що включають напад збройних сил, окупацію та бомбардування, морські блокади та надання підтримки збройним бандам, які діють в інших державах [1].

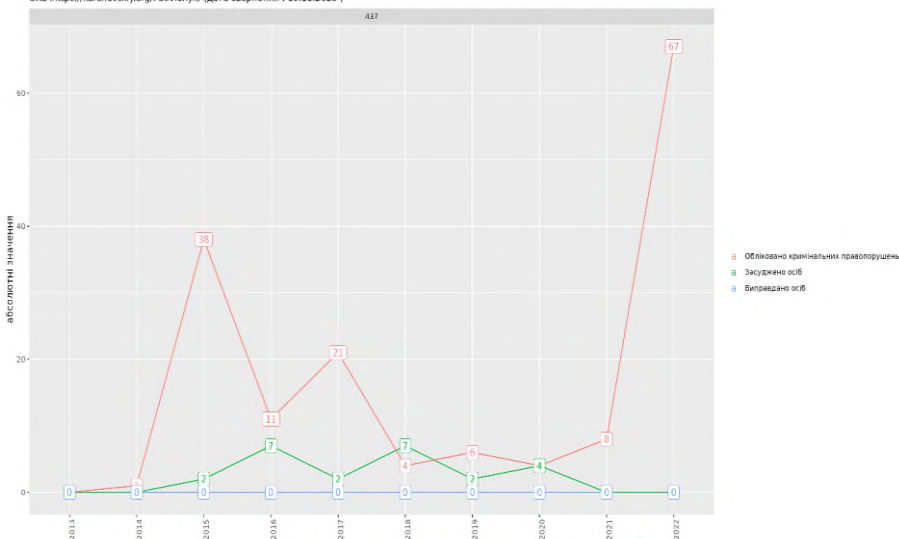
Стаття 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду визначає «злочин агресії» як планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй [2].

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) в статті 437 встановлює відповідальність за планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту; за участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій (ч. 1 ст. 437 КК України); а також за ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій (ч. 2 ст. 437 КК України).

Із початку військової агресії рф проти України вітчизняними судами винесено низку вироків про злочини, передбачені ст. 437 КК України. Виходячи з статистичних даних

кількість облікованих кримінальних правопорушень, а також засуджених та виправданих осіб за цією статтею КК України в період з 2013 року по 2022 рік відображено у візуалізації [1]:

Візуалізація на підставі звітів за період з 2013 по 2022 рік, представлених на офіційних сайтах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації. Створено у веб-застосунку - Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні: інфографіка : інтерактивний довідник. URL :<https://karchevskyi.org/i-dovidnyk/> (дата звернення : 13.11.2023)

У Єдиному державному реєстрі судових рішень у відкритому доступі за період 2015-2023 років розміщено 20 вироків, винесених у справах про злочини, передбачені ст. 437 КК України; у чотирьох з них – осіб було виправдано за цією статтею [2].

В одній із таких судових справ ухвалою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 лютого 2022 року справу передано на розгляд Великої Палати Верховного Суду з огляду на необхідність формулювання фундаментальних підходів щодо тлумачення та застосування статті 437 КК України (а саме, визначення ознак суб'єкта даного злочину). Вирок в цій справі винесений Лисичанським міським судом Луганської області щодо 2 осіб, громадян України, яким пред'яв-

лене обвинувачення у вчиненні злочинів, передбачених декількома статтями КК України, з-поміж них і частиною 2 статті 437 КК України (планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни). Суть доводів захисників у цій справі зводиться до того, що, виходячи із визначення поняття агресії та агресивної війни за міжнародним правом, засуджені не є суб'єктами, які можуть нести кримінальну відповідальність за ці злочини [5].

Станом на 13.11.2023 року позиція Великої Палати Верховного Суду з приводу того, хто може бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 437 КК України, не сформована (вочевидь, через політико-правовий аспект цієї проблематики).

З правової точки зору, проблема суб'єкта складів злочинів, закріплених статтею 437 КК України, полягає в тому, що виходячи із буквального розуміння тексту цієї статті можна зробити висновок, що суб'єкт цього злочину загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Адже на жодну ознаку спеціального суб'єкта злочину в статті 437 КК України прямо не вказано. На відміну від міжнародного законодавства, вітчизняний кримінальний закон не зазначає, що суб'єктом злочину агресії є лише особа, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними.

Проте, слід звернути увагу на форми суспільно небезпечного діяння, закріплені ст. 437 КК України. **Планування** війни чи воєнного конфлікту полягає в спільній концептуальній діяльності високопосадових політичних та військових діячів, які визначають кінцеві цілі запланованих кампаній, ключових військових посадових осіб, які розробляють стратегічні військові механізми для досягнення таких цілей, а також юристів, дипломатів та ідеологів, які повинні забезпечити максимальну національну та міжнародну правомірність майбутньої кампанії та прихилити суспільну думку на її користь. **Підготовка** війни чи воєнного конфлікту на практиці може бути майже не

відділена від стадії планування, проте має певні особливості, адже полягає у здійсненні практичних дій для досягнення погоджених цілей, створенні фактичних умов та здійснення організаційних заходів для здійснення воєнної агресії. Така підготовка може полягати в набутті, транспортуванні та встановленні зброї та військового спорядження, прийнятті заходів з переходу на військову економіку, усуненні фізичних об'єктів, які у майбутньому можуть завадити запланованому переміщенню військ, встановленні захисних споруд, в той час як здійснення організаційних заходів може передбачати підготовку та імплементацію необхідних законодавчих актів, здійснення повної або часткової мобілізації, забезпечення переміщення військ та воєнної техніки згідно з воєнними планами, евакуацію цивільного населення зі стратегічних місцевостей, ведення переговорів з військовими союзниками [6]. **Розв'язування війни або воєнного конфлікту** полягає у віданні наказу про здійснення посягання на територіальну цілісність, політичну незалежність, суверенітет та інші невід'ємні атрибути держави. Це також може бути створення або інсценування конфліктної ситуації або конкретного приводу, провокації противника на використання зброї [7]. **Ведення** війни або воєнних дій – це управлінські дії з реалізації агресивних планів, зокрема, загальне керівництво всіма задіяними у війні чи у воєнному конфлікті силами, керівництво збройними силами або проведення військових операцій тощо. Ці дії можуть включати в себе внесення змін до плану війн чи воєнного конфлікту, створення нових планів ведення розпочатої війни чи воєнних дій.

Отож, ведення війни, так само, як її планування, підготовка, розв'язування за своїм характером – це діяння, що вчиняються вищим політичним та військовим керівництвом держави. Тому, хоч стаття 437 КК України не містить прямої вказівки на те, хто може бути суб'єктом цього злочину, виходячи із змісту та характеру суспільно небезпечних діянь, які нею

заборонені цілком обґрунтованим видається висновок про те, що цей злочин вчиняється лише службові особи, які виконують відповідні функції в системі державної влади чи збройних сил держави, вирішують питання воєнного планування та управління, здійснюють керівництво і контроль за політичними або воєнними діями держави, яка вчинила акт агресії.

Тому, кваліфікувати за ч. 1 чи 2 ст. 437 КК України дії «рядових» учасників, які беруть участь у воєнних діях не можна. Для інкримінування цих складів злочинів треба встановити, що особа здійснювала хоча б одну із описаних вище форм суспільно небезпечного діяння.

Власне, керуючись такими аргументами, суди і виносили згадані вище виправдувальні вироки. Зокрема, Дружківський міський суд Донецької області 21 вересня 2017 року виніс виправдувальний вирок в частині недоведеності того, що злочин вчинено обвинуваченим за ч. 2 ст. 437 КК України, зазначивши, що колегія суддів, вислухавши обвинуваченого та дослідивши письмові та речові докази, дійшла висновку про те, що жодних доказів вчинення обвинуваченим злочину, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч.2 ст. 437 КК України стороною обвинувачення не наведено а тому він підлягає виправданню в цій частині. Аргументація колеги суддів полягала в наступному «Веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій визнаються управлінські дії з реалізації агресивних планів, зокрема, загальне керівництво всіма задіяними у війні чи у воєнному конфлікті силами, керівництво збройними силами або проведення військових операцій тощо. Ці дії вчиняються після того, як агресивна війна чи воєнний конфлікт уже розв'язані, і можуть включати в себе внесення змін до плану війн чи воєнного конфлікту, створення нових планів ведення розпочатої війни чи воєнних дій». А жодних доказів того, що підсудний вчиняв управлінські дії з реалізації агресивних планів, загальне керівництво всіма задіяними у війні чи у воєнному конфлікті силами, керівництво збройними

силами, проводив військові операції, вносив зміни до плану війни чи воєнного конфлікту, створював нові плани ведення розпочатої війни чи воєнних дій, стороною обвинувачення суду не було надано [8].

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14.12.1974. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

2. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n2605>

4. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні: інфорграфіка: інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>

5. Ухвала Касаційного кримінального суду від 03.02.2022. Справа № 415/2182/20. Провадження № 51-139км2. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103466917?fbclid=IwAR0iz0yT-jGhhr_bfPeunXC4uE2iPppvB8AsrdzmYr8PuOsKXr4ez4CclHY

6. Васюренко А.О. Аналіз особливостей складу злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Випуск 27. Том 3. С. 170.

7. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків, 2020. С. 732.

8. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 21.09.2017. Справа № 221/1956/15-к. Провадження № 1-кп/229/41/2017. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70297188>

Гацелюк В.О.,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заслужений юрист України,
старший науковий співробітник
відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою,
член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
*(Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України)*

В ПОШУКАХ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ: ЯК НЕ ВИГАДАТИ КОЛЕСО

Наукове пізнання не може відбуватися хаотично. Воно повинно базуватися на сталих уявленнях про підходи, інструменти та засоби вивчення відповідних явищ, які у своїй сукупності дозволяють верифікувати отримані результати. Цей набір пізнавальних інструментів є методологією наукового дослідження. Як зазначається, у літературі, методологія наукового дослідження – це найзагальніша форма організації наукового знання (науково-пізнавальної діяльності), що містить в собі принципи побудови наукового знання, забезпечує відповідність його структури і змісту завданням дослідження, включаючи його методи, перевірку істинності отриманих результатів і їх інтерпретацію. Автори виокремлюють такі найбільш істотні зони використання методології в науковому дослідженні: постановка проблеми; побудова предмета дослідження; створення наукової теорії; перевірка істинності теорії шляхом звернення до практики; використання даної теорії для створення інших теорій; інтерпретація отриманих результатів [1, с. 44].

Наукове пізнання не може відбуватися і відокремлено від суміжних сфер, в першу чергу окремо від надбань загальнонаукових методологічних розвідок. Важливе значення для

побудови методології наукового дослідження має застосування загальнонаукових принципів пізнання у конкретному дослідженні. Зокрема, Т. Гарасимів, досліджуючи девіантну поведінку, виокремлює такі принципи наукового пізнання, істотні для «кращого розуміння предмету девіантології як соціальної науки»: Принцип *універсальності законів всесвіту*; Принцип *універсальності загальнонаукових методів пізнання* дійсності; Принцип *відносності знань* (релятивізм); Принцип *доповнюваності*. Таким чином, робить висновок автор, девіантологи можуть застосовувати всі можливі методи наукових досліджень: філософські, правові, логічні, історичні, загальнонаукові (системний аналіз, організаційний аналіз, синергетику), соціологічні методи збору первинної інформації (спостереження, опитування, аналіз документів, експеримент), психологічні методи дослідження властивостей особи (тести) тощо [2, с. 54–56].

М. Савчин серед засад наукових досліджень у публічному праві називає принцип *антропологізму* (права людини наповнюють змістом і сенсом правову систему), принцип *пізнаваності* (безсторонність та етос наукових досліджень, пов'язаних з обмеженістю доступу до певної інформації на майбутнє (прогностичний аспект) та необхідність оброблення значного масиву інформації (аналітичний аспект)), принцип *об'єктивності наукових досліджень у праві* (об'єктивність дослідження полягає у збалансованості аналізу наявних фактичних даних та їх співставленням у світлі основоположних цінностей і принципів права, які мають універсальний характер), *поєднання засад верифікації та фальсифікації* (необхідність визначення критеріїв формування правил та процедур в контексті верифікації, а також сталінська конституція як приклад фальсифікації з огляду на кримінальну відповідальність за законом про п'ять колосків), принцип *міждисциплінарності* (застосування системного методу, юридичної герменевтики, правового моделювання) [3, с. 68-69].

При цьому, не варто визначення методології конкретного дослідження (в нашому випадку – криміналізації поведінки людини) перетворювати в аналіз всіх можливих дослідницьких

підходів, адже це може потягнути набуття питанням методології значення самостійного об'єкта дослідження і, відповідно, зміну вектору наукового пошуку. Як правильно зазначає В.О. Навроцький, аналізуючи одне з дисертаційних досліджень, постановка великої кількості завдань тягне за собою складність у їх досягненні та породжує відповідні застереження. Так, наводить приклад вчений, говорячи у підрозділі 1.1. про загальний стан наукових досліджень проблем теорії кримінальної відповідальності, дисертант «збивається» на виклад позицій окремих авторів. А хотілось би бачити його аналіз та оцінки, по таких позиціях: 1) які теоретичні положення щодо теорії кримінальної відповідальності є загальноновизнаними і не викликають будь-яких дискусій; 2) які проблеми викликають дискусії; 3) які питання взагалі не аналізувалися попередніми дослідниками теми та, відповідно, розв'язання яких претендує на абсолютну новизну [4, с. 160].

Таким чином, методологія правових досліджень по-перше, не може ігнорувати універсальні уявлення про дійсність та шляхи її пізнання; по-друге, залежно від особливостей предмету дослідження використовувати будь-які апробовані методи інших галузей знань; але, по-третє, використовувати лише ті методи, які є належними до предмету дослідження, тобто мають безпосереднє відношення до доведення чи спростування гіпотези, висунутою дослідником. В цьому контексті правий М.І. Панов, який зауважує, що обсяг, межі й специфіка використання методів наукового пізнання багато в чому залежить від цілей і завдань, поставлених перед дослідником [5, с. 41].

Отже, варто погодитися з тм, що наукові дослідження, в яких поєднується юридичний (правовий) інструментарій з філософськими уявленнями про систему та тими, що використовуються у системному аналізі як загальнонауковому методі, дозволяють: розглядати право як складне, цілісне нормативне утворення, виявити його елементи та стійкі зв'язки між ними; відкрити багатоплановий, різнорівневий підхід до права як нормативного утворення; виявити закономірності розвитку права в цілому та

правової нормативності зокрема; зрозуміти процес утворення права як системи норм шляхом виявлення відповідних системоутворюючих чинників; синтезувати накопичені правовою наукою знання про правову нормативність та правові норми, а також інші явища, що з ними пов'язані; пізнати усю сукупність зв'язків, притаманних правовій матерії, зрозуміти глибину та складність правової нормативності щодо правової цілісності; досягти впорядкованої та послідовної побудови знань про об'єкт дослідження – правову нормативність; забезпечити відповідність структури знань про право його структурі та місця в ній правової нормативності [6, с. 41].

Що стосується методологічних підходів саме у кримінально-правових дослідженнях, то вони також розробляються, виходячи із загальнотеоретичних надбань гносеології як науки про пізнання. Зокрема, говорячи, наприклад, про декриміналізацію (як «дзеркальний» процес відносно криміналізації), автори зазначають, що декриміналізація суспільства в повному обсязі як глобальне завдання людства буде поставлена тільки тоді, коли в рамках системи філософських знань і наук про людину, суспільство та історію буде поставлена сама проблема можливості декриміналізації. Для цього повинна виникнути філософія декриміналізації в рамках філософії людини, соціальної філософії, філософії історії. Важливим кроком у становленні філософії декриміналізації буде неупотічний доказ можливості та необхідності декриміналізації, виходячи з найглибших знань про природу людини і суспільства, про історичний процес та його світові цикли, про можливості оптимістичного вирішення глобальної кризи [7, с. 85].

Відповідно, можна вважати класичною тезою про те, що наука кримінального права становить систему теорій, вчень, ідей, концепцій і поглядів про злочин і покарання, кримінальний закон і кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми (як первинній основоположні елементи галузі права) та інститути, їх соціальну обумовленість та ефективність, принципи, закономірності й тенденції розвитку кримінального права та її історію [8, с. 28]. Ці елементи поняття науки кримінального права якраз і виз-

начають комплекс методологічних заходів, що науковець вживатиме для встановлення змісту відповідних категорій та понять.

Так, методологічну основу дослідження О. Пащенкою соціальної обумовленості кримінально-правових норм становив комплексний підхід до розгляду соціальної обумовленості кримінально-правових норм. Під час здійснення дослідження ним використовувалися, по-перше, загальні положення матеріалістичної діалектики та теорії пізнання; по-друге, напрацювання кримінально-правової доктрини, і, по-третє, часткові методи дослідження проблеми соціальної обумовленості в кримінальному праві, насамперед соціологічні методи [9, с. 35–36].

Як зазначає у свою чергу Ю.А. Пономаренко, лише система методів наукового дослідження, що охоплює і загальні філософські (гносеологічні) прийоми, закони та категорії, і конкретні наукові прийоми та засоби пізнання, тільки й здатна забезпечити рух наукової думки від припущення до істини, від незнання до знання, від одиничних висновків до узагальненого учення. Але тільки там і тоді, де й коли комплексна методологія дослідження залишається в рамках однієї світоглядної парадигми дослідника, де ним визначено і наперед висловлено теоретичну концепцію (концепції), надбаннями яких він послуговується, де теоретичні та прикладні висновки його дослідження обумовлюються цими парадигмами та концепціями, висловлені ним ідеї та судження і здобуті в результаті дослідження нові знання стають органічно єдиними, внутрішньо несуперечливими і концептуально цілісними [10, с. 22].

Ключову роль загальнофілософських уявлень для розвитку науки кримінального права підкреслює і М.І. Панов: «наука кримінального права, як і кожна юридична наука, не створює і не може створювати деякої «самостійної» чи «відокремленої» методології. Вона спирається на загальнотеоретичні положення методології теорії пізнання як філософської науки (чи її розділу), а також активно їх використовує у цілях здійснення досліджень свого власного і специфічного об'єкта пізнання, що відноситься до сфери злочину і покарання» [8, с. 28].

Таким чином, визначення методології дослідження криміналізації поведінки людини повинно: 1) виходити з особливостей предмету дослідження та 2) враховувати наявні концепції гносеології та результати попередніх наукових пошуків у цьому питанні зокрема та у науці кримінального права в цілому.

1. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Методика та організація наукових досліджень із психології: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 360 с.

2. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: дис. ... д-ра юрид наук: 12.00.12. Львів, 2010. 458 с.

3. Савчин М. В. Методологія юридичних досліджень у сфері публічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44 (1). С. 68–76.

4. Навроцький В.О. 3 професорської шухляди. Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. 705 с.

5. Панов М.І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права*. 2017. №2. С. 1–41.

6. Заморська Л.І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 38–45.

7. Дубнов А.П., Дубовцев В.А. Філософія преступности: проблемы криминализации российского общества: Екатеринбург: Издательский дом «Ява», 1999. 95 с.

8. Панов М.І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: Право, 2012. С. 25–31.

9. Пашенко О.О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: дис. ... д-ра юрид наук: 12.00.08. Харків, 2019. 458 с.

10. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.

Гловюк І. В.,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
професор кафедри
кримінально-правових дисциплін
Інституту права
*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ІНФОРМОВАНА ЗГОДА ЯК СТАНДАРТ ПОСТРАЖДАЛО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ ОБСТАВИН СНПК

Специфікою СНПК є те, що у міжнародних актах та практиці міжнародних судів та трибуналів окреслене загальне тлумачення та перелік проявів цього ганебного явища, утім, вичерпного переліку немає, зважаючи на те, що характер дій та ступінь посягання на гідність має оцінюватися у кожному конкретному випадку. Гаазькі принципи щодо сексуального насильства вказують: сексуальне насильство охоплює одноразові, багаторазові, безперервні або періодичні акти, які в контексті сприймаються потерпілим, виконавцем та/або їхніми відповідними спільнотами як сексуальні за своєю природою. Такі дії, якщо вони порушують сексуальну автономію або сексуальну недоторканість особи, слід кваліфікувати як сексуальне насильство; акт може мати сексуальний характер навіть за відсутності фізичного контакту; акт може мати сексуальний характер, навіть якщо він не спрямований на отримання сексуального задоволення та не призводить до такого результату [1]. РС МКС як воєнні злочини передбачає звалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусову стерилізацію чи будь-яку іншу форму сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій (ст. 8). Цей перелік, як видно, відкритий, бо

є формулювання «інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій».

Російські воєнні злочинці використовують СНПК як метод ведення агресивної війни проти Українського народу, і на міжнародному рівні підтверджені такі факти [2].

Міжнародні акти, які торкаються документування та розслідування СНПК, передбачають такий інструмент, як інформована згода. Інформована згода означає, що потерпілим доступно роз'яснюється сенс та зміст кримінально-процесуальних процедур, як і навіщо використовуватиметься інформація, отримана від них, і отримується від них свідома добровільна згода на участь у кримінальному провадженні; ця згода не є остаточною на усе кримінальне провадження та може бути відкликана.

Важливість та значення згоди можна проілюструвати такою цитатою з Міжнародного протоколу із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті: інформована згода базується на принципі автономії та уособлює ідею, що особистість має вільно обирати власний план дій стосовно документування сексуального насильства. Отримання інформованої згоди перед документуванням свідчень: забезпечує потерпілим/свідкам повний контроль та владу над їх власним досвідом та підтверджує їх інформовану й добровільну участь у процесі правосуддя. Відсутність інформованої згоди: порушує права постраждалої особи / свідка, показує неповагу до нього/неї та завдає йому/їй шкоди [3, с. 90].

Ці практики описані у міжнародних документах, утім, не є звичними для кримінального провадження України.

Важливо, що у Правовій дорожній карті протидії сексуальному насильству як напрям прописано: «Передбачення у КК України «інформованої згоди»» [4]. Утім, більш доречним джерелом для неї є КПК України, а не КК України, що, до речі, і передбачено у іншій частині дорожньої карти.

Для впровадження такого інструменту має бути вирішений комплекс питань: дефініція; співвідношення з пам'яткою; сфера

поширення; можливість відкликання; періодичність отримання; правила фіксування тощо.

Дефініція. У наявних дефініціях та описціях інформованої згоди [5, с. 38; 6, с. 476; 7, с. 51–52] наголошується на усвідомленні, вільному волевиявленні, розумінні наслідків, чіткості висловлення згоди.

Співвідношення з пам'яткою про процесуальні права та обов'язки. Це залежить від того, яка сфера поширення інформованої згоди буде застосована (тобто чи торкатиметься усіх проваджень, де є потерпілі та свідки). У разі, якщо сфера буде максимально широкою, то інформована згода зможе замінити пам'ятку за умови указання там також процесуальних прав та обов'язків.

Періодичність отримання інформованої згоди безпосередньо торкається, по-перше, процесуальних дій за участі потерпілого / свідка, де отримується від нього вербальна інформація / свідка; по-друге, процесуальних дій стосовно подання джерела фактичних даних потерпілим / свідком. У рекомендаціях вказується так:

- певну або всі етапи процесу документування, що ґрунтується на її/його вільному волевиявленні і розумінні можливих способів використання інформації та наявність пов'язаних із ним ризиків [5, с. 38];

- інформовану згоду потрібно отримати до того, як опитувана особа почне надавати будь-яку інформацію, а потім слід отримувати підтвердження наданої згоди перед кожною наступною дією, наприклад: використання пристроїв для запису опитування; ведення нотаток під час опитування; фотографування; проведення медичного чи інших видів огляду; сканування або відтворення іншим способом будь-яких документів чи інших доказів, що можуть бути у потерпілої особи/свідка; направлення потерпілих чи свідків до будь-яких служб підтримки; надання їхньої інформації третім особам тощо [6, с. 476];

- на участь у документуванні, включно з окремою згодою для кожного з таких елементів: а. Бути опитаним. б. На ведення

записів та використання пристроїв, таких як диктофон чи відеокамера, протягом інтерв'ю. Переконайтеся, що постраждалі/свідки знають, що ведеться аудіо- чи відеозапис. в. На фотографування, фізичні огляди, копіювання документів чи будь-якої іншої форми доказів, які можуть надати постраждалі. г. На усі можливі варіанти використання наданої інформації, як описано вище (наприклад, збір даних, передача інформації). г. На передачу особистої, контактної та пов'язаної з суттю справи інформації третім особам, якщо це передбачено, зокрема, національним чи міжнародним слідчим, або організаціям, судам та поліції [3, Додаток 7]; кожного разу при контакті з постраждалою особою / свідком треба отримувати підтвердження від постраждалої особи / свідка, що вони не змінили рішення про використання їх свідчень чи передачу інформації до певних третіх осіб [3, с. 91].

Отже, по суті, йдеться про: 1) усі вербальні або змішані гласні слідчі (розшукові) дії та їх фіксування; 2) невербальні гласні слідчі (розшукові) дії та їх фіксування (освідування, експертиза), а також отримання зразків для експертизи; 3) отримання джерел фактичних даних потерпілим / свідком та їх відтворення та копіювання; 4) поширення та використання будь-якої інформації про потерпілих / свідків та тих фактичних даних, які ними надані. Інформована згода має бути отримана на проведення таких дій та використання інформації.

Правила фіксування можуть бути варіативними. Як рекомендується, можна використовувати pro forma (типовий) шаблон. Там, де це можливо з практичного погляду, і в тих випадках, коли потерпіла особа або свідок в змозі писати, їх слід попросити надати письмову згоду на розкриття їхньої інформації/доказів конкретному механізму правосуддя – на місцевому, національному чи міжнародному рівнях. Таку згоду можна включити – як складову – у будь-який протокол допиту свідка. Якщо це неможливо, можна зробити аудіозапис інформованої згоди [6, с. 476]. З урахуванням національних правил фіксування, кожна з цих опцій цілком

застосовна, а письмова згода може бути додатком до протоколу процесуальної дії, а також фіксуватися за правилами фіксування процесуальних дій.

Можливість відкликання згоди передбачена найкращими практиками. Зокрема, зазначається, що слід проінформувати потерпілих і свідків про те, що вони мають право відкликати свою згоду на будь-який аспект розслідування чи процесу у будь-який момент (у т.ч. під час опитування), а також про способи повідомити фахівця про таке рішення. Якщо особа відкликає свою згоду, до такого рішення треба ставитися з повагою. Фахівець має поінформувати потерпілих та свідків про те, що вони можуть зробити у випадку відкликання згоди, а над чим вони матимуть обмежений контроль (наприклад, якщо процес обміну інформацією вже відбувся) [6, с. 478]. Тобто відкликання має значення на майбутнє, зворотньої сили, якщо вже дані використані або був обмін інформацією, не матиме; і про це теж мають бути попереджені свідки та потерпілі.

Отже, інформована згода може бути впроваджена як процедура та документи у КПК України, утім, натеper вважаємо доречним це зробити для воєнних злочинів, які посягають на особу. Доповнені положення КПК України мають включати норми щодо: дефініції інформованої згоди; співвідношення з пам'яткою про процесуальні права та обов'язки; суб'єктів та сфери поширення; кола процесуальних дій та періодичності отримання; правил отримання та фіксування; можливостей та наслідків відкликання; тощо. Ці положення відобразатимуть стандарт постраждало-орієнтованого підходу при встановленні обставин, зокрема, й СНПК.

1. The Hague principles on sexual violence. The Civil Society Declaration on Sexual Violence. International Criminal Law Guidelines on Sexual Violence. Key Principles for Policy Makers on

Sexual Violence. URL: <https://4genderjustice.org/ftp-files/publications/The-Hague-Principles-on-Sexual-Violence.pdf>

2. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. A/78/540. 19 October 2023 Ukrainian. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A-78-540-UA.pdf>

3. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. *Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права*. Друге видання. Березень 2017. URL: https://nmc-vfpo.com/wp-content/uploads/2022/05/mizhnarodnyj-protokol-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya-seksualnogo-nasyilstva-v-konflikti-2017_compressed.pdf

4. Правова дорожня карта протидії сексуальному насильству. URL: <https://jurfem.com.ua/pravova-dorozhnya-karta/>

5. Методичні рекомендації з інтегрування підходу, орієнтованого на потерпілих, у деяких аспектах досудового розслідування злочинів сексуального насильства в умовах збройної агресії / Сергій Чернявський, Катерина Левченко, Юлія Черноус, Ганна Нікітіна-Дудікова, Ольга Перунова, Любов Гордієнко, Владислав Ієрусалимов, Олександр Остапенко. Київ, 2023.

6. Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. Травень 2023. URL: <https://globalrightscompliance.com/wp-content/uploads/2023/05D0%86.pdf>

7. Робота з постраждалими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту: посібник для фахівців із психологічної допомоги та екстреного реагування в Україні. Проект Ради Європи «Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні» (COVAW) 2021-2022 роки. URL: <https://rm.coe.int/ukr-2022-sexual-violence-manual-web-ua/1680a97133>

Гутник В.В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права
(*Львівський національний університет
імені Івана Франка*)

ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІВ МІЖНАРОДНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У ПОКАРАННІ ЗА ВЧИНЕНІ МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

У зв'язку зі збройною агресією РФ проти України вчергове переосмислюються питання невідворотності покарання за вчинені міжнародні злочини (злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид) [1; 2]. На жаль як міжнародна спільнота у цілому, так й окремі держави починають розмірковування щодо перспектив відповідальності після вчинення найбільш небезпечних злочинів, які підривають як основи міжнародного правопорядку, так й усталені цінності, що пов'язані з досягненим рівнем розвитку людства.

Вчергове міжнародна спільнота виявилася не готовою до того, щоб притягнути до відповідальності за міжнародні злочини, вчинені в рамках збройної агресії РФ проти України. Знову виникло питання про неефективність роботи постійно діючого Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та потребу створення нового спеціального трибуналу для притягнення до відповідальності за злочин агресії, який не може бути переслідуваним МКС, оскільки останній не володіє предметною юрисдикцією щодо злочину агресії в контексті російсько-української війни.

Безумовно такі аргументи щодо слабкості системи міжнародного кримінального правосуддя певною мірою є справедливими. Разом з тим, слід звернути увагу й на те, що МКС, на відміну від міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, володіє компле-

ментарною (доповнюваною) юрисдикцією. Власне кожна держава має первинну юрисдикцію щодо міжнародних злочинів, вчинених на її території. Така юрисдикція ґрунтується на суверенітеті держави, адже, жодна держава не могла би існувати без повноважень здійснювати юрисдикцію на її території. Натомість органи міжнародного кримінального правосуддя, в тому числі й МКС створюються для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили найтяжчі злочини, що викликають занепокоєння міжнародної спільноти. Тому, творці органів міжнародного кримінального правосуддя завжди намагаються знайти баланс між суверенним правом держав здійснювати юрисдикцію щодо злочинів, учинених на її території, та інтересами усієї міжнародної спільноти притягти винних осіб до кримінальної відповідальності за міжнародні злочини [3, с. 54]. У МКС такий компроміс, як уже згадувалося знайшов своє відображення у принципі комплементарності.

Відтак, головна відповідальність за притягнення до відповідальності за міжнародні злочини лежить на національних правопорядках [4, с. 257], що серед іншого впливає зі ст. 1 та ст. 17 Римського статуту МКС. Крім того прямі зобов'язання держав щодо запобігання та боротьби зі злочином геноциду містяться у ст.1, ст. 6 та ст. 7 Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, за якими особи, підозрювані у геноциді повинні бути притягнені до відповідальності державою, на території якої вчинений цей злочин; держави повинні здійснювати видачу підозрюваних у геноциді на підставі власного законодавства та діючих міжнародних договорів [5]. Схожі норми, але щодо попередження та боротьби з воєнними злочинами, міститься й у Женевських конвенціях про захист жертв збройних конфліктів 1949 року та у Додатковому протоколі I до них 1977 року.

Отож згадані вище норми зобов'язують держави здійснювати кримінальні переслідування осіб, що підозрюються у вчиненні міжнародних злочинів або видавати таких осіб іншій

державі-учасниці, яка бажає це зробити, іншими словами застосовується принцип «*aut dedere, aut judicare*» [6, с. 69].

Більше того, боротьба з воєнними злочинами, злочинами проти людяності та геноцидом здійснюється й на підставі принципу універсальної юрисдикції держав, яка встановлюється щодо згаданих злочинів без посилання на місце вчинення, громадянство підозрюваного чи потерпілого або будь-який інший зв'язок між злочинцем і державою, яка здійснює кримінальне провадження [6, с. 50–51]. Тобто, застосування принципу універсальної юрисдикції не залежить від попереднього запиту про екстрадицію та його відмови, й застосовується у всіх випадках вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи геноциду [7, с. 568]. На відміну від національної територіальної юрисдикції, яка є проявом державного суверенітету та встановлюється державою для захисту власних інтересів та підтримку національного правопорядку в середині держави, мета універсальної юрисдикції пов'язана з ідеєю, що міжнародні злочини впливають на міжнародний правопорядок у цілому, адже, міжнародні злочини – це екстраординарні злочини, які зачіпають інтереси не тільки якоїсь однієї людини, групи людей чи держави, вони порушують найжорсткіші норми *jus cogens* міжнародного права та руйнують основні підвалини співіснування індивідів. Відтак, оскільки є усвідомлення того, що держави, які би мали здійснювати ординарну юрисдикцію (наприклад, за територіальним принципом) щодо вчинених міжнародних злочинів, не завжди можуть або хочуть притягувати до відповідальності винних осіб, тому міжнародне право надає усім державам змогу застосовувати екстратериторіальну юрисдикцію та переслідувати міжнародні злочини вчинені на території третіх держав [6, с. 51; 8, с. 76].

Повертаючись до російсько-української війни та міжнародних злочинів вчинених під час збройної агресії РФ проти України, то за даними Євроюсту, у межах національних правопорядків відкриті кримінальні провадження за вчинені міжнародні злочинів в Україні

щонайменше у 20 державах, включаючи 14 держав-членів ЄС [9]. Власне такі розслідування ведуться у порядку поширення універсальної юрисдикції держав, передусім на підставі показів наших громадян, які стали жертвами воєнних злочинів.

Отже, щонайменше є такі можливості притягнення до відповідальності за вчинені міжнародні злочини у межах національних правопорядків: застосування принципу територіальної юрисдикції держави у якій вони вчинені, застосування принципу «видай або суди» та принципу універсальної юрисдикції. Залишається відкритим питання наскільки можуть бути ефективними такі кримінальні переслідування, особливо щодо притягнення до відповідальності вищих посадових осіб рф, які володіють імунітетами від кримінального переслідування в межах національних правопорядків. Очевидно, в останньому випадку про досягнення правосуддя у межах національних правопорядків не може бути й мови.

Натомість створення та функціонування органів міжнародного кримінального правосуддя є відповіддю на безкарність за вчинені міжнародні злочини та неефективність національних правових систем у боротьбі з ними. Така неефективність може бути обумовлена різними факторами, починаючи від небажання притягнути до відповідальності винних осіб у зв'язку з незадовільним функціонуванням національних правових систем, і, завершуючи наявністю імунітетів осіб, які вчиняють міжнародні злочини. Мова уже не ведеться, що у рамках міжнародного кримінального правосуддя, на відміну від національного, є змога уникнути будь-яких «політичних» кримінальних проваджень. Тому, у разі коли не можливо притягнути винних осіб до відповідальності за міжнародні злочини у рамках національних правопорядків, міжнародне кримінальне правосуддя є необхідною гарантією у боротьбі з безкарністю.

1. Sterio M., Dutton Y. The War in Ukraine and the Legitimacy of the International Criminal Court Criminal Court. *American University Law Review*. 2023. Vol. 72. P. 779–828.

2. Gutnyk V. The Development of International Criminal Justice: Expectations and Reality. *Teisé*. 2023. Vol. 126. P. 101–115. DOI: <https://doi.org/10.15388/Teise.2023.126.7>

3. Гутник В. Міжнародний кримінальний суд: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 194 с.

4. Kurosaki, M. (2017). The Fight against Impunity for Core International Crimes: Reflections on the Contribution of Networked Experts to a Regime of Aggravated State Responsibility. *H. Cullen, J. Harrington, & C. Renshaw (Eds.), Experts, Networks and International Law*, 2017. Cambridge: Cambridge University Press. P. 257-278. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316876923.012>

5. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1948. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf

6. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmschurst E An Introduction to International Criminal Law and Procedure. 2nd ed. Cambridge Press, 2010. 618 p.

7. Kreß C. Universal Jurisdiction over International Crimes and the *Institut de Droit international*. *Journal of International Criminal Justice*. 2006. Vol. 4, Issue 3. P. 561–585. URL: <https://doi.org/10.1093/jicj/mql037>

8. International Law and the Fight Against Impunity – A Practitioners Guide. *International Commission of Jurists*. 2015. 534 p.

9. Joint investigation team into alleged crimes committed in Ukraine. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/joint-investigation-team-alleged-crimes-committed-ukraine>

Євдокімова О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*)

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИДІВ ПОКАРАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Протиправне та повномасштабне вторгнення, окупація, порушення норм міжнародного права з боку рф стали причиною цілої низки законодавчих новел, які торкнулися і Кримінального кодексу України (далі – КК). Втім, попри безперечну необхідність оперативного реагування з боку законодавця на нові виклики, існування воєнного стану жодним чином не виправдовує внесення до КК безсистемних та необґрунтованих змін, які до того ж, кардинально не узгоджуються з попередньою кримінально-правовою політикою держави щодо окремих кримінальних правопорушень, ступінь суспільної небезпечності яких в умовах війни значно підвищився.

Законом України № 3342-ІХ від 23.08.2023 «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань», що має набути чинності з 28.03.2024, передбачається доповнення КК новим видом основного покарання – пробаційним наглядом [1]. Як зазначено у пояснювальній записці до проекту цього закону, цей вид покарання впроваджується з метою сприяння гуманізації пенітенціарної системи та розширення можливостей для виправлення особи без ізоляції від суспільства [2].

Відповідно до ч. 2 ст. 59-1, якою має бути доповнений КК, зміст пробаційного нагляду полягає у покладенні на засудженого

певних обов'язків, а саме: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання; 3) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації. Крім цих обов'язкових до застосування обов'язків, суд має право, проте не зобов'язаний, у разі призначення пробаційного нагляду покласти на винного додаткові обов'язки у виді: 1) використання електронного засобу контролю і нагляду та проживання за вказаною у рішенні суду адресою; 2) дотримання встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля; 3) працевлаштування або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернення до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу); 4) виконання заходів, передбачених пробаційною програмою; 5) проходження курсу лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Отже, за окремими незначними відмінностями, те що законодавець називає «основним видом покарання», згідно з чинними положеннями КК є кримінально-правовими засобами, які застосовуються у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75, 76 КК). Принципова відмінність пробаційного нагляду від звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75, 76 КК) полягає у строку виконання покладених обов'язків та строку погашення судимості. За ч. 4 ст. 75 КК іспитовий строк, протягом якого особа повинна виконувати обов'язки, покладені на неї відповідно до ст. 76 КК, становить від 1 до 3 років. За ч. 4 ст. 59-1 КК пробаційний нагляд призначатиметься на строк від 1 до 5 років. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 89 КК особи, засуджені відповідно до ст. 75 КК,

вважаються такими, що не мають судимості, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 89 закону, особи, засуджені до пробаційного нагляду, вважатимуться такими, що не мають судимості, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення.

Отже, не враховуючи зазначенні відмінності, зміст покарання у виді пробаційного нагляду майже повністю збігається з правообмеженнями, що застосовуються до засудженого у разі його звільнення від відбування покарання з випробуванням. Обґрунтованість існування такої тотожності у змісті правообмежень цих двох різних заходів кримінально-правового характеру (призначення покарання та звільнення від його відбування) можна по-різному оцінювати та критикувати. Проте існує один нюанс, який має принципове значення для правової оцінки впровадження цих новел у КК, до того ж в умовах воєнного стану. Він полягає у видах кримінальних правопорушень, за які законодавець вирішив передбачити цей, так званий вид покарання. Зокрема, це корупційні кримінальні правопорушення.

Відповідно до закону № 3342-ІХ пробаційний нагляд передбачається встановити, зокрема, у санкціях ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 364-1, ч. 1 ст. 368, ч. 3 ст. 368-3, ч. 3 ст. 368-4 КК. Втім, усі зазначенні діяння включенні до переліку корупційних кримінальних правопорушень, передбачених у примітці до ст. 45 КК.

Загальна тенденція розвитку приписів кримінального законодавства щодо корупційних кримінальних правопорушень досі полягала у посиленні кримінальної відповідальності за них. Так, законом України № 1698-VII від 14.10.2014 було встановлено заборони на застосування до осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення, звільнення від кримінальної

відповідальності (ст.ст. 45–48 КК), призначення їм більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), звільнення їх від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК), посилено вимоги щодо підстав їх умовно-дострокового звільнення від покарання (ст. 81 КК) та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), встановлено заборону на дострокове зняття з них судимості (ст. 91 КК) тощо [3].

Отож, чинний КК, серед інших посилених приписів щодо корупційних кримінальних правопорушень, забороняє й застосувати за них правообмеження, які утворюють зміст обов'язків, що покладаються судом при звільненні від відбування покарання з випробуванням. Втім, це стає цілком можливим, якщо ті ж самі правообмеження (обов'язки) будуть покладатися на особу, яка вчинила корупційне кримінальне правопорушення, проте під виглядом основного покарання. При цьому така можливість встановлюється законом виключно для спеціальних суб'єктів, а саме службових осіб. Так, відповідно новел, які планується привнести до КК аналізованим законом, пробаційний нагляд передбачається у санкціях:

1) ч. 1 ст. 368 – за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само за прохання надати таку вигоду;

2) ч. 3 ст. 368-3 – за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди;

3) ч. 3 ст. 368-4 – за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання аудитором, нотаріусом, приватним виконавцем, експертом, оцінювачем, третейським суддею або іншою особою, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежним посередником чи арбітром під час розгляду колективних трудових спорів неправомірної вигоди.

Що ж стосується випадків самої пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, то у санкціях ч. 1 ст. 368-3, ч. 1 ст. 368-4 та ст. 369 КК не передбачається встановлення пробаційного нагляду. Отже, на осіб, які пропонували, обіцяли або надали неправомірну вигоду службовій особі, поширюються заборони, передбаченні у ч. 1 ст. 75 КК, тобто вони не можуть бути звільненні від відбування покарання з випробуванням. І на відмінну від службової особи, ті ж самі правообмеження, що співпадають за своїм змістом з обов'язками, що покладаються судом при звільненні від відбування покарання з випробуванням, під виглядом покарання у виді пробаційного нагляду при його призначенні в межах санкції відповідної статті Особливої частини КК, до цих осіб також не можна буде застосовувати.

Втім, давання й одержання неправомірною вигоди – це делікти, які тісно пов'язані між собою умислами осіб, які їх вчиняють. До того ж ступінь суспільної небезпечності діяння, яке вчиняється службовою особою, традиційно визнається вищим за поведінку загального суб'єкта.

Звідси постає питання, чи не є зазначенні новації спробою обійти існуючі у КК обмеження щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням службових осіб за вчинення корупційних кримінальних правопорушень? Адже шляхом призначення цього виду покарання до особи фактично будуть застосовані ті ж самі правообмеження, що становлять зміст випробування (ст. 76 КК) при звільненні від відбування покарання за ст. 75 КК. Інакше кажучи, під видом «покарання» створюється можливість фактичного застосування до таких осіб звільнення від відбування покарання з випробуванням, щодо якого наразі передбачена заборона у ч. 1 ст. 75 КК. Чи не є такий хід

законодавця завуальованою спробою пом'якшення кримінальної відповідальності службовим особам за корупційні кримінальні правопорушення? Наскільки обґрунтовано та виважено підійшов законодавець до впровадження таких змін, зважаючи на останні резонансні факти корупції, які сколихнули усе суспільство в такий важкий для України воєнний час? Як такі новації узгоджуються з Антикорупційною стратегією на 2021-2025 роки, зокрема п. 4.3.1 у якому наголошується про існування недоліків у КК, завдяки яким особи, що вчинили корупційні кримінальні правопорушення, звільняються від кримінальної відповідальності та/або покарання? [4].

На підставі зазначеного, уявляється, що впровадження нового виду покарання у виді «пробаційного нагляду» потребує подальшого наукового дослідження, зокрема не тільки в контексті правообмежень, які утворюють його зміст, а й стосовно обґрунтованості його встановлення у санкціях за корупційні делікти.

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20240328#Text>

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1719666>

3. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#n332>

4. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93>

Зайцев О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Дослідження за підтримки НДФУ (проект №2021.01/0106)

Проблема колабораційної діяльності виникла у лютому 2014 року [1], але саме з моменту доповнення КК України ст. 111-1 КК України вона стала одним із найпоширеніших кримінальних правопорушень в Україні. Згідно з Єдиним звітом про кримінальні правопорушення по державі за 2022 р. обліковано 17422 кримінальних правопорушень за ознаками злочинів проти основ національної безпеки України. З них – 3851 (22%) за ст. 111-1 КК [2]. За дев'ять місяців 2023 р. обліковано вже 5302 кримінальних правопорушень за ст.ст. 109 – 114-2 КК України. З них більше половини – 2776 за ст. 111-1 КК України [3].

Наведені відомості свідчать, що новела широко застосовується на практиці. Водночас, майже одразу після початку застосування ст. 111-1 стало очевидним, що положення цієї статті потребують не тільки серйозного осмислення для правильної і однакової кваліфікації конкретних форм (видів) колабораційної діяльності, а й доопрацювання [4].

Кожен із видів колаборації з ворогом заслуговує на увагу, але приділимо увагу цій діяльності в освітній сфері. У ч. 3 ст. 111-1 КК України йдеться про дві альтернативних дії, найбільш поширеною з яких є дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

З приводу особливостей кримінально-правової кваліфікації слід навести наступне. По-перше, результати вивчення наявної емпіричної бази свідчать, що судовою практикою пішла обґрунтованим шляхом визнання винними за такі дії саме службових осіб в галузі освіти, які прийняли/виконали рішення про перехід на стандарт освіти держави-агресора, зокрема, виключення державних стандартів та освітніх програм України; запровадження викладання російською мовою; забезпечення бібліотечного фонду підручниками за освітньою програмою РФ, які відповідно до змісту та довідкових відомостей, зазначених у них, відповідають стандартам освіти держави-агресора тощо.

По-друге, вважаємо, що у випадках, коли запровадження освітніх стандартів вже відбулось, але навчальний процес не розпочинався через деокупацію або окупаційна влада не дозволила здійснення освітнього процесу у закладі освіти через бойову обстановку, слід також ставити в вину особам злочин, передбачений ч. 3 ст. 111-1 КК України [5].

По-третє, хоча на сьогодні педагогічні працівники, які не є службовими особами, і здійснюють освітню діяльність на тимчасово окупованій території за стандартами держави-агресора, не притягуються до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 111-1 КК. Водночас, є випадки на які слід звернути увагу і спробувати надати їм правову оцінку.

Зокрема, ч. 3 ст. 111-1 КК України, окрім дій, спрямованих на запровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, передбачає відповідальність за здійснення пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України. Звернемо увагу, що відповідальності за здійснення наведеного виду пропаганди у закладах освіти підлягають будь-які громадяни України, а не тільки учасники освітнього процесу.

Для визначення ознак об'єктивної сторони, а саме сутності діяння здійснення *пропаганди у закладах освіти*, можливим є звернення до положень Закону України від 22.05.2022 № 2265-ІХ [6]. Так, у п. 3 ч. 1 ст. 1 цього закону надається наступне визначення пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України: *«поширення інформації, спрямованої на підтримку або виправдання злочинного характеру діяльності Російської Федерації, органів держави-терориста (держави-агресора), їх посадових осіб, працівників, службовців (у тому числі військовослужбовців) та/або представників, які відкрито або приховано діють від імені Російської Федерації на території України або з територій інших держав проти України; популяризація та глорифікація діяльності органів держави-терориста (держави-агресора), дій їх посадових осіб, працівників, службовців (у тому числі військовослужбовців) та/або представників; публічне заперечення, у тому числі через медіа або з використанням мережі Інтернет, злочинного характеру збройної агресії Російської Федерації проти України; публічне використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, використання, створення, поширення продукції, що містить таку символіку, в Україні та/або за кордоном».*

Діяльність органів влади Росії, як на своїй території, так і на тимчасово окупованих територіях України, переконують про запровадження комплексних заходів з державної пропаганди у всіх сферах освітньої діяльності. Так, у всіх школах з 1 вересня 2022 р навчальний тиждень починається з виконання гімну й підняття російського прапора. Також, з метою «зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей» запроваджено позашкільне заняття під назвою «Розмови про важливе» [7]. На цих заняттях, розрахованих на школярів з першого по одинадцятий клас, дітям розповідають про війну в Україні, патріотизм і любов до батьківщини. Зокрема, «російським школярам щотижня розповідатимуть, що війна в Україні – приклад справжньої любові до

країни та російського народу, а справжній патріот має завжди бути готовим померти за щастя Батьківщини». Як приклади «служіння вітчизні» та військових подвигів вчителям пропонується наводити історії російських військових, які беруть участь у війні проти України [8].

Наприклад, заступник директора по навчально-виховній роботі так званої «Державної бюджетної освітньої установи міста Горлівка «Школи № 77» і одночасно викладачка російської мови та літератури, як класна керівниця 8 класу здійснювала пропаганду шляхом здійснення дописів в соціально орієнтованій мережі «Вконтакті» у заздалегідь створеній спільноті для учнів 8 класу. Викладачка заперечувала факт збройної агресії РФ проти України, натомість вказавши що є «спеціальна воєнна операція» («СВО»); здійснила допис-звернення щодо проведення «Розмов про важливе» з приводу «Дня возз'єднання Крима з Росією»; розмістила графічні зображення із текстом під назвою «Правила и условия участия в конкурсе рассказов в сборник «за родину», посвященный участникам «специальной военной операции» тощо [9].

Окрім цього, в Росії з 1 вересня 2023 р. розпочали викладення історії за новим підручником для учнів старших класів із розділом про війну Росії проти України, який повторює твердження російської офіційної пропаганди. Зокрема, стверджується, що «окуповані українські території називають «новими регіонами» Росії [10]. Також наводиться, що російські солдати «рятували мир» у 2014 році, коли Росія анексувала АР Крим [11].

Таким чином, вчитель, який, наприклад, викладає за освітнім стандартом держави-агресора навчальну дисципліну без елементів пропаганди, не може підлягати відповідальності за колабораційну діяльність. Водночас, можливі випадки, коли до проведення так наз. «Розмов про важливе», які містять елементи російської державної пропаганди, будуть залучатися педагогічні працівники різних класів. Ці заняття, а також уроки з історії за новим російським підручником прямо ставлять своїм завданням виправдання і утвердження російського окупаційного режиму в Україні. Також є випад-

ки, коли викладач під час заняття використовує символи воєнного вторгнення в Україну: латинські літери «Z», «V» і т.д. У наведених випадках потрібно ставити питання про притягнення до кримінальної відповідальності педагогічних працівників за здійснення пропаганди саме з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України.

1. Зайцев О.В. Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014 – 2022 років). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Випуск 78. Частина 2. С. 174-179. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.27>

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за 2022 р. Генеральна прокуратура України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262 (дата звернення: 13.10.2023).

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-вересень 2023 року. Генеральна прокуратура України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=237683 (дата звернення: 13.10.2023).

4. Зайцев О. В. Форми (види) колаборації з ворогом на територіях збройних конфліктів: еволюція пропозицій законодавця щодо вдосконалення ст. 111-1 КК України. *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 трав. 2023 р.). Харків, 2023. С. 115–124.

5. Зайцев О. В. Щодо кваліфікації дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України) *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гаранту-*

вання прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса: Олді+, 2023. С. 67-71.

6. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

7. У російських школах запровадять щотижневі пропагандистські уроки – ЗМІ. 26.08.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3558880-u-rosijskih-skolah-zaprovadat-sotiznevi-propagandistski-uroki-zmi.html> (дата звернення: 13.10.2023).

8. Минпросвещения опубликовало методички для внеклассных занятий «Разговоры о важном» Школьникам объяснят, что «российские военные – герои». О «спецоперации» начнут рассказывать с пятого класса. 22 серпня 2022р. URL: <https://meduza.io/feature/2022/08/26/minprosvescheniya-opublikovalo-metodichki-dlya-vneklassnyh-zanyatij-razgovory-o-vazhnom> (дата: 13.10.2023).

9. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 21.08.2023, справа 461/6562/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112976100> (дата звернення: 13.10.2023).

10. «Росія переписує історію та мілітаризує освіту». Чого навчатимуть українських дітей на окупованих територіях 22 серпня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-pidruchnik-istoriyi-rosiyi-osvita-v-okupatsiyi/32558574.html> (дата звернення: 13.10.2023).

11. «Спецоперація» і «український неонацизм». У Росії переписали підручник історії 8 серпня 2023 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/66436368> (дата звернення: 13.10.2023).

Карчевський М.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
кримінального права і кримінології
*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*
головний науковий співробітник
відділу дослідження проблем
кримінального права
*(Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України)*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: СВІТОВИЙ ДИСКУРС ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ¹

За останні двадцять років штучний інтелект пройшов шлях від наукової абстракції та концептуальних моделей до практичних задач та повсякденного використання. Системи штучного інтелекту використовуються практично в усіх сферах діяльності людини. Відбулися зміни у науковій рефлексії та правовому регулюванні соціалізації штучного інтелекту.

Збройна агресія РФ прискорила практичне впровадження технологій штучного інтелекту в роботу національних правоохоронних органів. Розслідування воєнних злочинів, діяльності кола-

¹ Тези підготовлено в межах розробки фундаментальної теми «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324).

борантів, пропаганди на користь агресора вимагають оперативного опрацювання значних масивів даних. Правоохоронці активно використовують системи розпізнавання обличчя, відеоаналітику, транскрибування відео та аудіозаписів. Водночас, *використання штучного інтелекту правоохоронними органами без належного правового регулювання та комплексу організаційно-технічних заходів для дотримання нормативних притисів може привести до системних порушень прав людини, та, як наслідок, ускладнити євроінтеграційні процеси, діалог із міжнародними партнерами України.* Тому актуальним є аналіз соціалізації технологій штучного інтелекту та дослідження тенденцій правового регулювання використання відповідних систем правоохоронними органами.

Наукова дискусія щодо правового регулювання технологій штучного інтелекту є багаторівневою. Будемо говорити про стратегічний та тактичний рівні. На першому здійснюється усвідомлення глобальних проблем та перспектив, на другому отримують розв'язання практичні питання, пов'язані з використанням технологій штучного інтелекту.

Стратегічний рівень. Попри аргументи про невідворотність поганого сценарію, людство має можливість зберегти контроль над ситуацією. Важливе значення для цього має ефективне правове регулювання. На нашу думку, перспективні завдання правового регулювання зумовлені як гіпотезою розвитку штучного інтелекту, так і гіпотезою розвитку технологій трансгуманізму, можуть бути сформульовані наступним чином:

1. Розвиток технологій неможливо заборонити. Попри ризик небезпек абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту чи трансгуманістичних технологій є неможливою. Правове регулювання у цій сфері має забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією.

2. Правове регулювання має забезпечити максимальну диверсифікацію технологічних рішень та бути технологічно

нейтральним. Технологія має не обмежуватися, а навпаки стати якомога різноманітнішою. Якщо право буде містити умови/вимоги для створення якомога більшої кількості різноманітних рішень у сфері технологій, ризик «глобальної відмови» буде мінімізований. Наприклад, відомий негативний сценарій «епідемії» імплантів (заподіяння шкоди людству через порушення роботи всіх імплантованих пристроїв) буде просто неможливими, через гарантовану наявність альтернативних технічних рішень. Водночас, швидкість розвитку технологій вимагає відмовлятися від законодавчих формулювань, що вказують на певні види технологій. Будь який закон, пов'язаний із конкретною технологією матиме дуже обмежений час корисного існування

3. Актуальною та затребуваною для сучасного рівня технологій є класична схема «розробник-власник-користувач». Ускладнення технологій вимагатиме переходу до нової, більш складної, схеми правового регулювання. Певно, що правове регулювання соціалізації штучного інтелекту пройде шлях від розгляду робота як об'єкта відносин до наділення його правами, обов'язками та відповідальністю. Потребуватиме розв'язання проблема правового статусу фізичної особи, здатності якої підсилені за допомогою технологій трансгуманізму.

4. На додаток до традиційної юстиції, буде формуватися дві нових сфери, умовно назвемо їх «змішана юстиція» та «юстиція штучного інтелекту». Їх функціонування буде забезпечувати протидію роботам, що є загрозою для соціального розвитку та стабільності. Юстиція штучного інтелекту буде створена на основі роботів. Така система передбачатиме узагальнення в чіткі алгоритми досвіду, отриманого за час існування традиційної юстиції.

5. Оскільки контроль за розвитком та використанням певних технологій вимагатиме ефективної системи моніторингу, аналіз юридично значимої інформації стане набагато складнішим та вимагатиме принципово нових професійних компетенцій. Традиційний розподіл завдань між юристами та спеціалістами стане вкрай

неефективним. Буде спостерігатися конвергенція юридичних та технічних наук. Потребуватиме розв'язання питання визначення та розвитку нових видів юридичних професій. При цьому формулювання нових законодавчих положень мають бути технологічно нейтральними, це необхідно для забезпечення стабільності правового регулювання в умовах швидкоплинних змін технологічної реальності.

б. Значення глобальної проблеми набуває питання правових гарантій ефективного розвитку інформаційного навколишнього середовища. Величезні обсяги інформації, яка накопичується людством в процесі життєдіяльності, очевидно потребуватимуть нових правових механізмів. Існуючі зараз право власності на інформацію та право інтелектуальної власності скоріше за все будуть доповнені новими інститутами, що нагадуватимуть право використання надр та право археологічної діяльності. Комплекс означених питань слід розглядати як встановлення координатної системи для майбутньої правової оцінки як штучного інтелекту так і технологічно вдосконалених людей, оскільки саме в цій сфері відбуватиметься переважна частина їх соціально значимої активності.

Означені питання, характеризують, як ми зазначили, стратегічний рівень наукової дискусії та переважно стосуються гіпотетичних технологій, тих, які поки що не існують.

Тактичний рівень стосується технологій, які вже використовуються та набули певного поширення. Достатньо поширеним є поділ технологій «сильний» та «слабкий» штучний інтелект. Сильний являє собою *гіпотетичний* пристрій, який має здатність мислити, усвідомлювати оточуючий світ та себе як особистість, виконувати всі завдання, як і людина, або навіть перевищувати її інтелектуальні здібності. Слабкий штучний інтелект – *фактично* існуючі технології, орієнтовані на автоматизацію певних видів діяльності людини або кількох завдань, які виконує людина. Наприклад, керування транспортним засобом, гра в шахи, розпізнавання обличчя, голосу, рукописного тексту тощо.

Експерти визначають чотири загальні групи ризиків [4] використання таких технологій. Проблеми їх мінімізації

переважно складають зміст тактичного рівня наукової дискусії щодо соціалізації технологій штучного інтелекту.

Нова якість порушення таємниці приватного життя. Автоматизована обробка даних про людину створює новий рівень загроз для людини. Аналіз уподобань у соціальних мережах [1], історії покупок [2], інтернет з'єднань [7] з використанням технологій штучного інтелекту здатен більш ніж істотно порушити таємницю приватного життя конкретної людини.

Маніпулювання поведінкою. Технології «слабкого» штучного інтелекту вже сьогодні чинять істотний вплив на поведінку споживачів шляхом таргетованої реклами, індивідуалізованих рекомендацій пошукових сервісів, персоналізованих стрічок новин тощо. Значною є небезпека маніпуляцій з використанням штучного інтелекту у політичній діяльності [8; 9]. Існує навіть спеціальний термін – «астротурфінг»¹, яким позначають імітацію громадської підтримки ініціатив[4].

Дискримінація. Через особливості машинного навчання, технології яка лежить в основі «слабкого» штучного інтелекту, недостатня якість даних, використаних в процесі розробки системи може призвести до системних порушень її функціонування. Прикладом означеної проблеми може слугувати упередженість автоматизованих систем відбору персоналу. «Навчальний» набір даних для таких систем як правило представляє собою відомості щодо успішних рішень з підбору персоналу. Оскільки цей процес у багатьох сферах не є гендернонейтральним, мали місце випадки уведення в експлуатацію систем, які помножували гендерну нерівність під час функціонування [3].

¹ Grassroots (з англ. - «коріння трави») – термін сучасної американської політології; так у США називають спонтанні рухи «знизу». Під grassroots розуміються умовно кажучи «справжні» рухи, організовані громадянами для боротьби за свої права. Імітацію ж «кореневого руху» називають astroturfing; у цьому випадку за псевдонародним рухом є політичне лобі (Wikipedia).

Непрозорість. Правові гарантії інтелектуальної власності та конкурентна боротьба на ринку інформаційних технологій зумовлюють закритість алгоритмів систем штучного інтелекту, що унеможлиблює перевірку правильності рішень та ефективний контроль за їх станом. У тих сферах де неправильна робота систем штучного інтелекту здатна заподіяти значну шкоду, така ситуація створює небезпеку.

Означені ризики досить чітко окреслюють проблеми застосування систем штучного інтелекту для протидії злочинності. Використання систем штучного інтелекту правоохоронними та судовими органами здатне забезпечити якісне оновлення їх діяльності. У зарубіжних країнах в практику правоохоронних органів впроваджені проекти пов'язані із класифікацією та розпізнаванням об'єктів, розпізнаванням звукових сигналів (мови або, наприклад, системи визначення пострілів). Запропоновані технічні рішення для аналізу великих об'ємів даних на основі алгоритмів машинного навчання. У такий спосіб здійснюється аналіз відомостей про телефонні або інтернет-з'єднання, про використання платіжних систем, віртуальних активів тощо. Такі рішення використовуються як потужні інструменти розслідування злочинів. Розробляються системи прогнозування злочинності та оцінки ризику індивідуальної протиправної поведінки на основі штучного інтелекту.

Водночас, ризики використання таких систем не обмежуються небезпекою порушень таємниці приватного життя. Значними є ризики дискримінації та непрозорості. Алгоритми оцінки кримінального ризику (criminal risk assessment algorithms) використовуються деякими судами для прийняття рішень щодо визначення виду покарання, доцільності перебування у в'язниці до суду, суворості вироків. Теоретично це зменшує упередженість оскільки судді приймають рішення на основі обробки даних, а не власних, можливо суб'єктивних, переконань. При цьому постає надзвичайно важливе питання. Через те, що базою для алгоритму є прийняті раніше рішення, він (алгоритм) може посилювати й увічнювати

упередження, генерувати ще більшу кількість упереджених даних для подальших циклів ще більш упереджених рішень[5]. Наприклад, якщо перед суддею особа з невеликим доходом, алгоритм з дуже великою вірогідністю буде радити застосувати ув'язнення до суду. Наступного разу у подібній ситуації алгоритм буде ще категоричніший, наступного – ще й ще...

Подібні проблеми існують і під час впровадження систем прогнозування злочинності [17]. Ідея полягає у тому, що на підставі аналізу даних про зареєстровані кримінальні правопорушення системи визначають райони, що потребують посиленої уваги правоохоронців. В ці райони направляється більша кількість патрулів чим має забезпечуватися більш ефективне використання ресурсів та досягатися необхідний рівень безпеки громадян. Результати впровадження таких системи показали зворотній бік проблеми. Чим більше поліцейських направлялося у заданий район тим більшою була кількість виявлених у цьому районі правопорушень. Алгоритм фіксував прийняте рішення як правильне і продовжував рекомендувати посилені наряди для визначених районів. У такий спосіб увічнювався «кримінальний» статус таких районів але загальне використання ресурсів поліції не ставало більш ефективним, загальний рівень безпеки громадян не підвищувався.

Крім зазначених проблем з дискримінацією багато питань виникає й через непрозорість функціонування зазначених систем. Як зазначалося раніше покрокове відстеження рішення, що приймається подібними системам є доволі складною проблемою. І якщо такі ризики є допустимим під час, наприклад, автоматизованого перекладу текстів з остаточним їх редагуванням людиною, то в ситуації коли такі алгоритми використовуються в сфері юстиції, вони мають бути максимально відкритими та прозорими [6].

Подібні небезпеки властиві не тільки сфері охорони правопорядку. Накопичений досвід та «критична» маса загроз неконтрольованого розширення сфери застосування систем штучного інтелекту зумовили появу законодавчих ініціатив, спрямованих на

створення комплексної нормативно-правової бази для забезпечення відповідального розвитку штучного інтелекту, захисту основних прав і сприяння інноваціям. В якості найбільш актуальних слід відзначити розпочаті урядом США 13 квітня 2023 року громадські обговорення щодо «політики підзвітного штучного інтелекту» [10], а також обговорення проєкту, презентованого Європейською Комісією у квітні 2021 під назвою «The proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act, AIA) and Amending Certain Union Legislative Acts»[11].

AIA використовує поняття «система штучного інтелекту» (ШІ) та визначає його наступним чином: *програме забезпечення, яке*

а) розроблене з використанням одного або кількох підходів, що відносяться до:

- методів машинного навчання, включаючи контрольоване, неконтрольоване та навчання з підкріпленням, з використанням різноманітних методів, у тому числі глибокого навчання;

- методів, що ґрунтуються на логіці та знаннях, включаючи представлення знань, індуктивне (логічне) програмування, бази знань, логічні та дедуктивні механізми, (символічні) міркування та експертні системи;

- статистичних методів, включаючи байєсовську оцінку, методи пошуку та оптимізації;

б) може, для заданого набору визначених людиною цілей, генерувати результати, такі як контент, прогнози, рекомендації, або рішення, що впливають на середовище, з яким вони взаємодіють.

Визначення з усією очевидністю свідчить про фокус європейських законодавців на суто практичних питаннях використання продуктів, які вже існують або можуть бути створені. За нашою класифікацією розробка означеного проєкту відноситься до тактичного рівня наукової дискусії з питань соціалізації штучного інтелекту.

У AIA програми штучного інтелекту класифікуються на основі потенційних рівнів ризику. Категорія «неприйнятний

ризик штучного інтелекту» забороняє розробку та використання певних програм штучного інтелекту, наприклад систем соціального скорингу. До «штучного інтелекту високого ризику» віднесено системи, які можуть поставити під загрозу безпеку людей або порушити їхні основні права.

Авторами АІА реалізовано ідею нормативної мінімізації вказаних раніше соціальних ризиків впровадження ШІ. Порушення приватності пропонується контролювати у спосіб класифікованих за рівнем ризику вимог щодо розробки, введення в експлуатацію та використання систем ШІ.

Небезпеки впливу на поведінку людини, мінімізуються шляхом заборони окремих видів ШІ, які пропонується відносити до «Prohibited Artificial Intelligence Practices» (Article 5, AIA). Такі системи характеризуються «неприйнятним ризиком» та поділяються на 4 категорії: дві з них стосуються когнітивного поведінкового маніпулювання людьми або певними вразливими групами; інші 2 заборонені категорії це системи соціального скорингу та системи біометричної ідентифікації в режимі реального часу та на відстані. Однак для кожної категорії є винятки з основного правила [12].

Непрозорість пропонується долати шляхом обов'язкового документування створення, використання та вдосконалення високоризикованих систем ШІ, постійної актуалізації технічної документації таких систем, наявністю обов'язку виробника надавати контролюючим органам вичерпну інформацію щодо поточного стану системи ШІ, які віднесено до високоризикованих.

Нарешті, мінімізація упередженості забезпечується шляхом контролю за змістом та репрезентативністю навчальних, валідаційних та тестових наборів даних.

Важливими є положення АІА щодо підтримки досліджень та інновації в області ШІ. Зокрема, пропонується механізм «регуляторних пісочниць» (regulatory sandboxes), регуляторних інструментів, які дозволяють підприємствам тестувати та експериментувати з новими та інноваційними продуктами чи

послугами під наглядом регулятора протягом обмеженого періоду часу. Регуляторні пісочниці виконують подвійну роль: 1) вони сприяють бізнес-навчанню, тобто розробці та тестуванню інновацій у реальному середовищі; та 2) підтримка регуляторного навчання, тобто формулювання експериментальних правових режимів для керівництва та підтримки бізнесу в їх інноваційній діяльності під наглядом регуляторного органу. На практиці підхід спрямований на те, щоб уможливити експериментальні інновації в рамках контрольованих ризиків і нагляду, а також покращити розуміння регуляторами нових технологій[14].

Законопроект отримав переважно схвальні відгуки науковців, водночас були представлені й критичні позиції. Наприклад, на думку М. Веле та Ф. Зуйдервена Боргесіуса, АІА «зібраний із законодавства про безпеку продукції 1980-х років, захисту основних прав, нагляду та захисту споживачів», такий підхід не дозволяє розглядати законопроект як всеосяжний та позбавлений істотних пробілів. Наприклад, положення про прозорість або мало додають до чинного законодавства, або викликають більше запитань, ніж відповідей, коли розглядаються їхні наслідки [13].

Новий виток дискусії з'явився з появою ChatGPT. Виникло питання, чи може генеративний штучний інтелект загального призначення бути використаним для заподіяння шкоди, чи може він стати частиною злочинного використання ШІ та, відповідно, чи не підлягатиме він забороні як один з видів «Prohibited Artificial Intelligence Practices». Гіпотетично, представлені у відкритому доступі системи ШІ такі як ChatGPT, Midjourney або DALL E можуть, та, скоріше за все, будуть використовуватися для вчинення злочинів. Чи означає це, що вони мають бути забороненими? Зрозуміло ні. Європейські законодавці без сумніву знайдуть збалансоване рішення. Дискусія триває[15]. На нашу думку вихід полягає у відмові від правил для систем та формулюванні правил використання систем у певних сферах діяльності людини.

Для продовження дискусії.

1. Встановлення тенденцій та закономірностей соціалізації штучного інтелекту відбувається у науковій дискусії, яка має стратегічний і тактичний рівні.

2. Сучасна дискусія характеризується більшою увагою до практичних та прикладних проблем. Правове регулювання використання технологій ШІ розглядається одночасно як засіб мінімізації ризиків та засіб стимулювання позитивних економічних трансформацій.

3. Існує потреба правового регулювання використання систем ШІ в Україні. Чинна система норм видається недостатньою [16]. Бажано щоб український закон про використання систем штучного інтелекту містив такі положення:

- визначення, побудоване на основі європейського підходу, яке б чітко обмежило сферу нормативного впливу, структурувало національний юридичний та технічний дискурс;
- класифікація сфер використання штучного інтелекту за небезпекою можливих ризиків;
- залежний від цієї класифікації розподіл вимог до використання систем ШІ;
- можливість як створювати системи ШІ, орієнтовані на конкретні сфери застосування, так і проводити локалізацію систем ШІ загального призначення;
- обов'язкова диверсифікація систем ШІ, сфери використання яких характеризуються найбільшим ризиком;
- гнучкий механізм підтвердження відповідності системи ШІ вимогам, що пред'являються до її використання у певній сфері, такий підхід стимулюватиме розроблення нових технічних рішень та забезпечуватиме необхідну динаміку використовуваних технологій;
- можливість періоду експериментального правового регулювання систем ШІ, протягом такого періоду контролюючі

органи зобов'язуються надати пропозиції розробникам щодо проходження процедури відповідності (regulatory sandboxes);

- правові засоби лібералізації інвестиційної діяльності в сфері використання систем ШІ.

4. Регулювання використання систем ШІ національними правоохоронними має відбуватися у спосіб формулювання спеціальних норм до загальних правил, які названі вище. Відсутність чітких та зрозумілих законодавчих положень про можливі обмеження приватності громадян під час використання технологій ШІ для протидії злочинам, створює реальну небезпеку визнання діяльності правоохоронців незаконною навіть за формальною ознакою (не «у відповідності до закону»).

1. Michal Kosinski, David Stillwell & Thore Graepel, «Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior» (2013) 110:15 Proceedings of the National Academy of Sciences 5802.

2. Kashmir Hill, «How Target Figured Out A Teen Girl Was Pregnant Before Her Father Did», Forbes (16 February 2012). URL: <https://www.forbes.com/sites/kashmirhill/2012/02/16/how-target-figured-out-a-teen-girl-was-pregnant-before-her-father-did/>

3. Examples of Biased Artificial Intelligence. *Logically*. 30.07.2019. URL: <https://www.logically.ai/articles/5-examples-of-biased-ai>

4. Dupont B., Stevens Y., Westermann H., Joyce M. Artificial Intelligence in the Context of Crime and Criminal Justice , Korean Institute of Criminology, Canada Research Chair in Cybersecurity, ICCC, Université de Montréal, (2018). URL: https://www.cicc-iccc.org/public/media/files/prod/publication_files/Artificial-Intelligence-in-the-Context-of-Crime-and-Criminal-Justice_KICICCC_2019.pdf

5. Hao K. AI is sending people to jail—and getting it wrong. *MIT Technology Review*. 21.01.2019. URL: <https://www.technologyreview.com/s/612775/algorithms-criminal-justice-ai/>

6. Guariglia M. Technology Can't Predict Crime, It Can Only Weaponize Proximity to Policing. Electronic Frontier Foundation. 3.09.2020. URL: <https://www.eff.org/deeplinks/2020/09/technology-cant-predict-crime-it-can-only-weaponize-proximity-policing>

7. Zalnieriute, Monika, Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom (July 14, 2022). *American Journal of International Law*, 2022, Vol 116(3), pp. 585-592., Available at SSRN. URL: <https://ssrn.com/abstract=4162965>

8. Yuval Noah Harari argues that AI has hacked the operating system of human civilisation. – *The Economist*. 6.05.2023. URL: <https://www.economist.com/by-invitation/2023/04/28/yuval-noah-harari-argues-that-ai-has-hacked-the-operating-system-of-human-civilisation>

9. Guggenberger N., Salib P. From Fake News to Fake Views: New Challenges Posed by ChatGPT-Like AI. – *The Lawfare Institute*. 20.01.2023. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/fake-news-fake-views-new-challenges-posed-chatgpt-ai>

10. AI Accountability Policy Request for Comment. A Notice by the National Telecommunications and Information Administration on 13.04.2023. *Federal Register*. URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2023/04/13/2023-07776/ai-accountability-policy-request-for-comment>

11. European Commission. Proposal For a Regulation of The European Parliament and of The Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts, COM/2021/206 final, 2021/0106(COD), 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>

12. Kop M. EU Artificial Intelligence Act: The European Approach to AI // *Stanford – Vienna Transatlantic Technology*

Law Forum, Transatlantic Antitrust and IPR Developments, Stanford University, Issue No. 2/2021. URL: <https://law.stanford.edu/publications/euartificial-intelligence-act-the-european-approach-to-ai/>

13. Veale M. Zuiderveen Borgesius F. Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act. *Computer Law Review International*. 2021 (4). URL: <https://doi.org/10.9785/cr-2021-220402>

14. Madiega T., Van De Po A. L. Artificial intelligence act and regulatory sandboxes. *European Parliamentary Research Service*. PE 733.544 – June 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733544/EPRS_BRI\(2022\)733544_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733544/EPRS_BRI(2022)733544_EN.pdf)

15. Hacker P., Engel A., and Mauer M. 2023. Regulating ChatGPT and other Large Generative AI Models. In Proceedings of the 2023 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '23). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 1112–1123. URL: <https://doi.org/10.1145/3593013.3594067>

16. Karchevskiyi M., Radutniy O. Ukrainian Report on Traditional Criminal Law Categories and AI (Artificial Intelligence) / Traditional Criminal Law Categories and AI: Crisis or Palingenesis? (International Colloquium Section I, Siracusa, 15-16 September 2022) Edited by Lorenzo Picotti, Beatrice Panattoni. RIDP, Vol. 94 issue 1, 2023. 385 p. Pp. 363–383.

17. Trejo O. What Is Bias in Machine Learning? *Scalable Path*. 4.05.2020. URL: <https://www.scalablepath.com/machine-learning/bias-machine-learning>

Кваша О.О.,
доктор юридичних наук, професор,
вчений секретар
*(Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України)*

СПРАВЕДЛИВЕ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Неодноразово у своїх наукових дослідженнях зверталась до Великої Хартії (Magna Carta) 1215 р., так званої першої «неписаної» конституції Англії, яка вважається юридичним документом, у якому було закладено основи концепції прав людини, створено передумови для утвердження свободи і верховенства права. Велика Хартія вольностей містить у собі знамениту формулу верховенства права, присутню у всіх її версіях, зокрема, у тексті 1215 р. вона була частиною глави 40. Більшість дослідників Великої Хартії відзначали, що «у своїй основі» вона «була втіленням принципу вищості права» [1, с.40]. Доволі часто формулу верховенства права називають формулою «ТРЬОХ НІ»: «ні – продажу» правосуддя», «ні – відмові у правосудді», «ні – зволіканню з правосуддям».

«Ми не продаватимемо жодній людині,
ми не відмовимо жодній людині
чи не відстрочимо для жодної людини –
ні правосуддя, ні відновлення права (справедливості)».

Першим рядком тут стоїть гасло – «не продавати жодній людині правосуддя, відновлення права (справедливості)». Отже, найбільшу небезпеку справедливому правосуддю несе саме корупція. Здавалось би, після початку повномасштабної війни рф проти України проблема протидії корупції відійшла на задній план державної політики і суспільства. На початку повномасштабного вторгнення під загрозою було саме існування

нашої держави. Завдяки ЗСУ та українському народу вдалося зменшити цю загрозу, відбити окупаційні війська від столиці України, звільнити значну частину захоплених українських територій на сході та півдні країни. І все частіше почали виникати корупційні скандали. Внутрішня загроза українській державності походить саме від корупції, яка проникла у всі без винятку сфери суспільного життя, і в найбільш сьгодні вразливі сфери – оборону та правосуддя. Корупція у судовій владі підриває авторитет держави та унеможливує справедливе правосуддя, тобто – захист прав і свобод громадян, у тому числі – захист прав і свобод наших захисників, військово-службовців, їх сімей, які втратили свої рідних. Не може йтися про правосуддя, коли масштабну корупцію викривають у Верховному Суді. Тобто попри надвисокі заробітні плати окремі судді все ж є учасниками корупційних схем, що є свідченням того, що матеріальне заохочення не є ефективним запобіжником протидії корупції. Так само і посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини: ні прирівняння корупції до державної зради, ні навіть запровадження смертної кари не здатні мінімізувати це явище. Повинен бути системний підхід, політична воля керівництва держави, невідворотність відповідальності для всіх без виключення осіб, причетних до корупції.

Корупція ж у найвищому судовому органі країни не просто підриває довіру до всієї системи органів державної влади, вона позбавляє громадян надії на відновлення справедливості у своїй державі. Високий рівень корупції у воюючій державі – це її внутрішній ворог. Вчені справедливо констатують, що «на безпеку держави посягає кілька груп злочинів, і корупція віднесена до однієї з таких груп – ті, що забезпечують здійснення злочинів, які безпосередньо зазіхають на безпеку держави» [2, с. 461].

Справедливе правосуддя під час війни – це справедливе покарання як російським окупантам, так і зрадникам України.

Про необхідність вдосконалення кримінальної відповідальності за державну зраду та встановлення відповідальності за колабораціонізм вчені говорили уже у 2014 році. Адже на терені тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей та Криму мала місце значна кількість проявів співпраці громадян України з державою-окупантом, зокрема, під час здійснення правосуддя, виконання організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій. До березня 2022 року такі дії не охоплювалося статтею 111 КК України «Державна зрада». Лише початок повномасштабного вторгнення військ РФ спонукав законодавця прийняти ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». Водночас запровадження норми про колабораціонізм не лише не вирішило проблему справедливого покарання для зрадників України, але створило суттєві проблеми у правозастосуванні. Зокрема, вибірковий підхід до закріплення ознаки добровільності такої співпраці породжує випадки притягнення до відповідальності осіб, які співробітничали із ворогом під примусом чи в ситуації непереборної сили. Існування норми у чинній редакції зумовлює притягнення до кримінальної відповідальності вчителів, діяльність яких не пов'язана з пропагандою, яка має на меті сприяння здійсненню збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК), а обумовлена необхідністю виживання, забезпечення себе та членів родини матеріальними ресурсами. Підтримую позицію Р. Мовчана: незважаючи на відсутність відповідної вказівки на добровільність, жодні вчинені під впливом примусу («недобровільні») дії, зокрема й передбачені ст. 111-1 КК, не можуть визнаватися кримінально протиправними [3, с. 62]. Грунтовно пояснює специфіку колабораційної діяльності на окупованих територіях М. А. Рубашенко: умови окупації – це обстановка постійного реального та потенційного насильства. Населення окупованої території перебуває під повним контролем чисельної кількості злочинців зі зброєю в руках. Це обумовлює необхідність переоцінки

усталених поглядів про фізичний та психічний примус у кримінальному праві та їх правові наслідки, винайдення відмінної від умов крайньої необхідності моделі, яка б урахувала постійний «насильницький» фон при вчиненні діянь населенням окупованої території [4, с. 127]. Громадяни, які очікують звільнення від російських окупантів, не повинні боятись необґрунтованого притягнення їх до відповідальності за вимушені дії задля порятунку свого життя і близьких в умовах ворожої окупації. Недарма ще римські юристи приділили значну увагу вирішенню проблем покарання як заходу примусу, сформульованого у вирці суду щодо особи, винної у вчиненні злочину. Зокрема, Ульпіан у книзі «Про обов'язки проконсула», посилаючись на Траяна, пояснив, що не можна виносити вирок у справі за відсутності (обвинуваченого), тому що «краще залишити без покарання за злочин винного, ніж засудити невинного» [5, с. 74]. В ситуації війни та повоєнної відбудови держави таке несправедливе правосуддя здатне спричинити руйнівні для держави наслідки.

Тобто будь-яка законодавчо визначена санкція та її застосування не повинні суперечити природній ідеї справедливості, лише за цих умов призначене судом покарання буде сприйматись справедливим як особою, щодо якої застосоване, так і потерпілим, і суспільством загалом.

У період війни важливого значення набуває не лише правосуддя щодо винних у вчиненні воєнних і міжнародних злочинів, але й є *справедливе правосуддя* для жертв злочинів. В останні роки активно обговорюється питання щодо віднесення потерпілого до суб'єкта матеріальних кримінально-правових відносин. У зв'язку з цим, в КК пропонується передбачити активну роль потерпілої особи, зокрема, під час застосування так званих привілейованих інститутів – звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання тощо.

Держава під час війни, і після перемоги має забезпечити справедливе правосуддя для винних у вчиненні злочинів проти українського народу, і для потерпілих від цих злочинів.

1. Публічне право як цінність: кол. моногр. / за ред. д.ю.н., проф. Р.О. Гаврилук, д.ю.н., проф. П.С. Пацурківського. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2022. 400 с.

2. Малахов Г. Б. Кримінально-правова політика у сфері державної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2021. С. 459-462. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/116.pdf

3. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія Київ: Норма права, 2022. 244 с.

4. Рубашенко М. А. Про методологічні підходи юридичної оцінки колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України). *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 11 трав. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 124–127.

5. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис. ... д-ра юрид. наук. Острог, 2019. 471 с.

Кваша Р.С.,

доктор філософії в галузі права,
науковий співробітник відділу проблем
кримінального права, кримінології та судоустрою
(*Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*)

ЩОДО ВИДІВ НАСИЛЬСТВА В ПЕРІОД ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Уже майже два роки як Україна є жертвою збройного повномасштабного нападу з боку рф. Міжнародне гуманітарне право містить принципи і норми, які: застосовуються під час збройних конфліктів; обмежують *наси́льство*, що перевищує обсяг, необхідний для досягнення мети війни – ослаблення військової спроможності супротивника; забороняють насильство щодо тих, хто не бере або припинив брати участь у конфлікті [1, с. 56–57]. З 2014 року щодня окупанти чинять акти насильства щодо мирного населення України, особливо на тимчасово окупованих територіях. Ігноруючи міжнародне право та норми міжнародного гуманітарного права, з 24 лютого 2022 року окупаційні війська скоюють безліч актів насильства на території нашої держави. Слід погодитись із Н.М. Оніщенко у тому, що детального розгляду потребують права тих, хто знаходиться в окупації, на лінії розмежування вогню, права дітей, права полонених, права захисників та захисниць тощо. Особливого наповнення сьогодні також потребує категорія «гендерно обумовлене насильство» [2, с. 22]. Останнє є лише одним із видів насильства.

Попри певний стан дослідженості проблеми видів насильства, все ж доводиться констатувати, що питання стосовно їх доктринального розуміння залишається до сьогодні дискусійним. Так, окремі вчені розглядають насильство як

родове поняття, що об'єднує такі його різновиди, як фізичне та психічне насильство: насильство – це «умисна протиправна дія, яка полягає у впливі на тіло іншої людини, її психіку або свободу, що здійснюється всупереч волі потерпілого або поза його волею і здатна викликати негативні зміни в організмі потерпілого»; фізичне насильство – «передбачений КК умисний фізичний вплив на тіло іншої людини, який здійснюється всупереч волі потерпілого або поза його волею і здатний завдати різну за ступенем тяжкості шкоду здоров'ю або смерть, а також обмежити свободу пересування за відсутності посягання на тілесну недоторканність»; психічне насильство – це «умисний протиправний вплив на психіку іншої людини, який здатний викликати негативні емоції, інші зміни в психіці потерпілого, в тому числі позбавити контролю з боку свідомості за своєю поведінкою» [3, с. 12]. Насильство залежно від форми зовнішнього прояву може бути: фізичним та психологічним. Це – основні види насильства. Усі інші види насильства, що виокремлюються у теорії кримінального права України та в кримінологічній науці, на наш погляд, охоплюються однією цих форм.

Класифікаційні критерії виокремлення видів насильства можуть бути такими. Залежно від адресата: безпосереднє насильство, за якого насильницькими діями шкода заподіюється виключно потерпілому та опосередковане насильство, коли шкода заподіюється особам, близьким потерпілому для того, щоб вплинути на поведінку останнього.

Залежно від способу поширення доцільно виокремлювати *offline* насильство, що застосовуються «очно» та *onlin* насильство, що може мати місце з використанням можливостей мережі Інтернет. Більш детально *onlin* насильство характеризуватиметься у наступному розділі дисертації.

Вчена-правознавець Л. П. Брич вказує на непослідовність законодавця з цього питання. В одних випадках законодавчі формулювання прямо вказують на те, що термін «насильство»

охоплює наслідки у вигляді певної шкоди здоров'ю. Зокрема, це очевидно у тих статтях Особливої частини КК, у назві яких фігурує термін «погроза або насильство», а в диспозиціях різних частин таких статей уточнено зміст погрози та вказано на суспільно небезпечні наслідки у вигляді тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. В інших випадках законодавець відмежовує поняття «насильство» від наслідків у вигляді легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень [4, с. 30]. Також Л. П. Брич зауважила, що суперечливу позицію з приводу розуміння поняття «фізичне насильство» займає М. І. Панов, який наголошує, що: 1) фізичне насильство – це особлива характеристика злочинного діяння, спосіб його вчинення, але не наслідки діяння; 2) фізичне насильство відрізняється від його наслідків саме тим, що воно завжди становить собою дію, тоді як заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи є наслідком; 3) фізичне насильство як спосіб вчинення злочину не завжди поєднане із заподіянням шкоди здоров'ю [5, с. 15–16]. Однак у подальшому вчений пише, що якщо поняття «фізичне насильство» включене до статті 126 КК України, то немає необхідності кваліфікувати вчинені діяння додатково за статтями, що передбачають відповідальність за умисне заподіяння тілесних ушкоджень відповідного виду, оскільки вказівка в законі на насильницький спосіб вчинення злочину (фізичне насильство) означає одночасно не лише нанесення удару, побоїв, а й можливе або дійсне заподіяння потерпілому легкого чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Все вчинене (в тому числі наслідки, що настали) охоплюється тією нормою КК України, в якій фізичне насильство включене як обов'язкова ознака відповідного злочину [5, с. 19].

Широкий підхід до розуміння насильства ґрунтується також і на підходах у міжнародно-правовому вимірі. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) вважає насильство проблемою, що має багатогранні аспекти, і для її ефективного

вирішення необхідні підходи, які забезпечать вплив практично на всі рівні суспільства (від державних структур до окремо взятої особистості) [6, с. 7]. Так, згідно із визначенням ВООЗ, що було дано у 1992 р. та застосовується до сьогодні, насильство – це умисне застосування фізичної сили або психічного впливу, дійсне або у вигляді погрози, спрямоване проти себе, іншої людини, групи або спільноти, що призводить або має велику ймовірність заподіяння тілесних ушкоджень, смерті, психологічної травми, відхилення у розвитку або різного роду наслідки.

Окрім того, в міжнародних документах виокремлюються такі види насильства у внутрішньосімейних відносинах стосовно найбільш вразливих осіб:

1) стосовно дітей: вплив фізичний, емоційний, погане поводження, психічний, сексуальний вплив, відсутність турботи, торгівля чи інші форми експлуатації, що здатні спричинити чи спричиняють фактичну шкоду здоров'ю дитини [7];

2) стосовно літніх людей: фізичний вплив, психологічне чи емоційне жорстоке поводження, фінансове та матеріальне насильство, сексуальне насильство, відсутність догляду («геронтологічне насильство») [8];

3) стосовно жінок: будь-яка дія, яка спричиняє фізичну, психологічну чи сексуальну шкоду, у тому числі фізична агресія, як-то ляпас, ляпаси, стусани і побої; психологічне насильство, як-то: залякування, постійне нехтування і приниження; статево примушування та інші форми сексуальних домагань; різні форми контролю, такі як ізоляція від сім'ї і друзів, контроль і обмеження свободи пересування, а також позбавлення доступу до інформації і допомоги [9].

Не можна не погодитись із тим, що організоване насильство, злочини російської армії в Бучі, Ірпіні та інших містах і селах збурили весь світ. Європейські та світові лідери, що відвідали ці міста поблизу столиці, були шоковані жорстокістю

нелюдів XXI ст. [10, с. 246]. Вчені наголошують і на тому, що збройне насилля можна вважати крайньою формою політичного насилля... яке виступає своєрідним антиподом усім іншим формам насилля [11, с. 16]. Таке припущення потребує поглибленого дослідження.

Отже, традиційно основними видами насильства є фізичне та психічне. Залежно від адресата слід виокремлювати безпосереднє та опосередковане насильство. Залежно від способу поширення – *offline* насильство та *onlin* насильство. Триваюча війна рф проти нашої держави обумовлює вчинення окупантами численних актів насильства різних видів на всій території України, про реальну кількість яких буде відомо лише після нашої перемоги.

1. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 2018. 208 с.
2. Оніщенко Н. Незалежність України у фокусі національної юридичної науки: сучасні виклики. *Науковий полілог: Україна: держава і нація*. До 31-ї річниці відновлення української державності: збірник наук. праць. Київ: «Вид-во Людмила» 2022. С. 22 (19-22).
3. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
4. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 60 с.
5. Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений: учеб. пособ. Харьков: Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1986. 54 с.

6. Актуальні проблеми сімейного насильства: монографія / за заг. ред. проф. Т.О. Перцевої та проф. В.В. Огоренко. Дніпро, 2021. 188 с.

7. BRASIL. Decreto-lei n. 2848, de 7 de dezembro de 1940. Código penal brasileiro. URL: <https://cutt.ly/HnSZCyW> (дата звернення: 01.06.2021).

8. Налуцишин В. В. Організація превентивної діяльності геронтологічному насильству: зарубіжний досвід. URL: <https://cutt.ly/nnSXcsM>

9. Доклад ВОЗ о насилии и здоровье. Женева, 2002. 363 с. URL: <https://cutt.ly/knSXnIk>

10. Стеценко С. В. Історична пам'ять як інструмент стратегії актуалізації національної ідентичності. *Держава і право*: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 91 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2022. С. 244–248.

11. Бадер А.В. Збройне насильство як вид політичного насильства. *Науковий журнал ПОЛІТИКУС*. 2020. Вип. 1. С. 12–17. URL: http://politicus.od.ua/1_2020/2.pdf

Козич І.В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри політики в сфері боротьби
зі злочинністю та кримінального права
Навчально-наукового юридичного інституту
(*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*)

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ТИПОЛОГІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

«Колабораціонізм» як явище співпраці з окупаційною владою охоплює широке коло типів діяльності, що часто тісно переплетені, однак їх важко виокремити один від одного. Як зазначають О. В. Головкін та І. Р. Сказко, значна категорія громадян, які з об'єктивних причин вимушені знаходитись на анексованій та окупованій територіях, визнають українську владу єдиною легітимною на цих землях, при цьому частина з них взагалі не співпрацює з окупаційною владою, як-то пенсіонери, самозайняті мешканці сільської місцевості, безробітні тощо, інша частина – співпрацює в обмежений спосіб, тобто не бере участі в роботі органів, які підмінюють публічну владу (наприклад, приватні підприємці, працівники магазинів, ринків, громадського транспорту, житлово-комунального господарства, медицини тощо), ще одна, незначна група громадян перебуває на службі в незаконних воєнізованих формуваннях або працює в публічному секторі у невизнаних Україною «органах влади», виконуючи функції пов'язані із здійсненням організаційно-управлінської або адміністративно-господарської діяльності, тобто так чи інакше представляє окупаційну владу [1].

У науковій літературі співпрацю з ворогом зазвичай поділяють за сферами її здійснення: політична, військова, економічна [2]. Також за типом мотивації учасників такої

співпраці: добровільна, примусова, обрана з міркувань мотивів виживання [2]. За видами діяльності її поділяють на надання розвідувальної інформації державі-ворогу для здобуття військової переваги («інформаторство»), участь у ворожих збройних формуваннях, пропаганда в інтересах ворога, адміністративна співпраця – співпраця органів державної чи місцевої влади з окупаційною владою, а також економічна співпраця, зокрема торгівля з ворогом, праця на ворога, надання послуг з перекладу тощо [3].

Як зазначають В. І. Семененко та В. В. Петровський, ще у 1968 р. С. Хоффман виділив дві принципово різні форми колаборації: державна (добровільна чи примусова) з метою підтримання суспільного порядку і життя й індивідуальна, вона може мати ідеологічні чи побутові причини. Автори виділяють й позицію польського історика Ч. Мадайчика, який розподіляв колаборацію на «корисну» і «шкідливу», а також позицію, власне, німців: Берлін мав групу експертів з проблем колаборації (О. Абетц, Р. Ран, М. фон Кілінгер, Е. Вессенмайер, Р. Нойбахер), які менше всього наголошували на ідеологічних її аспектах. Для них на першому плані були проблеми постачання для рейху матеріальних і людських ресурсів. Відомо, як німці оцінювали колаборацію: «Дайте мені ваш годинник, і я вам буду говорити, котра година» [4].

Фундаментальну роботу з питань типологізації колабораціонізму провів В. Рінгс¹. Автор пропонує типологію колабораціонізму на основі мотивації співпраці:

«1) *Нейтральна співпраця або Я Приймаю*

Нейтральні колаборанти кажуть: я визнаю, що життя має тривати. Свідомо та з власних інтересів я прямо чи опосередковано працюю на окупаційну владу, не сповідуючи політичних та ідеологічних принципів націонал-соціалізму. Мое

¹ Типологія стосується періоду II світової війни, за часів Гітлера.

ставлення продиктовано обставинами, які не залежать від мене. Єдиною альтернативою здається банкрутство, безробіття, голод, хаос і руйнування. Я сповнений рішучості пережити війну та поразку моєї країни якнайкраще.

2) *Безумовна співпраця або Наш ворог – мій друг*

Беззастережний колаборант каже: я об'єдную зусилля з окупаційною владою, бо підтримую її принципи та ідеал. Моє ставлення продиктовано не обставинами, а вірністю націонал-соціалізму. Я готовий на все і на будь-які жертви заради окупаційної влади, доки я зможу цим служити нашій спільній справі.

3) *Умовна співпраця або Я співпрацюю до певної міри (точки)*

Умовний колабораціоніст каже: «Я співпрацюю з окупаційною владою, хоча підтримую лише деякі, а не всі, націонал-соціалістичні доктрини. З дотриманням цієї умови я готовий і прагну сумлінно співпрацювати, тому що я хочу змінити обставини, які диктують моє ставлення.

4) *Тактична співпраця або Я роблю, але не роблю*

Тактичний колабораціоніст каже: «Я погоджуюся співпрацювати, незважаючи на мою ворожість до націонал-соціалізму та Третього Рейху». Я можу зробити це з різних причин: щоб скинути чуже ярмо і повернути собі свободу; по можливості запобігати масовим вбивствам невинних людей; або реалізувати політичну ідею, реалізації якої перешкоджає націонал-соціалізм. У кожному разі співпраця приховує опір і є частиною боротьби» [5].

Окремо слід згадати дослідження радянських та сучасних російських науковців, не забуваючи при цьому особливостей заідеологізованості та цензурності досліджень у всіх без винятку галузях. Питання поняття, ознак типології колабораціонізму у їх працях детально проаналізувала І. Суховерська [6]. Так, дослідниця, вивчаючи підходи до типології колабораціонізму,

вказує, що «...більшість дослідників запропонували виділяти форми колабораціонізму залежно від того, в якій сфері здійснювалася співпраця з противником. На думку С. Кудряшов, це – військова, політична й економічна співпраця. Крім того, вважаючи, що «між роботою у військових частинах і участю в бойових діях зі зброєю в руках існувала велика різниця», він запропонував розмежувати пасивний і активний військовий колабораціонізм залежно від участі у бойових діях. О. Макаров звернув увагу на класифікацію колабораціонізму Н. Романічевим, який виділив чотири основні форми співпраці з окупантами: 1) політичне співробітництво – діяльність національних комітетів (російських, українських, білоруських та ін.), які претендували на роль урядів; 2) адміністративне – участь у роботі створених окупаційною владою місцевих адміністративних органів; 3) господарське – робота в промисловості і сільському господарстві; 4) військово – служба зі зброєю в руках на боці Німеччини. М. Семиряга вказав, що діапазон форм прояву колабораціонізму досить великий, виділивши побутовий, адміністративний, економічний і військово-політичний. При цьому він зауважив, що не всі дані дії «можна кваліфікувати як зраду батьківщині, хіба тільки за винятком останнього типу, тобто військово-політичного колабораціонізму». В. Малиновський запропонував класифікацію колабораціонізму за критерієм мотиву взаємодії з нацистами. Застосування цього прийому дало змогу виокремити «свідомий» колабораціонізм, пов'язаний з неприйняттям з яких-небудь причин радянської держави і усвідомленим бажанням сприяти окупантам, і «вимушений», який виявляється через співпрацю та породжений зовнішніми стосовно суб'єкта обставинами. Від цих двох типів слід відокремлювати «псевдоколабораціонізм» – виконання тих чи тих функцій в окупаційній адміністрації або поліції учасниками народного опору. Деякі історики застосували для класифікації колабораціонізму

способи виявлення нових зон зради-співпраці. Б. Ковальов запропонував військовий, економічний, адміністративний, ідеологічний, інтелектуальний, духовний, національний, дитячий та статевий колабораціонізм» [6].

Однак, до вказаних позицій слід ставитися доволі обережно. По-перше, абсолютний державний контроль з боку правлячої російської еліти не призводить до об'єктивних наукових досліджень, особливо з питань, що стосуються будь-якого прояву війни. З іншої сторони, не варто забувати й повсемісне запровадження «русского міра» й інших ідеологічних наративів, що не могло не відбитися й на цих дослідженнях. Авторка справедливо відмічає, що російські науковці дійшли до того, що створили враження, що масовими колабораціоністами були винятково «злочинці» інших національностей, а тільки представники російського народу, за окремими поодинокими винятками, не співпрацювали з ворогом [6].

Отож, типологізацію колабораціонізму варто робити за декількома критеріями, найбільш поширеними з яких є:

1. *За сферою співпраці*: військовий (долучення до війська чи військових операцій), політико-адміністративний (праця в органах окупаційної влади або під контролем окупаційної влади), економіко-побутовий (господарська діяльність, робота у сфері приватних послуг, забезпечення власного побуту), інформаційно-ідеологічний (надання окупаційній владі інформації, а також поширення ідеологічних наративів окупаційної влади). Кожен із названих видів можна деталізувати, наприклад, інформаційно-ідеологічний в залежності від способів (каналів) реалізації вміщує в себе культурно-освітній, медійний, релігійний та службовий колабораціонізм; військовий може включати, власне, військову службу у ворожій армії, як і інформаторство чи допомога у якості провідника тощо.

2. *За об'єктивними ознаками*: активний (добровільна співпраця), вимушений (співпраця за примусом), пристосовний

(співпраця без особливого критичного аналізу наявності факту співпраці, зазвичай з мотивів виживання).

3. *За мотивацією*: нейтральний, безумовний, умовний, тактичний.

4. *За юридичними наслідками*: караний, некараний.

1. Головкін О.В., Сказко І.Р. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 78. С. 235–247.

2. Stathis N. Kalyvas. Collaboration in comparative perspective. *European Review of History: Revue europeenne d'histoire*. 15:2. (2008). P. 109–111.

3. Shane Darcy. Coming to Terms with Wartime Collaboration: Post-Conflict Processes & Legal Challenges. *Brooklyn Journal of International Law*. 45, no 1 (2019),. P. 75–137.

4. Семененко В.І., Петровський В.В. Особливості колаборації в Україні та Західній Європі в роки Другої світової війни у компаративному аспекті (англо- та німецькомовна історіографія). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2019. Вип. 28. С. 41–53.

5. Rings W. Life with the Enemy: Collaboration and Resistance in Hitler's Europe 1939–1945. *J. Maxwell Brownjohn tr, Doubleday & Co*. 1982.

6. Суховерська І. Проблеми трактування колабораціонізму в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії. *Східноєвропейський історичний вісник*. Вип. 6, 2018. С. 147–155.

Ландіна А.В.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
*(Інститут держави і права імені
В.М. Корецького НАН України)*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Шкоди земельним ресурсам у процесі землекористування можна заподіяти будь-якими протиправними діями: як посягаючи на чужу земельну власність, так і заподіюючи непоправної шкоди і створюючи небезпеку для екологічної та національної безпеки в цілому шляхом порушення норм екологічної безпеки у цій сфері. Ситуація із безпекою у сфері землекористування, у тому числі в аграрному секторі економіки, в Україні значно ускладнилася внаслідок воєнних дій, які ведуться на її території. В умовах війни створюється загроза для національної безпеки в цілому, яка виявляється через занепад врядування, насильство, демографічні зрушення, захоплення землі, руйнування житла та інфраструктури, і землекористування у тому числі через погіршення у оточуючому середовищі, забруднення земель внаслідок застосування вибухової, вогнепальної та іншої зброї масового ураження, знищення родючого шару землі.

За даними Офісу Президента України станом на березень 2023 року збитки, завдані екологічній системі України складають 2 трлн грн. без урахування шкоди на окупованих територіях [1]. За офіційними даними Центру досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки

та Міністерства аграрної політики і продовольства України, загальна сума прямих та непрямих збитків, завданих українському агросектору з початку повномасштабної війни, склала 41,1 млрд. доларів [2]. А якщо врахувати фактори, що загрожували безпеці землекористування і до початку повномасштабної війни (наприклад, проблема з рейдерськими захопленнями земель чи врожаю, корупція в країні, зокрема у сфері ринку землі, порушення вимог та правил використання земель в аграрному секторі економіки тощо), то ситуація щодо забезпечення безпеки у вказаній сфері складається вкрай складна і несприятлива.

Основним засобом кримінальної юстиції у сфері забезпечення правопорядку у будь-якій сфері є кримінальна відповідальність, яка є своєрідною гарантією дотримання правил і порядку землекористування, є найсуворішим і тому в низці випадків найдієвішим видом державного осуду. Кримінально-правові заходи передбачають застосування найвищої міри покарання як заходу державного примусу, що відбувається у випадку вчинення найбільш небезпечних правопорушень у сфері земельних правовідносин.

Нормами КК України передбачена відповідальність за такі правопорушення у сфері землекористування, як: самовільне зайняття земельної ділянки (ч. 2 ст. 197¹); самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці (ч. 4 ст. 197¹); порушення правил екологічної безпеки (ст. 236); приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель (ст. 238); забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (ст. 239); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (повер-

хневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ст. 239¹); безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільсько-господарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту (ст. 254).

Криміналізація правопорушень у сфері землекористування обумовлюється низкою вагомих підстав, які підтверджують доцільність такого кроку з боку законодавця: суспільна небезпечність порушення земельного законодавства, оскільки це тягне за собою псування земель або їх забруднення; широка розповсюдженість негативного впливу людини на землю; нагальна необхідність встановлення з боку держави кримінально-правових гарантій забезпечення правопорядку у сфері землекористування; наявність специфічних факторів псування та забруднення земель, на які неможливо вплинути іншим, окрім застосування кримінально-правових, заходами; забезпечення правопорядку засобами кримінальної юстиції у сфері екологічної безпеки в цілому. Крім того, варто відмітити і той факт, що суспільно небезпечні діяння у сфері землекористування посягають не лише на порядок земельних відносин, а і на інші об'єкти, поставлені під захист кримінального законодавства (забезпечення життя та здоров'я людини і здоров'я населення в цілому, належний стан інших об'єктів екологічних правовідносин – повітря, надр, об'єктів тваринного і рослинного світу, водних ресурсів, забезпечення права власності, порядок підприємницької діяльності тощо). Та і шкода, яка заподіюється псуванням та забрудненням земель, виявляється не лише в екологічній сфері (власне, безпосередня шкода землям та іншим екологічним об'єктам), але і в сфері національної економіки, оскільки в такому випадку земля втрачає свою ціну і свою доходність, а також і в особистій сфері, оскільки в кінцевому рахунку від таких дій завжди страждає людина.

Відмічаючи доцільність криміналізації правопорушень у сфері землекористування, варто зазначити, що засоби кримінальної юстиції у цій сфері ще далекі від досконалості. Так, зокрема, виходячи із змісту норм КК України при кваліфікації кримінальних правопорушень у вказаній сфері враховується лише розмір заподіяної шкоди. Але, яка зазначається вченими, варто було б звернути увагу і на кількісний показник, такий як розмір земельної ділянки (територія), якій було заподіяно шкоди [3]: адже дійсно – чим більша ділянка ушкоджена, тим більше шкоди заподіюється як землям, так і екології в цілому. Тому доцільно передбачити таку кваліфікуючу ознаку, як псування великих та особливих ділянок землі, визначивши ці розміри у еквівалентності до гектарів у примітці до відповідних норм КК України.

Також у вказаних нормах КК України не передбачено у якості кваліфікуючої ознаки вчинення таких правопорушень службовими особами із використанням свого службового становища. Адже дуже часто ці злочини вчинюються саме службовими особами або з їх допомогою (невиконання чи недбале виконання службових обов'язків щодо охорони і використання земель, винесення незаконних рішень (дозволів, заборон, передачі в оренду чи користування) щодо використання земель, використання земель не за призначенням тощо), що значно збільшує рівень суспільної небезпечності таких протиправних діянь. Тому пропонуємо передбачити як обставину, що обтяжує покарання за вказані кримінальні правопорушення, вчинення таких діянь службовою особою із використанням свого службового становища і внести відповідні зміни до норм КК України.

Крім того, потрібно враховувати і зміни у структурі земельних правовідносин щодо відкриття ринку землі, що також створює і певні ускладнення із забезпеченням такого виду відносин, і відкриває перспективи для вчинення нових

правопорушень у цій сфері. І це потребуватиме у подальшому включення у КК України відповідних норм, покликаних забезпечити законність і правопорядок у цій сфері.

Додаткові ускладнення у сфері забезпечення екологічної безпеки землекористування створила війна, яка зараз ведеться на території України, вирішення яких також є одним із першочергових завдань. Зокрема, це пов'язано із масовим переміщенням людей (як всередині країни, так і за її межі), відсутність законодавчої регламентації нових потреб та подекуди неможливість реалізувати вже наявні нормативні положення та обмеження у сфері земельних відносин, загострення вже існуючих проблем, пов'язаних із землекористуванням. Сюди також можна віднести: втрата владою контролю над державними землями внаслідок їх незаконного захоплення; неможливість вести земельні реєстри та кадастри, навіть їх знищення, що унеможливило реалізацію прав на землю; порушення права власності на землю законних власників шляхом примусового їх виселення та вилучення землі, укладання інших незаконних угод; відкриття нових перспектив для зловживань з боку службових осіб у сфері землекористування; загроза нормальному правомірному функціонуванню ринку землі тощо. Незважаючи на критичну ситуацію в країні в цілому, розробка нагальних напрямків державної політики у сфері забезпечення безпеки землекористування вже ведеться: експерти вивчають можливість зменшення вже існуючих ризиків, розробляють стратегії щодо післявоєнної системи управління земельними ресурсами, вивчають можливості удосконалення чинного земельного та іншого галузевого законодавства з метою посилення безпеки земельних відносин і її екологічної безпеки [4]. Ці зміни, вочевидь, торкнуться не лише законотворчості, але й практичної реалізації відповідних норм, зокрема і органами кримінальної юстиції з метою вироблення єдиного ефек-

тивного механізму реалізації заходів забезпечення безпеки землекористування в Україні.

1. В ОП назвали приголомшливу суму збитків, завданих екології України війною. 14.03.23. URL: <https://www.unian.ua/ecology/v-op-nazvali-prigolomshlivu-sumu-zbitkiv-zavdanih-ekologiji-ukrajini-viynouy-12179562.html#:~:text=%D0...%85>.

2. Збитки агросектора України від війни. 18 січня 2023 р. URL: https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/542993_zbitki_agrosektora_ukraini_vid_viyni.html#:~:text=%D0%...%B2.

3. Цвіркун Н. Шляхи вдосконалення підстав кримінальної відповідальності за безгосподарське використання земель. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 88–97. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/649/shlyahi_vdoskonalennya_pidstav_kriminal_noyi_vidpovidal_nosti_za_bezgospodars_ke_vikoristannya_zemel_.pdf?sequence=2&isAllowed=y

4. Колесник Г. Як війна в Україні впливає на безпеку землекористування. URL: <https://ldn.org.ua/event/yak-viyna-v-ukraini-vplyvaie-na-bezpeku-zemlekorystuvannia/>

Лященко В.,
аспірант кафедри
кримінального права і кримінології
факультету №1 ПФПНП
(*Львівський державний університет
внутрішніх справ*)

СУМІЖНІ СКЛАДИ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЯК ЗАСІБ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Під суміжними складами кримінальних правопорушень у доктрині кримінального права розуміють склади, що утворюють пару (групу), кожний з яких має ознаки, які повністю чи частково збігаються за змістом з знаками іншого складу кримінального правопорушення, що входить у цю пару (групу) (крім загального об'єкта, причинового зв'язку, загальних ознак суб'єкта складу злочину, вини), одночасно кожний з яких містить хоча б одну ознаку, що відрізняється за змістом з відповідними ознаками інших складів цієї пари (групи), які взаємно виключають можливість наявності одна одної у складах кримінальних правопорушень, яким вони властиві [1, с. 223]. При цьому також варто пригадати, що такий вид співвідношення складів кримінальних правопорушень відрізняється від інших категорій складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками: які передбачені нормами, що потенційно можуть конкурувати між собою та такими, що перебувають у колізії.

Враховуючи наведене, справедливим та обґрунтованим буде зроблений нами висновок про те, що виокремлення суміжних складів кримінальних правопорушень є самостійним засобом диференціації кримінальної відповідальності, що характерні Особливій частині КК, поряд із конструюванням кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень; конструюванням складів кримінальних правопорушень у спеціальних

кримінально-правових нормах; конструюванням складених складів кримінальних правопорушень у нормах про ціле та конструюванням спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці.

Звісно, що всі ці засоби використовуються законодавцем часом окремо, автономно, а часом – у комплексі. Так, у спеціальній літературі точно підмітили закономірність законодавчих змін, проведених під час реформування відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення: засобом такої диференціації стало розділення одного складу злочину на декілька самостійних, кожен окремо з яких став основним складом для «нашарування» кваліфікуючих ознак і спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому між собою виділені зазначеним чином склади злочинів співвідносяться як суміжні, а щодо роздробленого первинного складу є спеціальними. Тут варто зважати на те, що операція диференціації кримінальної відповідальності не передбачає криміналізації. Якщо ж остання має місце, то вести мову про диференціацію не можна. У розглядуваному випадку в результаті диференціації хоча й були ліквідовані певні склади злочинів, протре криміналізації не відбулося, а лише їх було розчленовано з метою встановлення різних кримінально-правових наслідків за вчинення нововиділених діянь. За таких умов варто вести мову саме про диференціацію кримінальної відповідальності [2, с. 75].

Первинною ланкою диференціації кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення за допомогою суміжних складів стало виокремлення сфер, в яких можуть бути вчинені корупційні кримінальні правопорушення. Проведено це було із використанням ознак спеціального суб'єкта цих правопорушень. У результаті вказаного «розділення» первинно одного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України за задумом законодавця кримінальний закон повинен був одержати декілька суміжних складів. Так, шляхом «розділення» за ознакою суб'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК «Зловживання владою або службовим становищем» утворилися три суміжні склади:

1) зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК суб'єкт якого визначено у примітці до цієї ж статті);

2) зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК суб'єктом якого є службова особа юридичної особи приватного права);

3) зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК суб'єкт якого визначено у диспозиції цієї ж статті).

Чи є ці склади суміжними, як цього хотів добитися законодавець? У більшості позицій так, однак, аналіз суб'єктного складу цих кримінальних правопорушень може наштовхнути на приклади прогалин у регулюванні або нашаруванні ознак [3, с. 51–68]. Ці проблеми пов'язані із: а) невдалим визначенням службової особи у примітці до ст. 364 КК України у контексті із невизначеним поняттям «службова особа юридичної особи приватного права»; б) із відсутністю розуміння поняття особа, яка надає публічні послуги, адже перелік таких осіб у диспозиціях статей КК невичерпний та внутрішньо суперечливий. Крім того, у випадку із зловживанням повноваженням особами, які надають публічні послуги, то поява статті 365-2 КК України не щодо всіх суб'єктів означає проведену законодавцем диференціацію відповідальності за зловживання службовими особами. Так, наприклад, щодо арбітражних керуючих та уповноважених чи службових осіб Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – відбулася диференціація кримінальної відповідальності, а от щодо, наприклад, експертів та оцінювачів, інших категорій суб'єктів – криміналізація.

Цей самий критерій – різновиди спеціальних суб'єктів використав законодавець й при «розділенні» відповідальності за підкуп. Так, шляхом внесення змін до КК України з'явилися суміжні склади корупційних підкупів, причому як активної, так і пасивної його форм:

1) підкуп службової особи, поняття якої визначено у примітці до ст. 364 КК (ст. ст. 368 та 369 КК України);

2) підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України);

3) підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України);

4) зловживання впливом (ст. 369-2 КК України).

Поява у КК України нової редакції ст. 354 завдячує не процесу диференціації кримінальної відповідальності, а криміналізації відповідної поведінки працівника підприємства, установи чи організації та щодо нього, яка в основних своїх формах до відповідних змін не була кримінально-протиправна [4, с. 101].

Щодо суміжного характеру складів підкупів за ознакою суб'єкта, проблеми виникають такі самі, і пов'язані вони із неточним визначенням понять відповідних спеціальних суб'єктів, а також їх переліків у диспозиціях відповідних статей. Так, наприклад, якщо державний виконавець використовує свої повноваження всупереч інтересам служби та з метою одержання неправомірної вигоди, що завдасть відповідної істотної шкоди, то його поведінка буде кваліфікована за ст. 365-2 КК як зловживання повноваженнями особою, яка надає публічні послуги, а якщо ця ж особа одержить неправомірну вигоду за вчинення дій по службі – кримінально правова оцінка повинна відбуватися за ст. 368 КК України як пасивний підкуп публічної службової особи. Здається, що так бути не повинно і законодавець, реалізуючи мету диференціації відповідальності за ознаками суб'єкта складу кримінального правопорушення, створюючи відповідні суміжні склади, повинен чітко визначити ознаки, за якими проводиться відповідне розмежування. Інакше проведена диференціація буде аж занадто «гнучкою».

Щодо такого специфічного підкупу, як зловживання впливом (його ще інколи називають торгівлею впливом), то із розумінням спеціального суб'єкта його пасивної форми, також є істотні проблеми. Якщо ми визнаємо, що суб'єктом пасивної форми зловживання впливом може бути службова особа, яка використовує для «впливу» свої службові можливості, то

залежно від виду цієї службової особи, відмежувати зловживання впливом від пасивного підкупу, передбаченого ст. 368 або 368-3 КК України, буде практично неможливо.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що конструювання суміжних складів кримінальних правопорушень може бути досить ефективним засобом диференціації кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення. Однак ця ефективність обумовлена незбігом необхідних законодавцю ознак суміжних складів кримінальних правопорушень. В іншому випадку, ми матимемо справу із такими видами співвідношення між кримінально-правовими нормами, яких законодавець не очікував, що є неприпустимим.

1. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.

2. Михайленко Д.Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... д.ю.н. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. 532 с.

3. Марін О. Відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Київ: Дакор, 2021. 272 с.

4. Марін О.К. Потенційні проблеми застосування норм про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013–2014 років в Україні: матеріали міжнародного симпозиуму 24–25 жовтня 2014 року*. Київ, 2014. С. 98–102.

Марін О.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач науково-дослідної лабораторії
*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ПОСЯГАНЬ НА КРИТИЧНУ ІНФРАСТРУКТУРУ

Вже станом на лютий 2023 року інфраструктурі України завдано збитків майже на 144 млрд. доларів США, а за інформацією заступника міністра внутрішніх справ України на кінець минулого року московськими обстрілами пошкоджено понад 700 об'єктів критичної інфраструктури. Тому потреба охорони об'єктів критичної інфраструктури в Україні – проблема не умоглядна, а цілком реальна. Питання постає – які засоби при цьому використовувати.

Найсучаснішим актом у системі охорони критичної інфраструктури є Указ Президента України № 695/2023 від 17.10.23 «Про рішення РНБО України від 17 жовтня 2023 року «Про організацію захисту та забезпечення безпеки функціонування об'єктів критичної інфраструктури та енергетики України в умовах ведення воєнних дій». Як ви думаєте, скільки там заходів із удосконалення відповідальності та відповідну поведінку, або із розв'язання проблеми кримінально-правової оцінки відповідних посягань? 0 (нуль).

Цьому можна дати досить просте пояснення: внесенням змін у КК України московську ракету не зупиниш. Це, до речі, яскравий приклад того, що КК є лише якимось десятим допоміжним засобом вирішення будь-яких проблем: протидії корупції, проявам колабораціонізму, зрадницької поведінки. Просто тут все дуже наочно та очевидно. Фізичні руйнування сприймаються краще, ніж соціальні.

Критична інфраструктура є об'єктом нападу не лише в Україні у контексті нинішньої війни. Так, 10 жовтня цього року уряд Фінляндії заявив про пошкодження газопроводу Балтійко-нектор, який проходить дном балтійського моря. У відповідь на це Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг заявив, що в разі, якщо буде доведено умисне пошкодження газопроводу між Фінляндією та Естонією, реакція Альянсу буде миттєвою. Очевидно, що йдеться не лише про кримінальну відповідальність виконавців кримінального правопорушення.

16 листопада 2021 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про критичну інфраструктуру», який визначив правові та організаційні засади створення та функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури. Цей закон передбачає категоризацію об'єктів інфраструктури – віднесення об'єктів до категорій критичності (ступінь/відносний рівень важливості об'єкта, категоризована залежно від його впливу на виконання життєво важливих функцій та/або надання життєво важливих послуг). Ст. 10 аналізованого закону встановлює чотири категорії критичності – від I – особливо важливі об'єкти, які мають загальнодержавне значення, значний вплив на інші об'єкти критичної інфраструктури та порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації державного значення – до IV – необхідні об'єкти, порушення функціонування яких призведе до кризової ситуації локального значення.

КК України, станом на сьогодні жодним чином не відображає саме такого предмету злочинного посягання, а тим більше не диференціює відповідальності із урахуванням категорії критичності об'єкта. Проте це не означає, що посягання на об'єкти критичної інфраструктури залишаються поза кримінально-правовою оцінкою та відповідним реагуванням

У спеціальній літературі цей феномен давно помічено і оцінено. Так, зокрема, зазначається, що об'єкти критичної інфраструктури як об'єкти злочину не розглядаються наукою

кримінального права, тому їх кримінально-правова охорона здійснюється через відповідні кримінально-правові норми, які розміщені законодавцем в різних розділах Особливої частини КК.

Якщо осмислити розвиток теоретичних підходів до охорони критичної інфраструктури, можна помітити зародження їх у межах захисту від кіберзагроз. На початку 21 століття навіть складно собі було уявити, що загроза об'єктам критичної інфраструктури може бути фізичною – знищенням чи пошкодженням за допомогою ракетної зброї власне самих об'єктів, а не їх програмного забезпечення. Коли гібридна війна переростає у традиційну, то й загрози критичній інфраструктурі набувають іншого вигляду.

Немає єдності у розумінні того об'єму кримінально-правових норм, які відносно безпосередньо, якщо так можна висловитись, спрямовані на охорону об'єктів критичної інфраструктури. І хоча переліки таких норм подібні, вони все ж таки відрізняються певними елементами.

Так, існуючі норми КК України у контексті кримінально-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури встановлюють кримінальну відповідальність за: 1) умисне знищення чи пошкодження майна (ст. 194 КК України)...; 2) умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 КК України); 3) диверсію (ст. 113 КК України); 4) терористичний акт (ст. 258 КК України)...; 5) напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України)...; 6) пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України) [1, с. 95].

За іншим підходом, сукупність кримінально-протиправних посягань на критичну інфраструктуру становлять собою кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 113 (об'єкти, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення); 194-1 (об'єкти електроенергетики); 258 (що-небудь, але з терористичною метою); 261 (об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку); 270-1 (об'єкти житлово-комунального господарства); 277 (шляхи сполучення або транспортні засоби); 279 (транспортні

комунікації); 292 (об'єкти магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів); група кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням роботу комп'ютерних мереж тощо.

При цьому зазначається, що норми, якими передбачено відповідальність за посягання на об'єкти критичної інфраструктури, розміщено у різних розділах Особливої частини, що свідчить про те, що законодавець по-різному визначає родовий об'єкт цих злочинів [2, с. 60]. Але це не зовсім вірно: законодавець, формуючи систему об'єктів кримінально-правової охорони, не включив до неї об'єкти критичної інфраструктури саме тому, що не мав наміру це робити. А отже, відповідні об'єкти розглядаються у законі як частина іншого, більш важливого, на думку законодавця моменту прийняття КК об'єкта: основ національної безпеки, власності, громадської безпеки, безпеки руху та експлуатації транспорту тощо.

Видається, що нормами, безпосередньо спрямованими на охорону об'єктів критичної інфраструктури у чинному КК України є норми, закріплені у статтях: 113. Диверсія; 194. Умисне знищення або пошкодження майна; 194¹. Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики; 258. Терористичний акт; 261. Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення; 270¹. Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства; 277. Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів; 279. Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства; 292. Пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів КК України.

Основні склади кримінальних правопорушень, які містяться у цих статтях, передбачають 3 формальні та 6 матеріальних складів. У трьох складах кримінальних правопорушень (які є формальними), мета вчинення кримінального правопорушення є конститутивною ознакою. П'ять матеріальних складів кримінальних

правопорушень альтернативно передбачають наслідки, які дають можливість віднести їх до деліктів створення небезпеки. Предмет суспільно небезпечного посягання більш-менш чітко визначено (може виконувати розмежувальну функцію у кримінально-правовій кваліфікації) у шести складах. Склади, конститутивною ознакою яких є мета: диверсія та терористичний акт не містять вказівки на предмет посягання, який би визначався так, що виконував би розмежувальну функцію.

Аналізуючи причини такого явища, вчені виокремлюють наступні його фактори: по-перше, існуючі норми розраховані перш за все, на протидію внутрішнім загрозам, та є мало орієнтованими на сучасну динаміку та еволюцію злочинної діяльності як у кіберпросторі, так і в реальному середовищі. По-друге, вітчизняним законодавцем так і не сформований ефективний кримінально-правовий інститут, який би поєднував багаторівневий кримінально-правовий захист об'єктів критичної інфраструктури та їх інформаційної інфраструктури як від внутрішніх, та від зовнішніх загроз [1, с. 93].

У зв'язку із цим висловлюються пропозиції щодо того, що в першу чергу необхідно переглянути перелік загальних об'єктів кримінально-правової охорони, передбачений ст. 1 КК України, та визначити за вертикаллю роль і місце критичної інфраструктури на рівні, наприклад, видового об'єкту, а конкретних об'єктів критичної інфраструктури – безпосереднього. В залежності від виду родового об'єкту, до якого критична інфраструктура увійде як видовий об'єкт, надалі потрібно впровадити норму про кримінальну відповідальність за посягання на об'єкт критичної інфраструктури. Також, за необхідності доцільно передбачити в статтях інших розділів КК України (наприклад, ст. 194, 258 і т.і.) посягання на об'єкт критичної інфраструктури в якості кваліфікуючої обставини, яка обтяжує покарання [1, с. 97].

Однак всі ці варіанти оцінки посягань на об'єкти критичної інфраструктури та пропозиції щодо змін підходів до

неї, розраховані на кримінальне право мирного часу. У нинішніх умовах, видається, варто враховувати наступне.

Римський статут Міжнародного кримінального суду у ст. 8, пп. ii) п. b) якої визначає воєнним злочином умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями (інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права). (ст. 52 Загальний захист цивільних об'єктів Додаткового протоколу Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (протокол №1)) [3].

Інший варіант оцінки умисного знищення об'єктів критичної інфраструктури як воєнного злочину також відображено у Римському статуті (пп. iv) п. a) ч. 2 ст. 8 широкомасштабне знищення ... майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно і безглуздо), і шляхом використання заборонних конструкцій Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року ми можемо застосувати не цей документ, який із незрозумілих причин у Україні ні ратифіковано, ні імplementовано, а ст. 438 КК України.

Таким чином, оскільки Україна є стороною Женевських конвенцій, а вони своєю чергою, охоплюються поняттям «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», правомірність оцінки таких дій за ст. 438 КК України оспорена бути не може.

Певні міркування викликають і положення проєкту КК України, які без сумнівів стануть предметом обговорення на цьому форумі. У контексті цієї панелі, певні позиції вже висловили у публікаціях. Так, зокрема, вказувалось, що заміна архаїчних об'єктів тим, визначення якого міститься у Законі України «Про критичну інфраструктуру», загалом можна привітати. Однак, враховуючи специфіку об'єктів інфраструктури, істотну шкоду

відносинам державної безпеки може завдати не лише їхнє знищення або пошкодження, а й такий наслідок, як передбачене у Законі України «Про критичну інфраструктуру» порушення «режиму функціонування критичної інфраструктури»..., не всі прояви якого охоплюються згаданими вище поняттями «знищення» та «пошкодження» [4]. Це зауваження вчених було враховане робочою групою і включено у нову редакцію ст. 9.1.9 «Диверсія». Інша пропозиція про диференціацію відповідальності залежно від категорії критичності [4] – теж реалізована к різним положенням проєкту.

У проєкті КК посягання на об'єкти критичної інфраструктури визначені у розділі 7.3. Кримінальні правопорушення проти загальної безпеки. Це, умовно кажучи, відповідних нинішнього поняття громадська безпека. У цьому розділі міститься ст. 7.3.8 Посягання на об'єкт критичної інфраструктури – злочин 3-го ступеня, відповідальність наставатиме за те, що особа 1) захопила; 2) утримувала; 3) знищила; 4) пошкодила; 5) порушила належне функціонування об'єкт критичної інфраструктури чи його устаткування, необхідне для функціонування цього об'єкта.

Ст. 7.3.12 проєкту встановлює відповідальність за порушення правил поведінки на об'єкті критичної інфраструктури: 1) перебування без належного дозволу; 2) невиконання правомірної вимоги щодо дотримання правил безпеки на вказаному об'єкті. Це все робоча група пропонує визначити як проступок.

У разі, якщо діяння, передбачені ст. 7.3.8 вчинено з метою залякати населення або перешкодити діяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, міжнародної діяльності, представництва іноземної держави чи юридичної особи, або примусити їх вчинити яку-небудь дію чи утриматися від її вчинення – ми матимемо справу вже із злочином 5-го ступеня – терористичним актом (п.5 ст. 7.2.4.). Тут варто додати, що у ст. 7.2.2. та 7.2.3. потрібно урахувати категорії критичності об'єкта інфраструктури, так як це зроблено у ст. 7.3.2. та ст. 7.3.3. В іншому випадку, порушення функціонування об'єкта критичної інфраструктури І

категорії критичності за ступенем тяжкості не відрізнятиметься від терористичного акту на об'єкті критичної інфраструктури I категорії критичності, що не зовсім адекватно відобразатиме дійсність.

Якщо діяння, передбачене ст. 7.3.8 вчинене завідомо на шкоду національній безпеці України, вчинене потрібно буде кваліфікувати ст. п.1 ст. 9.1.9. як диверсію – злочин 5 ступеня тяжкості. При цьому ст. 9.1.2. та 9.1.3 передбачають диференціацію відповідальності залежно від категорій критичності об'єкта, що є цілком логічним.

Як бачимо, оновлення кримінально-правового регулювання посягань на критичну інфраструктуру в проекті КК збережуть поліваріантність кримінально-правової оцінки, яка залежатиме від ознак суб'єктивної сторони. Безумовним позитивом є чітке виокремлення спеціальної норми, яка виключає кваліфікацію умисних посягань на об'єкт критичної інфраструктури за ст. 6.1.7. Знищення чи пошкодження чужої речі, яка є своєрідним відповідником ст. 194 КК України 2001 року.

1. Кучерина С.Є., Олейніков Д.О. Сучасний стан кримінально-правової охорони об'єктів критичної інфраструктури. *Інформація і право*. 2021. №1(36). С. 90–98.

2. Таран О.В., Сандул О.Г. Проблеми кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти критичної інфраструктури в ядерній енергетиці. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2019. №3(83). С. 58–67.

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

4. Рубашенко М.А., Мовчан Р.О. Кримінальні правопорушення проти державної безпеки в проекті нового кримінального кодексу України. *Електронне видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284795/278855>

Маслак Н.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
викладач кафедри кримінального права
(*Національний юридичний університет України
імені Ярослава Мудрого*)

ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ КОНФІСКАЦІЇ ПІДСАНКЦІЙНОГО МАЙНА ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Конфіскаційні санкції – специфічний публічно-правовий інструмент втручання у конвенційне право особи на майно, гібридний характер якого не підлягає сумніву. Окремі аспекти конфіскаційних санкцій у *цивільному праві* були досліджені, зокрема, такими науковцями, як О.І. Антонюк, А.З. Баранюк, В.І. Крат, Н.С. Кузнецова, З.В. Ромовська та інші. Проблематика конфіскації та її відмежування від спеціальної конфіскації у *науці кримінального права* неодноразово ставала предметом у дослідженнях Н.О. Гуторової, В.С. Батиргарєєвої, Н.А. Орловської, Ю.А. Пономаренка, В.І. Тютюгіна та інших науковців. Через значний, а інколи і критичний вплив такого заходу з боку держави на життя та приватний інтерес особи, у правовій науці та практиці було приділено досить багато уваги цьому правовому інституту та визначено велике різноманіття видів конфіскаційних санкцій в залежності від певних критеріїв. Так, за процесом визначали: кримінальну, адміністративну, цивільну (необґрунтованих активів) конфіскацію; за змістом: каральну, попереджувальну (превентивну), спеціальну, фіскальну, безпекову (санкційну) конфіскацію; за спрямованістю публічного інтересу: конфіскацію проти особи, проти майна тощо.

Особливої актуальності в Україні після початку повномасштабного вторгнення та під час дії воєнного стану набуло змістовне наповнення *санкційної* конфіскації, під якою розу-

міється блокування та наступне примусове вилучення активів підсанкційних осіб. При цьому деякі дослідники справедливо відзначають, що до визначення цього правового інституту можна застосувати і інші поняття, не тотожні конфіскації: «націоналізація», «вилучення», «відібрання», «експропріація», «обмежувальний захід» [1; 2] тощо. Термінологічна невизначеність у цьому складному та багатоаспектному явищі не сприяє, вочевидь, вирішенню багатьох викликів, які перед державою, суспільством та юридичною спільнотою постають у зв'язку із необхідністю негайного та ефективного застосування цього, як уявляється, в першу чергу, *безпекового* правового інструменту.

Одним із найбільш нагальних викликів щодо ефективного застосування в Україні санкційної конфіскації залишається визначення кола осіб, до яких вона може застосовуватись [3]. Загалом, порядок, підстави, процедура, види санкцій та коло осіб, до яких вони застосовуються, визначаються Законом України «Про санкції». Разом з тим, після катастрофічних наслідків, які мало для України повномасштабне вторгнення, Верховна Рада України вже 03.03.2022 прийняла закон «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», який набрав чинності 28.03.2022 року. Та вже 01.04.2022 року до нього були внесені зміни законопроектом № 7169, який так і не був підписаний Президентом та яким передбачалося розширення кола таких осіб за рахунок фізичних осіб, як резидентів, так і нерезидентів (як громадян Російської Федерації, так і не громадян, оскільки до цього моменту під дію вищезазначеного закону та встановлених у ньому санкційних обмежень підпадали переважно держава-агресор та пов'язані з нею юридичні особи). Тобто, вже існуюча на момент повномасштабного вторгнення полеміка щодо доцільності застосування такого виду санкцій до фізичних осіб, якщо вони не є терористами, та якщо вони не є громадянами України або громадянами РФ,

після 24.02.2022 року була відчутно ревізована з боку української держави.

Однак, вагання юридичної спільноти щодо потенційного судового оскарження у міжнародних судових інституціях знайшли своє відображення у відхиленні ідеї конфіскації (в розумінні, ближчому до «націоналізації») таких активів широкого кола як резидентів держави-агресора, так і резидентів третіх держав, без усталених судових процедур. Після цього Верховна Рада України прийняла конкуруючий законопроект № 7194 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб», який спочатку був ветований Президентом та прийнятий із його суттєвими правками.

Саме цим законом і були внесені зміни до Кодексу адміністративного судочинства, Закону України «Про судоустрій та статус суддів», Закону України «Про судовий збір», які визначили судову процедуру реалізації цього публічно-правового інструментарію, та внесено до Закону України «Про санкції» статтю 5-1, яка визначила коло суб'єктів, до яких можуть застосовуватись санкції у вигляді примусового вилучення активів. Таким чином, у Законі України «Про санкції» з'явилися конкуруючі норми: коло осіб, до яких загалом можуть бути застосовані санкції – ч. 2 ст. 1 («Суверенне право України на захист»), та ст. 5-1 («Підстави, умови та порядок стягнення активів фізичних або юридичних осіб в дохід держави»). Зрозуміло, що в умовах необхідності діяти швидко та ефективно для забезпечення національної безпеки України, за умови обмеження строку можливого застосування такого інструментарію лише періодом дії воєнного стану, влада змушена була шукати компроміс між встановленням вивічених критеріїв щодо кола потенційних підсанкційних осіб та обирати багато в чому регуляторну процедуру щодо правового інституту, критичний вплив якого на індивідуальний інтерес часто *може провокувати*

підхід до визначення його змісту як покарання, а обсяг репресії – близьким до кримінально-правового.

Разом з тим, на думку авторів застосування адміністративного судочинства як основної процедури, та ВАКС, як суду, який має його реалізувати, - конфіскація майна підсанкційних осіб для них не буде в подальшому розцінена як суттєве порушення балансу інтересів на користь держави, оскільки були визначені *легітимна мета* захисту найважливіших суспільних та державних інтересів, *законна судова процедура та відсутність критичного карального впливу* на індивідуальну долю таких осіб (переважна більшість яких є олігархами, а примусовому вилученню підлягають лише частина їх активів, розташована в Україні. До того ж, вилученню в більшості підлягають родовища цінних природних ресурсів, важливі для обороноздатності виробництва, об'єкти критичної інфраструктури (зокрема, в одному із кейсів мова йде про вісім обленерго) тощо.

Отже, проблематика підстав та процедур законної санкційної конфіскації в Україні суттєво загострила один із найактуальніших та найважливіших глобальних правових дискурсів сучасності: дискурс про належний та необхідний обсяг захисту права власності від обмежень, які покладаються через необхідність реалізації публічних інтересів. Останні десятиліття це є чи не основною проблематикою в усьому світі, зокрема, через посилення екологічного та природоохоронного регулювання у різних сферах, вилучення майна для публічних потреб, ревізії під час воєнного стану тощо. Зазначена проблема має багато складових, та найцентральніше її ядро складають сумніви, *чи є право власності цінністю нарівні із верховенством права, чи це лише одне із прав людини.*

Ця дискусія сягає в часі трудів Джона Локка, який вважав право власності невід'ємним природнім правом та ідеї якого набули шаленої популярності в американському суспільстві. Однак після Монтеск'є, який чи не вперше акцентував на поділі

права на публічне і приватне, вже не можна ігнорувати публічного інтересу у приватному праві. І не можна не замислитись над сформульованою, зокрема, Джеремі Уолдроном дилемою: «якщо говорити про порушення захисту права власності, невже воно має пріоритет над порушенням природної справедливості, якщо цього не зробити?»[4; с. 43].

Фактично, для кожної держави, і особливо для України в її унікальній ситуації, це вибір між захистом права власності, шляхом якого б комплексу махінацій, незаконних угод та зловживань воно не було б набуте, та досягненням природної справедливості: захистом від агресора, осіб з ним пов'язаних, встановлення колективної відповідальності держави-агресора та її громадян і суб'єктів.

Коли ми говоримо про верховенство права і права людини, ми не повинні забувати, що ці концепти ґрунтуються на базових цінностях людства, таких як свобода та справедливість. І захист права власності осіб, пов'язаних із державою-агресором, має бути збалансованим із прагненням відновити справедливість, як для суспільства, так і для кожного громадянина [2; с. 170].

У питанні санкційної конфіскації існує безліч викликів та невіршених питань: і щодо змісту, і щодо процесу, і щодо правового регулювання, і щодо реалізації, як на етапі встановлення санкцій, так і на етапі досудового і судового провадження, так і на етапі виконання судових рішень. Основну частину викликів становлять позиційні неузгодженості, коливання «маятника» суспільної думки від чіткого розуміння необхідності її реалізації до безмежної прірви сумнівів у тому, як саме це має бути реалізованим: чи буде держава ефективним менеджером такого майна? А якщо ні, то чи негайна наступна приватизація таких активів під час війни не утворить нових викликів для справедливості? І так далі, і так далі, і так далі.

Разом з тим, покладаючись на можливість партнерського вирішення цієї дилеми міжнародною спільнотою, не треба

забувати, що війна триває і загрози для безпеки та національних інтересів, зокрема і особливо – у сфері критичної інфраструктури, тривають. І Україна має реагувати на ці загрози єдиним ефективним інструментарієм у її розпорядженні, яким наразі і є національний механізм санкційної конфіскації з усіма його недоліками. Фактично, Україна як над-суб'єкт, запроваджуючи такі безпекові заходи, як санкційна конфіскація, перебуває у стані *крайньої необхідності*: допустити обмеження права власності деяких осіб для усунення небезпеки, яка їй та її суверенітету, територіальній цілісності, національній безпеці безпосередньо загрожує, і яку за даних умов неможливо ефективно усунути ніякими іншими засобами.

1. Крат В.И. Принудительное прекращение права собственности. Харьковская цивилистическая школа: право собственности: монография / под ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2012. С.296-327.

2. Ліщина І. Непряма експропріація: практика інвестиційних арбітражів та Європейського суду з прав людини. *Право власності: європейський досвід та українські реалії: збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року)*. Київ: ВАІТЕ. С. 168–179.

3. Хавронюк М.І. Про «санкції» як спеціальні обмежувальні заходи: регламентація і ризики застосування. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/pro-sanktsiyi-yak-spetsialni-obmezhuvalni-zahody-reglamentatsiya-i-ryzyky-zastosuvannya/>

4. Уолдрон Д. Верховенство права и мера собственности: Киев: «Центр учебной литературы», 2021. 140 с.

Матвєєва Ю.,
кандидт юридичних наук,
старша викладачка кафедри
загальнотеоретичного правознавства
та публічного права,
завідувачка Навчальної лабораторії
«Правнича клініка»
(*Національний університет*
«Києво-Могилянська академія»)

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

З початком повномасштабної збройної агресії Російської Федерації на території України перед світовою громадськістю, а найгостріше – юридичною спільнотою постало серйозне питання про роль права як способу досягнення соціального компромісу. Здавалося, що таке його функціональне значення та онтологічна сутність знівельовані. Адже право покликане врегульовувати суспільні конфлікти, використовуючи переговори та інші дипломатичні прийоми порозуміння. Війна ж заперечує всі ці методи. Вона власне і починається через недовіру мирних способів досягнення домовленостей. Або через брутальне порушення загальновизнаних принципів міжнародного права.

Однак заперечувати аксіологічне значення права, а особливо в умовах ганебної війни в Україні, означало б зневіру у дієвість конституційного ладу, державного апарату та всього громадянського суспільства на шляху боротьби за утвердження незалежності нашої Батьківщини. А це й потрібно ворогу, адже цього він прагнув, особливо у перші дні протистояння: залишити населення без легітимної влади.

Саме тому тільки віра у силу права дає можливість українцям за підтримки міжнародної спільноти відстоювати

і захищати свою державу, своє право на мирне співіснування у світовому континенті. На жаль, це колективне право поряд з низкою фундаментальних індивідуальних прав людини брутально порушує агресор. Тисячі життів цивільного населення та наших військовослужбовців, знищені будинки та понівечена інфраструктура, не говорячи про загальний непоправний вплив на розвиток держави та суспільства – такі жахливі наслідки війни.

Та найцінніше, що ми втрачаємо – людину. І сьогодні в XXI столітті постає непросте запитання, на яке складно знайти відповідь: а чи можна виміряти цінність життя людини? Якщо так, то які показники можна для цього застосувати? Чи можна, говорячи словами професора Гарвардського університету Майкла Сендела «повісити цінник на життя»?¹

Щоденно Україна в умовах цієї жахливої екзистенційної війни несе непоправні втрати - людські жертви, які не можуть бути ніколи і ніякою мірою компенсовані. Сучасна юридична спільнота, політичні еліти та громадянське суспільство повинні виступати активними учасниками процесу створення міжнародного судового трибуналу з питань юридичної відповідальності путінського режиму за злочини проти миру, людяності та безпеки людства.

Як зазначає британський юрист-міжнародник Філіп Сендс, автор відомої книги «Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова», через чотири дні після вторгнення Росії в Україну я написав у... газеті [FinancialTimes] про злочин агресії, введений у міжнародне право під час переговорів Нюрнберзького трибуналу... ще 1945 року. З того часу агресія є одним із чотирьох встановлених міжнародних злочинів, поряд з військовими злочинами, злочинами проти людяності та геноцидом. Міжнародний кримінальний суд у Гаазі (МКС) наразі розслідує

¹ Майкл Сендел. Цикл лекцій. Справедливість. Лекція 3. Повісити цінник на життя. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OFjOMoIzD1M>

ймовірні злочини в Україні, але поки що не виніс жодних обвинувальних висновків. Проте МКС не може здійснювати юрисдикцію щодо агресії – ця прогалина спонукала мене запропонувати створення спеціального кримінального трибуналу для розслідування діяльності Володимира Путіна та його однодумців за розв’язання явно незаконної війни, що є злочином керівництва... Перед жахами, що відбуваються в Україні, як і раніше, існує серйозне занепокоєння тим, що розслідування МКС завершаться судовим розглядом щодо рядових військових, але дозволять політичним, військовим, фінансовим лідерам і головам розвідки уникнути покарання¹.

Саме тому, як відомо, Україна використовує усі політичні та правові механізми для створення спеціального трибуналу для притягнення до відповідальності керівництва Російської Федерації за злочин агресії². Принцип невідворотності покарання за злочини має бути дотриманий міжнародним співтовариством, оскільки після невдач Заходу в Грузії, Чечні, Криму та Сирії Путін повірив, що Захід заплющить на це очі. Але він схибив... Однак якщо з цією агресією не боротися, ми з тим самим успіхом можемо відмовитися від Нюрнберзького моменту та заяв про злочин агресії. Нехай річниця цього жакливого моменту в Європі стане сигналом до того, що перехід цієї лінії не буде допущений, і що буде введено індивідуальну кримінальну відповідальність, аж до самого верху³.

Отож, необхідність створення правового підґрунтя для притягнення усіх винних до відповідальності за злочини, вчинені Російською Федерацією щодо України є потребою для

¹ Нюрнберг для Путіна? Дискусія про трибунал агресії проти України. URL: <https://khp.org/1608811909>

² В ОП назвали можливі моделі спецтрибуналу щодо злочину агресії РФ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/6/7155641/>

³ Нюрнберг для Путіна? Дискусія про трибунал агресії проти України. URL: <https://khp.org/1608811909>

нашого суспільства і для наших нащадків. Тим більше, що історія права вже знає механізм створення і діяльності міжнародних трибуналів. До подій Другої світової війни людство не зіштовхувалось із проблемами масового вбивства не просто великої, а надзвичайно великої кількості людей. «Загальні втрати військових та цивільного населення під час війни за різними даними становлять від 50 до 75 мільйонів людей. З них приблизно від 8 до 10 мільйонів – українців. Це майже чверть усього тогочасного населення України».¹ Окрім масових вбивств, нацистський режим здійснив масові звірства, тобто знущання, нелюдське ставлення до цивільних осіб, до військово-полонених у концтаборах, що супроводжувалось жахливим насильством та поневірянням. На окупованих територіях відбувається брутальне свавільне заволодіння майном захоплених держав, корпорацій, окремих власників, вивозяться культурні та історичні цінності, музейні експонати та унікальні скарби.

З такими жахливими наслідками звірств людство зіштовхнулось вперше в історії. І, звичайно, не реагувати на ці події було неможливо. Очевидно, масові злочини повинні бути покараними, люди прагнули справедливості. І потрібно було створювати юридичний механізм притягнення до відповідальності за злочини та компенсації за спричинену шкоду. Проблема середини ХХ ст. полягала у тому, що міжнародне право у той період свого розвитку не було настільки розвиненим, щоб забезпечити цей механізм. Основне його призначення зводилось до виконання укладених між державами угод. Міжнародні договори вважались основним джерелом міжнародного права, і тільки вони потребували чіткого виконання. Питання ж ціннісного характеру не мало особливого значення.

¹ Ірина Штогрін. Друга світова війна. Втрати України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-viyana-vtraty-ukrayiny/31438354.html#>:

Отже, фактично до середини ХХ ст. міжнародне право трактувалось виключно з позитивістського підходу. Виключно держави виступали суб'єктами міжнародних зобов'язань. Людина ж як найвища цінність не мала можливості правового захисту від свавільних дій як з боку власної держави, так і зі сторони світового співтовариства. Що вже говорити про юридизацію правового статусу людини (визнання і охорона, а також судовий захист її прав), коли до початку ХХ ст. зберігалось рабство як найганебніша форма поводження людини з людиною. Тільки в 1926 р. була прийнята Конвенція про рабство, яка зобов'язувала держави повністю скасувати рабство.

Після Другої світової війни з її жахливими для людської цивілізації наслідками світ змінюється. Стає зрозумілим, що від ганебних дій тоталітарних режимів з найбрутальнішим знеціненням людини як найвищого творіння світ не має захисту. Тому виникають міжнародно-правові інституції та документи, основна мета яких – не допустити повторення жахливого масового винищення людей. Найважливіше досягнення цих процесів: виведення необхідності захисту людини з усім спектром її прав на світову арену. До цього окрема людина не вважалась суб'єктом міжнародного права. Тепер людина – визнана цінність, гідність якої є абсолютною і беззаперечною, а її права отримують реальний правовий захист.

Найскладніше завдання, яке постало перед світовою спільнотою – це покарання злочинців Гітлерівської Німеччини. Важливо відмітити, що до процесів створення юридичного механізму покарання за злочини нацистського режиму були безпосередньо причетні дві визначні постаті, що мають пряме відношення до України. Це видатні юристи-міжнародники, котрі навчались на юридичному факультеті Львівського університету Герш Лаутерпахт і Рафал Лемкін.

Під впливом злочинів німецьких окупантів Лаутерпахт впровадив нове поняття та нове правове визначення: злочин

проти людяності. Він також розробив цілу концепцію покарання німецьких злочинців і створив каталог злочинів, за які вони мали нести кримінальну відповідальність. Саме він розробив правові основи для Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, перед яким після війни стали керманічі Третього рейху. Лемкін написав в Америці свою найважливішу книжку про німецькі злочини в окупованій Європі. Вона була опублікована в 1944 році і ввела в обіг нове поняття: геноцид. На Нюрнберзькому процесі Лемкін як фахівець у цій галузі став радником Роберта Джексона, головного обвинувачувача, який представляв США. Після війни він створив правове визначення злочину геноциду, що стало обов'язковим у всьому світі. Він був головним автором Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, яку 1948 року підписали країни-члени ООН¹

Саме цим визначним постатям завдячує світова спільнота, сучасне міжнародне право за ґрунтовне опрацювання і введення у науково-практичний дискурс злочинів проти людяності і поняття «геноциду». Сьогодні це має особливе значення для України, оскільки 14 квітня 2022 р. була прийнята Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні». В пояснювальній записці до постанови зазначено:

У цей непростий час, коли триває боротьба Українського народу зі збройною агресією Російської Федерації, виявляється все більше жорстоких злодіянь, які повинні отримати належну правову оцінку. Сьогодні з повною впевненістю можна констатувати, що вчинені Збройними силами Російської Федерації дії є не просто злочином агресії, а мають на меті системне й послідовне знищення Українського народу, його самобутності

¹ Гжегош Гурний. Злочин без кари? Як покарати за масові вбивства. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/zlochyn-bez-kary-yak-pokaraty-za-masovi-vbyvstva>

та позбавлення його права на самовизначення та самостійний розвиток¹.

Але особливо важливо відзначити, що вперше про геноцид українського народу внаслідок голодомору заявив Рафал Лемкін.

...дуже мало людей пам'ятають, що Рафаель Лемкін 1953 року, десь через 10 років після створення терміну геноцид, виголосив промову, у якій говорив про знищення української нації як класичний приклад радянського геноциду. Він там говорив про культурну відмінність українців і росіян. Він говорив тоді про голод, який тоді ще голодомором не називали, але він назвав його частиною радянського геноциду української нації. Він чітко сказав, що це геноцид, бо це було не просто знищення окремих людей, але знищення культури і знищення нації².

Для розуміння значення цих важливих процесів у повоєнному світі, визнання ролі людини як суб'єкта міжнародного права цікавими є спогади Рафала Лемкіна. Спір виник у зв'язку із відомим убивством екс-міністра внутрішніх справ Туреччини Мехмеда Талаат-паші. Він був організатором геноциду вірмен у Туреччині у 1915 р. Цей факт був підтверджений надзвичайним трибуналом, який відбувся в 1919 р. в Константинополі і заочно засудив Талаата до смертної кари за військові злочини і за «знищення вірменського населення імперії». Злочинцю вдалося втекти від правосуддя.³ Однак він був убитий Согомоном Тейліряном, вірменином, жертвою геноциду вірмен, єдиним, хто вижив із своєї родини. Тейлірян був визнаний як такий, що перебував у стані неосудності в момент замаху і звільнений від

¹ Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>

² Рафаель Лемкін і голодомор. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2009/11/091127_holodomor_lutziuk_it

³ Талаат-паша. Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%...%B0>

відповідальності¹. Та це вбивство отримало широкий резонанс у пресі і активно обговорювалось юридичною спільнотою. Чи правомірно Тейлірян був звільнений від відповідальності за вбивство?

Рафала Лемкіна ця справа дуже стурбувала і він мав дискусію з одним із викладачів (підтвердити правдивість цих слів, на жаль, неможливо), що переросла у грандіозний момент прозріння.

– Чи вірмени коли-небудь намагалися притягнути того турка до відповідальності і заарештувати за цю різанину?

– Немає такого закону, за яким його можна було б заарештувати, – відповів професор.

– Навіть попри те, що він безпосередньо причетний до вбивства стількох людей? – опирався Лемкін.

– Розгляньмо випадок, коли людина вирощує курей, – аргументував професор. – Вона їх вбиває. Чому б ні? Це не ваша справа. Якщо ви втручаєтесь – це порушення чужого права володіння.

– Вірмени – не кури, – різко сказав Лемкін.

Професор прийняв зауваження юнака, а тоді спробував зайти з іншого боку.

– Коли ви втручаєтесь у внутрішні справи країни, ви зазіхаєте на суверенітет цієї країни.

– Виходить, що вбивство Тейлирянном однієї людини – це злочин, але те, що ця людина причетна до вбивства мільйона людей, злочином не є? – перепитав Лемкін.

Професор знизав плечима. Лемкін був «молодий і розхвилювався».

– Якби ви хоч трохи розбиралися у міжнародному праві...

Лемкін повертався до цієї дискусії знову і знову, пояснюючи це тим, що справа Тейлиряна змінила його життя.²

¹ Согомон Тейлірян. Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%..%BD>

² Філіп Сендс. Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. С. 283.

Держава, володіючи суверенітетом, вільна вчиняти на своїй території будь-які дії, в тому числі і з людиною, яка підвладна їй, вдаючись навіть до масового насильства. Міжнародне право не могло висувати ніяких претензій до держави. А людина не могла очікувати від міжнародного права ніякого захисту. З іншого боку, неможливо було пред'явити з боку світової громадськості обвинувачення окремим особам за скоєні злочини. Це було можливим виключно в межах юрисдикції держави. Окрема людина не отримувала захисту і окрема людина не могла бути визнана винною за скоєні злочини на міжнародному рівні. Такі особливості міжнародного права до Другої світової війни.

«Після досвіду двох світових війн міжнародне право змінилося: воно більше не обмежене встановленням гуманітарних правил і стає міжнародним режимом попередження і заборони війни. З... формуванням ООН (1945 р.) загальна заборона насилля стає частиною міжнародного права. Поняття війни майже повністю витісняється поняттям збройного конфлікту. З урахуванням світових війн і технологічного розвитку класичний стан війни стає все менш функціональним. Утім це веде до нових форм і цілей війни»¹.

Сьогоднішнє розуміння війни не завжди зводиться до відкритої насильницької агресії. Відсутність збройного конфлікту не завжди означає мир. Адже мир можна розуміти і як відсутність війни, і як дружбу. Значення миру у різних його розуміннях змінюється. Про це свідчать приклади холодної війни як протистояння між Радянським Союзом і Західним світом, триваючі територіальні конфлікти (Нагірний Карабах, Придністров'я, Індो-Пакистанський та ін.). На жаль, у стані затяжної війни опинилась Україна ще з 2014 р. А рік повномасштабного вторгнення, що призвів до масових убивств та

¹ Філіп Гізбертц. Поняття «мир» і «війна» в контексті транснаціонального тероризму. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 208.

ганебних злочинів наших громадян засвідчує факт того, що ми повинні дбати про створення Міжнародного кримінального суду, який має винести вирок про притягнення до відповідальності винних у російсько-українській війні.

У цьому процесі важливі уроки для сучасного міжнародного права і для України як держави, на території якої відбуваються масові вбивства та інші злочини дає Нюрнберзький процес. Основними здобутками цього Трибуналу є наступні:

- закріплення на міжнародному рівні нових злочинів: проти миру, людяності та геноцид;
- вперше на міжнародному рівні був запроваджений правовий спосіб вирішення питання притягнення винних до відповідальності за воєнні злочини (хоча, як відомо, переможців не судять і часто вони вдаються до насильницьких способів покарання переможених). Для держав-переможниць це було принциповим питанням досягнення справедливості за допомогою права;
- документування злочинів, що є показовим та надважливим для зібрання доказів.

Наразі, як відомо, ведуться дискусії щодо створення Міжнародного суду для покарання винних у російській агресії проти України. Поки що говорити важко про ефективне і реальне покарання злочинців. Адже, на відміну від Нюрнберзького процесу, котрий відбувався над представниками переможеної держави, складно вирішити питання про привід до суду винних. Війна у розпалі і, на жаль, набуває ознак затяжного конфлікту. Та значення Нюрнберзького процесу для України в умовах триваючої агресивної війни Російської Федерації є надзвичайно цінним та показовим для нас.

Відомі критичні зауваження правників щодо вироків цього суду. Основні з них зводяться до того, що вирок винесені всупереч принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege*: немає злочину, немає покарання без закону. Що на час скоєння воєнних злочинів нацистською Німеччиною не існувало визначення цих протиправних діянь,

оскільки вони з'явилися *post factum*. Суд відмовився від формально-позитивістського підходу до розуміння зазначеного принципу, надавши йому природньо-правового формулювання: немає злочину без зазначення про нього у праві. Як зазначив з цього приводу відомий австро-німецький юрист і теоретик права,

Справедливість вимагала покарання цих людей... У випадку, якщо два постулати правосуддя конфліктують один з одним, пріоритет має вищий із них; і покарання тих, хто несе моральну відповідальність за міжнародний злочин, яким була Друга світова війна, може безумовно вважатися важливішим, ніж дотримання правила про заборону застосування закону *post facto*, з якого буває багато винятків.¹

Такий підхід радикально змінив розвиток права як такого і міжнародного права, зокрема, у другій половині ХХ ст. Саме тому маємо важливе положення ст. 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.:

Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи

¹ Kelsen H. Will the judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law? *International Law Quarterly*. 1947. Vol. 1. № 2. P. 165. Цит за Абрамович Руслана Миколаївна. Принцип незворотності дії законів у часі: еволюція, стан та перспективи вдосконалення його застосування в Україні: дис. ... к.ю.н. К., 2015. С. 87. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bfc2a410-2cad-439b-ab02-580fe3bc564c/content>

бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.¹

Таким чином, принцип, відповідно до якого нікого не може бути визнано винним і покараним без закону набуває якісно інших ознак і не обмежується виключно національним законом, а і поширюється на міжнародне право. Показовим прикладом такого підходу є сучасна практика Європейського Суду з прав людини. Так, у відомому рішенні «Стрелец, Кеслер і Кренц проти Німеччини» від 22 березня 2001 р. заявники звернулись до Суду з метою неправомірного, на їхню думку, визнання їх винними у вбивствах мирних людей при спробу перетнути кордон між колишньою НДР і ФРН. Своє звернення вони обґрунтовували тим, що національні суди порушили ст. 7 Європейської конвенції з прав людини, оскільки на момент вчинення ними відповідних діянь такі не вважалися злочинами відповідно до норм національного законодавства. Тобто було порушено принцип незворотності дії законів у часі і *nullum crimen, nulla poena sine lege*.

Дослідивши матеріали справи, Суд встановив: «Державна практика відносно політики охорони кордону НДР, яка грубо порушує права людини і, передусім, право на життя, яке є найвищою цінністю в міжнародній ієрархії прав людини, не може бути виправдана на основі ст. 7 Конвенції. Будучи нав'язаною всім органам НДР, включаючи і судові, вона не може характеризуватися як «право» по змісту ст. 7 Конвенції. Крім того Суд притримується думки, що заявники, будучи керівниками НДР, створили видимість законності правової системи республіки, а згодом розпочали чи продовжили практику, яка ігнорувала принципи цієї системи, не можуть зараз посилатись на захист, передбачений ст. 7 Конвенції».

¹ Європейська Конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

При дослідженні матеріалів справи, Суд також звернув увагу на те, що заявники, займаючи відповідні державні чини, не могли бути необізнаними з відповідними конституційними положеннями про гарантування права на життя та критичним відношенням міжнародних установ щодо, запровадженого в НДР, режиму охорони державного кордону.¹

Відтак, заявники виправданими не були. А Суд став на позиції незведення розуміння зазначених принципів виключно до буквального змісту.

Принципи незворотності дії законів у часі і *nullum crimen, nulla poena sine lege* є елементами багатоманітного поняття правової визначеності як складової верховенства права, спільними вимогами до нормотворчої і нормозастосовчої діяльності².

Сучасне розуміння правової визначеності не зводиться виключно до чітких формулювань текстів законів. Більше того, у сучасному суспільстві досягти абсолютної визначеності неможливо.

... важливого значення набуває питання відповідності юридичної визначеності і коректності змісту норм права. А коректність Р.Алексі пов'язує з принципом справедливості, який вимагає, щоб рішення владних органів були морально правильними. Принципи юридичної визначеності і справедливості часто можуть конфліктувати між собою, що Г. Радбрух називає «жвавою напругою». Але жоден принцип за будь-яких обставин не може витіснити інший. Навпаки, дуальна природа

¹ Абрамович Руслана Миколаївна. Принцип незворотності дії законів у часі: еволюція, стан та перспективи вдосконалення його застосування в Україні: дис. ... к.ю.н. К., 2015. С. 91. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bfc2a410-2cad-439b-ab02-580fe3bc564c/content>

² Матвєєва Юлія Іванівна. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: дис. ... к.ю.н. К., 2019. С. 5. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5db500da-d91f-422b-b976-bc2258d24a43/content>

права вимагає, щоб обидва ці принципи застосовувались в коректній пропорційності, урівноважено (balanced)¹.

Таким чином, сучасна юридична нормозастосовча практика не може базуватись на виключному дотриманні норм закону, або писаного права. Сучасне праворозуміння базується на ціннісній оцінці нормативних регуляторів, основне призначення яких – реалізація і захист прав людини. Адже людина, починаючи з другої половини ХХ ст. стає активним учасником і творцем права і міжнародного права, зокрема. Зміщення акцентів права від прерогативи держави до всепроникності прав людини італійська дослідниця Ізабель Тружильо називає правовою революцією, яка в сучасному світі ще не завершена. Але науковиця застерігає:

*Права людини без верховенства права можуть стати воюючими тиранами і спричинити війни та конфлікти. Надання пріоритету верховенству права забезпечує захист прав індивідів, але в контексті координації, юридичної сумісності та гармонізації. Справедливість для людей слід шукати в межах права, а не поза ним, за допомогою правил і процедур вирішення спорів, які можуть сприяти умиротворенню. У цьому сенсі право завжди передує справедливості, принаймні справедливості прав людини. Верховенство права – їх умова, контекст, у якому вони реалізуються. Вони потребують контексту, який характеризується стабільністю, належними правилами, мирним урегулюванням і неупередженими інститутами... Право і мир установлюють рамки вимог прав людини щодо справедливості.*²

¹ Матвєєва Ю.І. Подвійна природа права, юридична визначеність і коректність (справедливість права). *Наукові записки НаУКМА*. 2021. С. 38. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/73050f5d-7ad8-4200-b79c-8454cd39e78e/content>

² Ізабель Тружильо. Права людини, мир та поняття права. Історія незавершеної правової революції. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 194.

«Не існує миру без поваги до прав людини, а права людини не можуть бути захищені у ситуації відсутності миру»¹ - основний постулат, який сьогодні, як ніколи, актуальний як для України, так і для світового співтовариства.

Пригадуючи жахливі події кінця лютого 2022 р., коли Україна раптово опинилась у стані невідомості міжнародного права, надзвичайного значення набувають процеси, згадані вище. Тільки віра у право та справедливість допоможе українцям вистояти і перемогти у цій ганебній війні. «Мова прав людини незамінна при обговоренні принципів громадянської справедливості й миру, але водночас вона слугує найвищим прагненням людської природи, проголошуючи й захищаючи недоторканну гідність кожної душі»².

Таким чином, верховенство права, права людини і міжнародне співтовариство, для якого ці цінності є визначальними, являються необхідними умовами миру.

А Україна неодмінно переможе, оскільки ми не повинні допустити продовження усіх жахів війни та мінімізувати її вплив на майбутні покоління. Закінчуючи цей нарис, хотілося б навести цитату із відомої повісті-поєми Осипа Турянського «Поza межами болю», яка уособлює всю ницість війни. Нехай це прозвучить як заклик до людства не допускати війни ніколи.

Хотів би я розбити скам'яніле небо і скинути всіх богів у цю безодню. Хай би боги, царі і всі можновладці, що кинули людство у прірву світової війни, перейшли оце пекло мук, у якому люди караються! Хай би вони самі відчули й пізнали бездонну глибіню людського страждання! Тоді боги стали б людьми, а люди братами³.

¹ Сергій Максимов. Мир, заснований на правах людини: XXVIII Всесвітній конгрес Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 283–286.

² Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000 – 2020. С. 79–80. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf

³ Осип Турянський. *Поza межами болю*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2344>

1. Майкл Сендел. Цикл лекцій. Справедливість. Лекція 3. Повісити цінник на життя. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OFjOMoIzD1M>

2. Нюрнберг для Путіна? Дискусія про трибунал агресії проти України. URL: <https://khp.org/1608811909>

3. В ОП назвали можливі моделі спецтрибуналу щодо злочину агресії РФ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/6/7155641/>

4. Ірина Штогрін. Друга світова війна. Втрати України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-viyna-vtraty-ukrayiny/31438354.html#>

5. Гжегош Гурний. Злочин без кари? Як покарати за масові вбивства. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/zlochyn-bez-kary-yak-pokaraty-za-masovi-vbyvstva>

6. Рафаель Лемкін і голодомор. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2009/11/091127_holodomor_lutziuk_it

7. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>

8. Філіп Сендс. Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 652 с.

9. Філіп Гізбертц. Поняття «мир» і «війна» в контексті транснаціонального тероризму. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. 300 с.

10. Європейська Конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

11. Абрамович Руслана Миколаївна. Принцип незворотності дії законів у часі: еволюція, стан та перспективи вдосконалення його застосування в Україні: дис. ... к.ю.н. К., 2015. 171 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bfc2a410-2cad-439b-ab02-580fe3bc564c/content>

12. Матвєєва Юлія Іванівна. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: дис. ... к.ю.н. К., 2019. 220 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5db500da-d91f-422b-b976-bc2258d24a43/content>

13. Матвєєва Ю.І. Подвійна природа права, юридична визначеність і коректність (справедливість права). *Наукові записки НаУКМА*. 2021. С. 38. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/73050f5d-7ad8-4200-b79c-8454cd39e78e/content>

14. Ізабель Тружильо. Права людини, мир та поняття права. Історія незавершеної правової революції. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. 300 с.

15. Сергій Максимов. Мир, заснований на правах людини: XXVIII Всесвітній конгрес Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. 300 с.

16. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000 – 2020. С. 79–80. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf

17. Осип Турянський. Поза межами болю. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2344>

Медицький І. Б.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри політики
у сфері боротьби зі злочинністю
та кримінального права навчально-наукового
Юридичного інституту
(Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника)

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ЮРИДИЧНО-МАТЕРІАЛЬНА ПІДСТАВА ВИКЛЮЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ІЗ СИСТЕМИ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

З 24 лютого 2022 року в Україні триває збройна агресія з боку російської федерації, хід якої супроводжується безпрецедентними за своєю жорстокістю воєнними злочинами і злочинами проти людяності. Численні публічні заяви вищого політичного та військового керівництва держави-агресора, а також відповідні рішення органів влади усіх рівнів на підтримку та виконання цих заяв сукупно свідчать про існування офіційної політики російської держави щодо невизнання права Українського народу на самоідентифікацію, самовизначення і, як наслідок, на існування. Для усього цивілізованого світу очевидними та безспірними стали учинені в Україні форми геноциду з боку рф: у тому числі:

✓ масові вбивства цивільного населення на тимчасово окупованих територіях України (у Бучі, Ірпіні, Маріуполі, Бородянці, Гостомелі та багатьох інших населених пунктах на території України), викрадення та позбавлення волі, катування, зґвалтування, глумлення. За інформацією управління Верховного комісара ООН із прав людини втрати серед цивільних осіб після початку повномасштабної війни проти України станом на

8 вересня 2023 р. становили 27 768 осіб (станом на 24 вересня – 27 449), зокрема 9 806 загиблих (9 701) [1]. Реальна кількість втрат серед цивільних осіб значно вища, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, відбувається з затримкою, а багато повідомлень про втрати серед цивільного населення усе ще потребують підтвердження;

✓ систематичність створення для цивільного населення життєвих умов, спрямованих на його повне або часткове знищення, зокрема, через блокаду населених пунктів, недопущення гуманітарної допомоги та перешкоджання евакуації цивільного населення, захоплення та цілеспрямовану руйнацію об'єктів невійськової інфраструктури, що забезпечують базові потреби людей;

✓ примусова депортація цивільного населення на територію рф, а також передача українських дітей на виховання до чужого середовища з метою знищення їхньої самоідентифікації. Майже 20 тис. дітей були примусово депортовані з тимчасово окупованих територій України. За наявною інформацією понад 1 000 українських дітей перебуває на території республіки білорусь у рамках рішень самопроголошеного президента, а також окремих рішень союзної держави. Дії агресора стосовно українських дітей однозначно свідчать про спланований, заздалегідь прорахований процес примусової депортації дітей з України з метою їх ідеологічного перевиховання, асиміляції з населенням російської федерації і використання в інтересах держави-агресора. На території рф та тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополя створено щонайменше 43 табори. Українських дітей вивозять нібито на відпочинок та оздоровлення, а насправді насильно утримують, не дозволяючи повернутися до батьків або законних опікунів, нав'язують їм ідеологію рашизму. За спрощеною процедурою дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, усупереч їхній волі нав'язують російське громадянство без отримання на це згоди їхніх законних опікунів. рф не надає списків депортованих

дітей та відмовляється вести переговори щодо напрацювання механізмів їх повернення. Через спротив російської сторони з початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України вдалося повернути лише 361 дитину [2];

✓ фізичне та психологічне насильство у відношенні до цивільних осіб, представників українських органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, місцевих активістів, журналістів, священнослужителів та інших осіб, відомих своєю суспільно-державницькою позицією;

✓ системні дії по створенню умов, розрахованих на поступове знищення Українського народу через підрив економічного потенціалу та безпеки, які проявляються у знищенні об'єктів господарської інфраструктури (пошкодження зерносховищ, перешкодження посівній кампанії, блокада морських торговельних шляхів, руйнування електро- та газотранспортної інфраструктури тощо).

KSE Institute (аналітичним центром при Київській школі економіки) спільно з Міністерством розвитку громад і територій, Міністерством реінтеграції тимчасово окупованих територій підготовлено звіт про втрати, завдані війною інфраструктурі України. Станом на червень 2023 р. загальна сума завданих інфраструктурі України унаслідок вторгнення прямих збитків складає 150,5 млрд. дол. США, з яких:

✓ руйнування житлового фонду (55,9 млрд.): загалом пошкоджено або зруйновано 167,2 тис. житлових будинків, серед яких приватні, багатоквартирні будинки та гуртожитки. Загальна площа пошкоджених або зруйнованих обстрілами об'єктів становить 88,9 млн кв. м., що складає 8,6% від загальної площі житлового фонду України;

✓ сфера інфраструктури (36,6 млрд.). Через війну зруйновано або пошкоджено понад 25 тис. кілометрів доріг державного та місцевого значення та 344 мости та мостові переходи;

✓ пошкодження та руйнування освітніх закладів (3 377). 3-поміж них 1 684 шкіл та 960 дитячих садків, збитки сфери освіти склали 9,7 млрд.;

- ✓ збитки енергетиці України (8,8 млрд.);
- ✓ прямі втрати для АПК та земельних ресурсів (8,7 млрд.);
- ✓ пошкоджений та зруйнований транспорт. Прямі збитки, завдані комунальним підприємствам та приватним перевізникам зокрема щодо зруйнованого транспорту становлять 0,83 млрд.; прямі втрати приватного легкового транспорту становлять приблизно 1,9 млрд. або 212 тис. автомобілів [9].

Терористичний режим рф визнано низкою міжнародних інституцій (Парламентською асамблеєю Ради Європи, Парламентською асамблеєю НАТО, Європейським парламентом), рішеннями парламентів Польщі, Чехії, Нідерландів, Литви, Латвії, Естонії. Цивілізованою спільнотою констатовано факти невибіркових атак на житлові райони та цивільну інфраструктуру в Україні, страти без суду і слідства, викрадення, сексуальне насильство, катування та інші звірства, перешкоджання у доступі українцям до газу, електроенергії, води та інтернету, а також основних товарів і послуг. Згідно даних офісу Генерального прокурора України, у період повномасштабного вторгнення зареєстровано 111 569 злочинів агресії та воєнних злочинів (порушення законів та звичаїв війни; планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни; пропаганда війни та ін.) та 16 284 злочинів проти національної безпеки України (посягання на територіальну цілісність та недоторканність України; державна зрада; колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; диверсія та ін.) [10].

2 березня 2022 р. Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду оголосив про відкриття розслідування ситуації в Україні щодо скоєння на території України воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду.

Незаперечним є факт використання російською федерацією доступних їй міжнародних платформ для поширення дезінформації та пропагандистських наративів з метою введення в оману держав світу, зокрема, про реальні причини енерге-

тичної та глобальної продовольчої криз, зумовлених її неспровокованою агресивною війною проти України. Очевидно, що Україна потребує одностайності міжнародної спільноти не тільки у питанні притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності вищого військово-політичного керівництва рф, але й покладення на означене державне утворення міжнародно-правової відповідальності, у тому числі – через позбавлення можливостей подальшого перебування у системі глобальної безпеки через діяльність міжнародних організацій універсального чи регіонального характеру:

✓ Організація Об'єднаних Націй, Статутом якої на постійних членів Ради Безпеки адресовано головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки, придушення актів агресії, а також вирішення будь-яких спорів, що можуть призвести до порушення миру, цивілізованими способами. Дії рф становлять порушення Статуту ООН безпрецедентних масштабів, зокрема, принципів незастосування сили або погрози силою, у тому числі ядерною зброєю, проти територіальної недоторканності або політичної незалежності інших держав; мирного вирішення спорів; суверенної рівності держав. рф не виконала рішення Міжнародного суду ООН від 16.03.2022 р. припинити військову операцію проти України. Повноваження держави, що вважається постійним членом Ради Безпеки ООН, накладати вето на резолюцію Ради Безпеки ООН, яка стосується підтримання міжнародного миру та безпеки у відповідь на агресивні та протиправні дії цієї самої держави, прямо суперечить цілям і принципам Статуту ООН, фундаментальному принципу права «ніхто не судить у своїй справі», а також унеможливає здійснення повноважень РБ щодо «головної відповідальності за підтримання миру та безпеки», покладених на неї Статутом ООН. Дії рф спрямовані на знищення української державності та Українського народу, є абсолютно не сумісними з її статусом як постійного члена РБ ООН. Перебування рф в ООН є нелегітимним, відтак, є усі підстави для її відсторонення

від користування правами і обов'язками, що впливали з членства СРСР у ООН [4];

✓ Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). За оцінкою експертів проекту KSE Institute, станом на червень 2023 р. прямих збитків завданих інфраструктурі сфер культури, релігії та туризму складають 2,4 млрд. Загалом від початку війни пошкоджено чи зруйновано щонайменше 1 804 об'єкти культури, 348 релігійних споруд [9]. рф методично здійснює руйнацію об'єктів матеріальної і нематеріальної культурної спадщини, що є абсолютним нігілізмом норм міжнародного гуманітарного права та є підставою для невідкладного позбавлення Російської Федерації статусу держави – члена ЮНЕСКО [5];

✓ Парламентська асамблея Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ПА ОБСЄ), діяльність якої перебуває у площині утвердження миру та безпеки, верховенства права та прав людини, а також розвитку демократичних інституцій на теренах від Північної Америки до Далекого Сходу. Агресія проти України порушила основоположні принципи ОБСЄ, зокрема щодо непорушності кордонів, поваги до суверенітету і територіальної цілісності держав, незастосування сили чи погрози силою, та фактично унеможливила виконання головного завдання із забезпечення всеохоплюючої безпеки та реалізації механізмів запобігання конфліктів у регіоні ОБСЄ. Міжпарламентський діалог з членами парламенту держави-терориста, яка продовжує тимчасову окупацію території України, є безперспективним, нікчемним та неможливим. Вкрай необхідними є зміни до Правил процедури Асамблеї, що передбачатимуть призупинення повноважень членів ПА ОБСЄ, які порушують принципи ОБСЄ та вчиняють акт збройної агресії проти іншої держави-учасниці Організації, та прийняти рішення про таке призупинення повноважень стосовно членів парламентських делегацій російської федерації та республіки білорусь [6];

✓ Група двадцяти (G 20). Національна позиція Групи двадцяти, сформульована у підсумковій декларації за результатами саміту G20 на Балі 16.11.2022 р., продемонструвала засудження агресії РФ проти України та вимоги її повного та безумовного виходу з території України. Агресія спричиняє величезні людські страждання та посилює існуючу вразливість глобальної економіки – стримує зростання, посилює інфляцію, порушує ланцюги поставок, посилює енергетичну та продовольчу безпеку та підвищує ризики для фінансової стабільності. Відбувається цілеспрямоване знищення Українського народу, об'єктів культурної спадщини, закладів освіти, що має усі ознаки геноциду; має місце невибірковість ракетних ударів та артилерійських обстрілів об'єктів енергетичної інфраструктури України, що не переслідують жодних воєнних цілей і мають виключно терористичну мету та призводять до численних жертв серед мирного населення; цілеспрямована багатомісячна блокада українських портів, що поставила мільйони людей по усьому світу на межу голоду; триваючі спроби РФ заблокувати роботу в рамках Чорноморської зернової ініціативи та продовжити продовольчий шантаж для просування і досягнення своїх агресивних та ревізіоністських цілей. Враховуючи вагомую роль Групи Двадцяти у підтриманні сталого, збалансованого та інклюзивного зростання та розвитку світової економіки на благо усіх народів світу, є усі підстави виключити РФ зі складу Групи Двадцяти як таку, що не відповідає цілям та принципам Групи [7];

✓ Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Публічною заявою FATF від 4 березня 2022 року щодо ситуації в Україні дії уряду російської федерації визнано такими, що суперечать основним принципам FATF та грубо порушують зобов'язання РФ в рамках членства в FATF. Публічною заявою Голови Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки від 28 березня 2022 року відзначено негативний вплив збройної агресії РФ проти України на успіх спільних зусиль підрозділів

фінансової розвідки членів групи у боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Дії РФ повинні мати своїм наслідком негайне призупинення її членства у FATF, а у разі продовження нею збройної агресії проти України – повинна бути розпочатою процедура її виключення з Групи [8].

1. Війна в Україні забрала життя 9,8 тис. цивільних, ще 17,96 тис. поранено. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/940188.html> (дата звернення: 31.10.2023).

2. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій та їх міжпарламентських асамблей щодо засудження вчинених російською федерацією та республікою білорусь злочинів примусової депортації українських дітей: постанова Верховної Ради України від 03.05.2023 №3099-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-20#Text> (дата звернення: 24.10.2023).

3. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: постанова Верховної Ради України № 2188-IX від 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 24.10.2023).

4. Заява Верховної Ради України щодо визнання російського режиму терористичним, нелегітимності перебування російської федерації в Організації Об'єднаних Націй і її реформування, відповідальності членів російських політичних партій, що підтримують агресію: постанова Верховної Ради України від 01.12.2022. № 2787-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2787-20#Text> (дата звернення: 24.10.2023).

5. Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) щодо позбавлення Російської Федерації статусу держави – члена ЮНЕСКО: постанова Верховної Ради України від 31.05.2022. № 2283-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2283-20#Text> (дата звернення: 24.10.2023).

6. Звернення Верховної Ради України до Парламентської асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ПА ОБСЄ) та парламентів її держав-учасниць щодо неприпустимості участі членів парламенту російської федерації в роботі статутних органів Асамблеї: постанова Верховної Ради України від 06.02.2023. № 2901-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2901-20#Text> (дата звернення: 24.10.2023).

7. Звернення Верховної Ради України до держав Групи Двадцяти щодо виключення російської федерації зі складу цієї Групи: постанова Верховної Ради України від 16.11.2022. № 2742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2742-20#Text> (дата звернення: 24.10.2023).

8. Звернення Верховної Ради України до членів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) щодо виключення Російської Федерації з числа членів FATF та внесення її до переліку країн з високим ризиком: постанова Верховної Ради України від 15.08.2022. № 2504-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2504-20#Text> (дата звернення: 24.10.2023).

9. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf (дата звернення: 24.10.2023).

10. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. Матеріали Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 24.10.2023).

Мельниченко І.Д.,
ад'юнкт кафедри
кримінального права та криминології
(*Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ*)

ЗАХИСТ ЖІНОК ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ

Збройний конфлікт з усіма його наслідками, знаходиться у фокусі уваги наукової спільноти, правоохоронців, правників та кожного громадянина. Особливого занепокоєння викликає питання поширення випадків сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом (далі – снпк).

Загальновідомо, що саме жінки є вразливою категорією населення, які в мирний час страждають від дискримінації та інших обмежень, пов'язаних зі статтю. Під час збройних конфліктів масштаби, поширеність, жорстокість та форми знущань над жінками суттєво зростають. Збільшується й рівень безкарності за такі дії.

У доповіді Спеціального доповідача Д. Макдугалл під час п'ятої сесії комісії по правам людини (червень 1998 р.) вказується на те, що в переважній більшості, сексуальне насильство щодо жінок використовується з метою залякування та знищення «противника» шляхом зґвалтування та взяття жінок в рабство. За таких умов жінок сприймають як представників сторони супротиву [1]. Застосовуючи сексуальне насильство, комбатанти начебто намагаються підтвердити свою «чоловічість», тим самим стверджуючи свою домінуючість у гендерно-визначеному контексті [2]. Саме цим пояснюються жорстокі форми поводження, позбавлення волі, знущання, зґвалтування, катування тощо.

До прикладу, солдати армії Японії забирали жінок в рабство практично на всіх територіях, де діяли в роки Другої світової війни: у Південній Кореї, Китаї, Філіппінах, М'янмі, Таїланді, В'єтнамі, Індонезії та низці інших країн. Кількість постраждалих в різних джерелах коливається від 20 тис. осіб до 360–410 тис. осіб. Жінок забирали з їхніх будинків і доставляли у так звані «станції втіхи» [3].

Для забезпечення кримінального переслідування воєнних злочинців був створений перший міжнародний трибунал: Токійський трибунал. Саме він став прецедентом для створення трибуналів у майбутньому, оскільки зарекомендував себе як ефективна інституція кримінального переслідування та притягнення до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

Після повномасштабного вторгнення особливої актуальності для України набула проблема снпк. Станом на 1 вересня 2023 р. офіційно відомо про 231 факт вчинення снпк на території України. З них 35 % потерпілими є чоловіки (82 особи) та 65% – жінки (149 осіб). Офіційно встановлено 13 неповнолітніх (12 дівчат та 1 хлопець) [4]. Найбільшу кількість випадків снпк виявлено в Херсонській області (29,8%), Київській області (22,5%), Донецькій області (23,8%), Харківській області (9,09%). Зрозуміло, що ці цифри є лише незначним відсотком від реальних масштабів явища.

Під час збройного конфлікту в Україні, найбільш часто вчиняються зґвалтування, каліцтва статевих органів, примусове оголення, погрози та спроби зґвалтування, примус дивитися на сексуальну наругу над близькими особами [4].

Так, у кримінальному провадженні № 12022000000000958 від 29.09.2022 р. повідомлено про підозру Шеменеву А.О., який під загрозою застосування вогнепальної зброї примусив Особу 1 зняти одяг та вчинив відносно неї акт сексуального насильства [5].

Повідомлено про підозру Шахмалатову В.Д. та Чорно-книжному Є.А., які на території Баришівської територіальної громади систематично вчиняли акти сексуального насильства. Зокрема, по черзі гвалтували жінку на очах у чоловіка, а потім згвалтували малолітню дитину. В іншому домоволодінні, вони згвалтували вагітну жінку та неповнолітню дівчину [6].

Порушення прав жінок під час збройних конфліктів являють собою порушення основних принципів міжнародного права у сфері прав людини, гуманітарного та національного права. Доступна інформація з офіційних джерел, свідчить, що ні законодавча, ні правоохоронна система виявилися не готовими до питання захисту жінок від сексуального насильства, зумовленого збройним конфліктом.

Реакцією на зміну суспільних відносин, стали зміни до Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року» від 16 грудня 2022 р. (далі План) [7]

Так, з метою забезпечення захисту жінок від снпк зазначеним Планом передбачено наступні заходи:

1) Приведення законодавства у сфері перехідного правосуддя у відповідність з міжнародними стандартами (Стамбульським протоколом, Римським статутом Міжнародного кримінального суду, Міжнародним протоколом із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту. Зокрема, включення до законодавства норм міжнародних стандартів у сфері перехідного правосуддя.

2) Визначення відповідно до міжнародних стандартів механізму документування та оцінювання шкоди у разі насильства, пов'язаного з конфліктом. Внесення змін до законодавства щодо документування, оцінювання, відшкодування збитків та відповідальності за насильство, пов'язане з конфліктом.

3) Забезпечення проведення кваліфікованого розгляду справ у сфері перехідного правосуддя та справ осіб, які

постраждали від конфлікту. Зокрема: а) проведення системної підготовки фахівців правоохоронних органів, адвокатів, суддів з питань кваліфікації та процесу розгляду справ у сфері перехідного правосуддя та справ осіб, які постраждали від конфлікту; б) розроблення та впровадження стандартних операційних процедур для фахівців правоохоронних органів та суддів щодо поводження з постраждалими від конфлікту для уникнення повторної травматизації.

Окремим блоком Плану є комплекс заходів щодо запобігання снпк. Так, Стратегічна ціль 4 «Забезпечення захисту від насильства за ознакою статі, сексуального насильства (в умовах збройного конфлікту та в мирний час) включає оперативну ціль 4.1. «Формування системи міжвідомчого виявлення та реагування, яка забезпечує створення умов для отримання комплексного, своєчасного захисту та доступу до правосуддя осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в умовах збройного конфлікту, в якій деталізовано заходи, спрямовані на досягнення цілі [7].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що повномасштабне вторгнення військ рф оголило проблему захисту прав жінок від снпк. Однак, усвідомлення реального стану проблеми дозволяє вчасно відреагувати на неї та знизити негативні наслідки.

На наше переконання, з метою забезпечення захисту прав жінок від снпк необхідно вживати заходи в таких напрямках:

- 1) Приведення національного законодавства у відповідність до положень міжнародних стандартів та угод. Зокрема, внесення змін до кримінального та кримінально-процесуального законодавства в частині визначення терміна «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом», його видів, особливостей кваліфікації воєнних злочинів/злочинів проти людяності/геноциду.

2) Вдосконалення інструментів та механізмів документування випадків снпк, толерантне ставлення до постраждалих осіб, недопущення повторної травматизації та забезпечення постраждало-орієнтовного підходу.

3) Покращення взаємодії суб'єктів уповноважених підрозділів під час реагування, документування та розслідування снпк.

4) Залучення багатoproфільних мобільних команд соціально-психологічної допомоги, мобільних бригад соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, мобільних мультидисциплінарних команд з надання психіатричної допомоги до роботи з цивільним населенням на деокупованих територіях.

5) Забезпечення на постійні основі моніторингу та оцінювання випадків вчинення злочинів в умовах конфлікту. Це дозволить адаптувати ці показники для забезпечення раннього запобігання снпк, а також для ведення статистичної фіксації злочинів.

Отже, запорукою прогресивності держави є її рішучі кроки на шляху забезпечення та захисту прав жінок. При цьому «розумний» законодавець прагне запобігти, ніж покарати за злочин. Наразі Україна демонструє позитивні кроки в цьому напрямку. Однак їх доцільність та ефективність зможемо оцінити з часом.

1. Systematic rape, sexual slavery and slavery-like practices during armed conflict: final report / submitted by Gay J. McDougall, Special Rapporteur. 22 June 1998. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/257682>. (дата звернення: 10.10.2023)

2. Agents with Principles? Preventing Conflict-Related Sexual Violence with KL Overton, S Sharif. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hurq45&div=35&id=&page=> (дата звернення: 12.11.2023)

3. Tokyo War Crimes Trial: URL: <https://www.nationalww2museum.org/war/topics/tokyo-war-crimes-trial>

4. Статистичні дані про сексуальне насильство в умовах конфлікту. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti> (дата звернення: 13.11.2023)

5. Обвинувальний акт у кримінальному провадженні № 1202200000000958 від 29.09.2022 за обвинуваченням Шеменєва Артема Олексійовича у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-rovistka-pro-viklik-semenjeva-ao-na-15092022-20092022-26092022> (дата звернення: 12.11.2023)

6. Повідомлення про підозру Шахматову В.Д. та Черно-книжному Є.А. (оригінал та переклад). 02.03.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-saxmatovu-vd-ta-comokniznomu-jea-original-ta-pereklad> (дата звернення: 12.11.2023)

7. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1150-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.11.2023)

Навроцький В.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНСЬКЕ ТА МІЖНАРОДНЕ В УМОВАХ ВІЙНИ: КОНКУРЕНТИ ЧИ ПАРТНЕРИ?

Проблема співвідношення окремих галузей права – одвічна. При її вирішенні спостерігається егоїзм, а саме, є галузі, які претендують на особливе становище. Серед таких, насамперед, конституційне право, міжнародне публічне право та його пагони, включаючи і міжнародне кримінальне право. Якщо визначальну і особливу роль конституційного права в правовій системі можна і потрібно визнавати беззаперечно, то щодо інших правових галузей не все так однозначно. І з тезою про те, що положення міжнародного кримінального права мають пріоритет над засадами національного кримінального права можна і потрібно спорити.

З початком російсько-української війни, а, надто після її переходу до повномасштабної, проблема взаємодії національного та міжнародного кримінального права загострилася. Особливу увагу привертають питання про те:

– чи змінилося в умовах війни співвідношення у пріоритетності використання засобів певної галузі?

– чи достатньо для притягнення до відповідальності та покарання за російську агресію обійтися використанням лише якихось одних засобів (міжнародних)?

– які існують колізії між міжнародним кримінальним правом та українським кримінальним правом, а якщо існують, то на користь якої з галузей їх вирішувати

Врешті, все зводиться до того, яка з галузей має пріоритет у застосуванні до тих, хто розв'язав агресивну війну проти України, керує нею та приймає участь у агресії.

Поширеною і такою, що активно нав'язується, є теза про примат положень міжнародного кримінального права над нормами українського національного кримінального права, коли перші виставляються як щось вище, мудріше і неоспорюване. При цьому посилаються на загальновідомі правові норми, викладені в ч.1 ст.9 Конституції України, Закон «Про міжнародні договори України», частини 1 та 5 КК України. Насправді ж співвідношення між міжнародним та українським кримінальним правом куди більш глибоке та діалектичне, а вказані правові норми зовсім не передбачають, що будь-які ідеї, тези, норми мають вищість лише через те, що вони мають міжнародно-правовий характер.

Існує принаймні дві ситуації, коли виникає колізія між положеннями міжнародного кримінального права та українського національного кримінального права.

Перша має місце, у випадку «накладання компетенції»: якщо діяння передбачене як злочин і в міжнародно-правовому акті, і в КК України. Слід відзначити, що всі діяння, відповідальність за які передбачена Статутом міжнародного кримінального Суду, іншими міжнародно-правовими актами, водночас криміналізовані і відповідно до КК України, питання виникають лише щодо ступеня точності відображення міжнародно-правових вимог в національному кримінальному законі. Водночас, значна кількість діянь, які становлять злочини за КК України, не передбачені в актах, які є джерелами міжнародного кримінального права. І це цілком зрозуміло, бо такі, наприклад діяння, як порушення правил дорожнього руху, хуліганство, державна зрада – прерогатива національного законодавства.

Друга ситуація стосується тих випадків, коли міжнародне кримінальне право передбачає виключення кримінальної відповідальності з певних підстав і ці підстави не викладені в КК України. Мова йде, зокрема про так звані імунітети від кримінальної відповідальності, які визнаються в міжнародному

кримінальному праві і які зовсім невідомі національному українському праву.

Вказані колізійні ситуації потрібно вирішувати для відповіді на два животрепетних питання: 1) на підставі яких положень: міжнародного кримінального права чи кримінального права України підлягають відповідальності учасники агресії проти України, та 2) чи обмеження щодо притягнення до кримінальної відповідальності, які існують в міжнародному кримінальному праві, поширюються на кримінальне право України.

Не вдаючись у висвітлення загальних питань, які стосуються взаємодії та співвідношення міжнародного кримінального права та українського національного кримінального права (хоча й очевидно, що названі часткові питання можна вирішити лише вирішивши загальні – але це предмет інших публікацій) відзначу, що в основі встановлення аналізованого співвідношення лежить міжнародно-правова договірна база про спільну участь держав у протидії злочинам.

Серед міжнародно-правових актів у цій сфері виділяються міжнародні договори про зобов'язання держав-учасниць вести кримінально-правову боротьбу з певними злочинами. Реалізуючи такі зобов'язання, держави, які визнали обов'язковість міжнародної угоди:

- доповнюють свої КК статтями, розділами про відповідальність за відповідні діяння;
- вносять зміни до існуючих статей;
- використовують статті про загальні норми, які охоплюють діяння, вести боротьбу з якими держава зобов'язалася відповідно до міжнародно-правових угод.

Слід відзначити, що після початку повномасштабної агресії РФ проти України міжнародних договорів, які б передбачали внесення змін до національного кримінального законодавства, не укладалося. Відповідно, міжнародно-правова договірна база у цій частині залишилася незмінною, як і зобов'язання держав-учасниць цих договорів. Водночас, 23 червня 2022 року лідери 27 країн-членів Європейського Союзу (далі –

ЄС) ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в цьому союзі, що поставило питання про узгодження законодавства України, зокрема і кримінального, з рамковими рішеннями, конвенціями та директивами, прийнятими в ЄС. Ця робота ще триває, однак вже можна констатувати, що серед біля трьох десятків актів ЄС, у яких містяться вимоги кримінально-правового характеру, не виявлено таких, які передбачають встановлення, посилення чи зміну умов відповідальності за діяння, вчинені в умовах воєнного стану. Підставою для такого твердження є результати діяльності Науково-консультаційної ради при голові Верховної Ради України та Комісії з питань правової реформи, утвореної Указом Президента України.

Ще одна група міжнародних договорів стосується забезпечення гарантій для осіб, яких притягають до кримінальної відповідальності – запровадження визнаних цивілізованим людством вимог та обмеження при притягненні до кримінальної відповідальності. Серед них убезпечення прямої дії закону, недопустимість його поширювального тлумачення та застосування за аналогією, засада «немає злочину без вказівки на те в законі», право на захист тощо.

Тому виникає питання, які ж міжнародно-праві вимоги щодо застосування кримінально-правової репресії обов'язкові для окремих держав, зокрема і України, яких обмежень повинна дотримуватися держава при вирішенні питань кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в умовах війни. Чітка й однозначна відповідь на це питання наведена в ст. 9 Конституції України, де вказано: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Аналогічна норма, вже щодо кримінальних законів, вказана в ч. 5 ст. 3 Кримінального кодексу України (далі – КК України): «Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України». Слід підкреслити, що **джерелом, якому повинні**

відповідати закони України є саме міжнародні договори, а не інші міжнародні акти типу заяв, декларацій, протоколів про наміри, а тим більш звичаїв, прецедентних рішень тощо. І лише такі договори, які Україна визнає для себе як обов'язкові – які підписала та ратифікувала чи до яких приєдналася. Серед них: Загальна декларація прав людини Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Серед чинних міжнародних договорів України не виявлено таких, які б містили юридичні зобов'язання дотримуватися якихось специфічних правил у разі притягнення до кримінальної відповідальності учасників агресії. Причому такий висновок зроблений не лише у ході підготовки цього виступу, а, при підготовці набагато раніше двох дисертацій, щодо яких автор був науковим керівником¹.

Водночас, в частині 1 ст.3 КК України проголошено, що цей Кодекс ґрунтується на «загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права». Виникає питання, чи положення, які відносяться до таких принципів і норм можуть стосуватися обмежень, про які йдеться? Видається, що ні. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права – це не аморфний набір тез, уявлень і побажань, а цілком конкретний перелік засад, на яких будуються сучасні міжнародні відносини. Вони закріплені в Статуті ООН 1945 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва відповідно до Статуту ООН 1970 р. (Декларація принципів міжнарод-

¹ Кучевська С.П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. 331 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/756>; Броневицька О.М. Забезпечення відповідності кримінального законодавства України та міжнародно-правових договорів. Львів, 2011. 390 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/100>

ного права 1970 р.) та в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. (Заключний акт НБСЄ 1975 р.). Ними є: незастосування сили та погрози силою; самовизначення народів; територіальна недоторканність держав; суверенна рівність держав; невтручання у внутрішні справи держави; недоторканність і непорушність державних кордонів; міжнародне співробітництво; мирне вирішення територіальних суперечок; повага та захист прав людини; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань. Жоден із цих принципів не стосується обмежень, які покладаються на держави в аспекті притягнення до кримінальної відповідальності за своїм внутрішнім законодавством. А деякі з них, зокрема, невтручання у внутрішні справи держави, суверенної рівності держав, навпаки, дають суверенним державам право вирішувати питання кримінальної відповідальності на власний розсуд, обмежений необхідністю дотриманням прав людини та прийнятих на себе міжнародно-правових зобов'язань.

Ще одне можливе застереження стосується того, що, можливо, відповідні обмеження щодо реалізації кримінальної відповідальності та наданням особам, які притягаються до неї, специфічних прав та гарантій, впливають із правозастосовної практики. Однак, ні рішення міжнародних юрисдикційних органів (окрім випадків, коли це передбачено чинними міжнародними договорами, а їх на сьогодні немає; Статут Міжнародного Кримінального Суду Україна підписала, але не ратифікувала), ні рішення іноземних судів не мають в Україні прецедентного значення. Єдиний виняток передбачений Законом України №3477-IV від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Стаття 17 цього Закону передбачає, що українські суди як джерело права застосовують при розгляді справ Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і практику Європейського Суду з прав людини. Вказівка на те, що відповідна практика застосовується як джерело права означає, що до відповідних рішень цього Суду слід звертатися при тлумаченні законів України (вона не є актом прямої дії). Зі

ст. 46 вказаної Конвенції впливає, що враховувати належить не всю практику, а лише у справах, де Україна є стороною. Проте, станом на сьогодні Європейський Суд з прав людини не приймав рішень у справах, які стосуються відповідальності учасників агресії проти України. Тому говорити про те, що його рішення хоча б якось обмежують Україну у вирішенні питань кримінальної відповідальності, немає підстав.

Як вже відзначалося, вагомою правовою проблемою є **накладання компетенції національних та міжнародних юрисдикційних органів..**

В Україні існує ілюзія, що у вирішенні питань, які виникли у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, слід покладатися на можливості міжнародного кримінального права та діяльність міжнародних юрисдикційних органів. Вона відображена в численних заявах та постановках Верховної Ради України та ґрунтується не стільки на юридичних доводах, а на авторитеті Міжнародного кримінального Суду, вірі в його можливості та можливості спеціальних міжнародних трибуналів, які будуть створені для розгляду справ про злочини, вчинені РФ, її керівниками та військовослужбовцями, громадянами РФ, що впроваджують окупаційну політику в Україні.

Дійсно, міжнародні органи здатні відіграти важливу роль у покаранні російських воєнних злочинців. Водночас, це, **насамперед – це проблема самої України та українського кримінального права, її системи правосуддя бо:**

– злочини вчинені на території України та проти інтересів української держави та українських громадян;

– право держави на індивідуальну або колективну самооборону (ст.51 Статуту ООН) для своєї реалізації потребує і кримінального переслідування винних у збройному нападі, що здійснювалося неодноразово. При цьому колективна самооборона в кримінально-правовому аспекті передбачає відповідальність перед міжнародними органами за нормами міжнародного кримінального права, а індивідуальна може і має

полягати у притягненні до відповідальності за нормами і перед юрисдикційними органами держави, яка потерпіла від нападу;

– законодавство України передбачає достатні і належні правові підстави відповідальності за такі злочини (зокрема, ч. 1–3 ст. 6 КК України та відповідні статті Особливої частини цього КК);

– національне кримінальне законодавство України надає навіть більш широкі можливості для притягнення до відповідальності за військовий напад на Україну, ніж міжнародне кримінальне право, оскільки містить норми про діяння, які не криміналізовані за Статутом МКС але які поки що не можуть бути застосовані (наприклад, передбачені ст.ст. 332-2, 447 КК України);

– система кримінальної юстиції України має достатні спроможності для розслідування та судового розгляду відповідних кримінальних проваджень (десятки тисяч слідчих та прокурорів, тисячі суддів);

– притягнення до кримінальної відповідальності в Україні може (і повинно!!!) відбутися в розумні строки на противагу міжнародним юрисдикційним органам, де справи зазвичай розглядаються роками і десятиліттями;

– більшість потерпілих і свідків перебувають в Україні, що робить досяжною їх участь у процесуальних діях;

– органи української кримінальної юстиції матимуть нагоду довести свою неупередженість, професіоналізм, справедливість та здобути авторитет завдяки розгляду та вирішенню таких складних і резонансних справ;

– суд над військовими злочинцями – це суд переможців, той кримінальне переслідування винних має здійснювати та держава, яка найбільше потерпіла від агресивної війни та перемогла у ній. У юридичній сфері цю перемогу немає потреби і підстав «розмивати», залучаючи до неї також держави чи міжнародні органи, які не найкращим чином зарекомендували себе, принаймні на початку війни.

– історичний та міжнародно-правовий та зарубіжний досвід показує, що міжнародні юрисдикційні органи здатні провести

кримінальний процес лише щодо обмеженої кількості військових злочинців – владної та військової верхівки держави-агресора. Тягар же розслідування та судового розгляду основної маси проваджень, які стосуються безпосередніх виконавців воєнних органів, покладається на національні органи правосуддя.

Важливо звернути увагу й на те, що **національне правосуддя зобов'язане реагувати на кожний факт вчинення злочину, а міжнародні юрисдикційні органи функціонують на засадах комплементарності** – вступають в дію тоді, коли національна держава не бажає, або не здатна здійснити кримінальне переслідування відповідних діянь. Така норма закріплена у ст. 17 Статуту Міжнародного Кримінального Суду, фактично вона застосовується і щодо спеціальних міжнародних трибуналів. Вказане положення базується на загальному правилі, згідно якого кримінальну відповідальність реалізує держава, на території якої вчинено злочин і на підставі національного кримінального закону. Це – одна із підвалин державного суверенітету.

При цьому держава може: а) сама відмовитися від реалізації вказаного права або ж б) бути обмежена у здійсненні права на притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені її громадянами чи на її території, проти інтересів цієї держави (включаючи інтереси фізичних чи юридичних осіб). Відмова від реалізації кримінальної відповідальності може відбуватися, зокрема, при передачі юрисдикції щодо кримінального переслідування іноземній державі (в порядку видачі злочинця) або ж шляхом залучення міжнародних органів. Останнє має місце щодо ряду злочинів, вчинених в ході російської військової агресії проти України та полягає у вже згаданому визнанні юрисдикції Міжнародного Кримінального Суду щодо низки злочинів, вчинених в Україні, залученні іноземних експертів, слідчих та інших фахівців до розслідування таких злочинів.. Примусове ж обмеження (аж до повного позбавлення) права держави реалізувати кримінальну відповідальність можливе за умов її капітуляції, коли про національний суверенітет, принаймні у цій частині, вже не йдеться

(як це мало місце щодо нацистської Німеччини чи Японії в результаті їх поразки в II Світовій війні).

Якщо ж такої відмови чи обмеження щодо реалізації кримінальної відповідальності немає, то держава вправі і повинна сама здійснювати відповідні заходи. При цьому вона в повній мірі має орієнтуватися на акти національного законодавства. Міжнародно-правові акти, інші джерела міжнародного кримінального права можуть застосуватися лише тоді і в тій мірі, коли і як це передбачене національним законодавством. Загальним правилом є те, що обов'язковими до застосування є міжнародно-правові акти, належно підписані та ратифіковані державою або ж згоду на обов'язковість яких надано іншим чином.

Суверенітет держави, повага до якого є одним із основних принципів міжнародного права, включає в себе те, що національні органи застосовують акти внутрішнього законодавства та інші джерела права, допустимість яких визнана цією державою. Положення права інших держав взагалі не можуть бути використані в національному судочинстві, а міжнародно-правові джерела застосовуються настільки, наскільки на це дає згоду держава. Така згода виражається в Конституції, спеціальних законах про співвідношення положень національного та внутрішнього права, рішеннях конституційних судів, актах про підписання та ратифікацію міжнародних угод. На цьому базується та у цьому знаходить свій конкретний правовий вираз державний суверенітет.

Вказані засадничі положення про співвідношення міжнародного кримінального права та національного українського кримінального права при вирішення прикладних питань відповідальності за злочини, вчинені в ході російської агресії проти України. Однією з гострих є **проблема, яка існує в зв'язку зі спробами поширити на правову сферу України дію так званих імунітетів від кримінальної відповідальності**, про існування яких говорять в аспекті міжнародного кримінального права. Це «функціональний імунітет», яким ніби-то володіють вищі керівники держави агресора, які вчинюють відповідні дії під час перебування на

займаних посадах та «іmunітет комбатанта», згідно якого військово-службовці армії загарбника не підлягають кримінальній відповідальності за участь у агресивній війні. Питання про такі іmunітети – про те, чи існують вони насправді, на кого поширюються, які є особливості іmunітетів в умовах здійснення збройної агресії і т.д. – багатопланові, об’ємні, потребують критичного аналізу доводів їх прихильників та детальної аргументації та розглядаються в окремих статтях автора цих рядків (про іmunітет комбатанта – журналі «Право України», № 5 за 2023 р. та про іmunітет представника держави – в прийнятій до опублікування в щоквартальнику *Studia Prawnicze KUL*).

Не повторюючи вже висловлених аргументів, відзначу наступне. Якщо відповідні положення і існують в міжнародному кримінальному праві, то питання про їх застосування має вирішуватися при застосуванні відповідних міжнародно-правових актів у міжнародному кримінальному Суді чи спеціальних міжнародних трибуналах. А на сферу українського кримінального права вони не поширюються і не можуть бути перешкодою для притягнення організаторів, керівників та учасників російської військової агресії в Україні та за українським правом.

Отже, міжнародне кримінальне право та національне кримінальне право становлять собою самостійні галузі права. Кожне з них має свою окрему сферу застосування на не має переваг над іншою. Там, де сфера їх дії «накладається», відповідні питання мають вирішувати на підставі засад комплементарності та державного суверенітету.

Кримінальна відповідальність організаторів, керівників та учасників воєнної агресії РФ проти України відповідно до положень міжнародного кримінального права та перед міжнародними юрисдикційними органами, не виключає можливості їх кримінального переслідування в Україні за українським кримінальним правом. Щодо цього названі галузі права мають виступати партнерами, а не змагатися між собою.

Новікова К. А.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
*(Науково-дослідний інститут
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України),*
асистент кафедри кримінального права
*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРАЦЯХ Ю. В. БАУЛІНА¹

Ю. В. Баулін лівову частину своїх досліджень присвятив питанням кримінальної відповідальності, звільнення від неї та її виключення. Кримінальну відповідальність професор визначає як передбачене КК обмеження прав і свобод особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду і здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави.

Порівняно із дослідженням допустимих обмежень особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, Ю. В. Баулін переймався і проблемами захисту прав і свобод потерпілого від кримінального правопорушення. Не ставлячи собі за мету у цих

¹ Зазначена публікація підготовлена в рамках виконання теми фундаментального дослідження «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально правової охорони інформаційної безпеки в Україні», яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

тезах розкрити усю багатоаспектність досліджень Ю. В. Бауліна зупинюся лише на декількох моментах.

У одній з його робіт визначалося, що кримінально-правовий захист прав людини включає в себе наступне: 1) встановлення відповідних кримінально-правових норм (сфера належного); 2) здійснення цих норм (сфера сутнього); а) в поведінці приватних осіб з дотримання кримінальних заборон, виконання кримінально-правових обов'язків та використання кримінально-правових прав і б) у поведінці уповноважених органів держави (посадових осіб) з використання своїх державно-владних повноважень у кримінально-правовій сфері.

Кримінально-правовий захист прав та свобод людини від злочинних посягань передбачає захист від трьох видів посягань: 1) від посягань з боку себе подібних; 2) від посягань з боку держави та її агентів; 3) захист законних інтересів держави від посягань з боку її агентів та приватних осіб. Цікавим є те, що кримінальне право не регулює питання відповідальності держави, а лише торкається питань відповідальності службових осіб за здійснення ними кримінальних правопорушень.

У часи активного розвитку цифрових технологій і мережі Інтернет, актуальності набуває захист прав людини на інформаційну безпеку. Це означає захист особистої інформації людини від незаконного доступу, використання, розголошення та інших небажаних дій. Це включає в себе засоби та заходи для забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації.

Захист прав на інформаційну безпеку через засоби кримінального права є важливою складовою в боротьбі з кіберзлочинами та іншими порушеннями, пов'язаними з комп'ютерною технікою і інформаційними технологіями. Ось деякі аспекти, які відображають заходи захисту інформаційної безпеки згідно з кримінальним правом.

Кримінальні закони можуть визначати різноманітні типи кіберзлочинів, такі як несанкціонований доступ до комп'ютер-

них систем, крадіжка інформації, розповсюдження шкідливих програм (вірусів, троянів тощо), фішинг, обман через інтернет та інші дії, які завдають шкоди інформаційній безпеці. За такі дії кримінальні закони передбачають кримінальну відповідальність, у тому числі покарання у виді позбавлення волі або штрафу.

У зв'язку з тим, що кіберзлочини можуть перетинати кордони, міжнародне співробітництво між правоохоронними органами є важливим аспектом в розслідуванні та припиненні таких порушень. Крім того, закони можуть передбачати заходи щодо захисту інформаційної інфраструктури, включаючи кримінальну відповідальність за злам інфраструктури, яка призводить до серйозних наслідків.

Проведення програм для попередження кіберзлочинів та забезпечення інформаційної грамотності може бути ефективним засобом зменшення кількості порушень в цій сфері. Кримінальне право може також включати положення, що захищають особисту інформацію користувачів від несанкціонованого доступу та використання. Закони також можуть передбачати заходи для боротьби з онлайн-злочинами проти дітей, включаючи дії, спрямовані на домагання до дітей або їх експлуатацію через інтернет.

Всі ці заходи спрямовані на забезпечення інформаційної безпеки через застосування кримінальних механізмів та відповідальності до осіб, які вчиняють кіберзлочини або порушують інші аспекти інформаційної безпеки. У зв'язку з цим, питання захисту прав людини в епоху цифрових технологій наразі як ніколи актуальна.

Острогляд О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
та правоохоронної діяльності
*(Державний університет
«Житомирська політехніка»)*,
професор кафедри
права та публічного управління
(ЗВО «Університет Короля Данила»)

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КОН'ЮКТУРИ В ЗАКОНОТВОРЧОСТІ ВРУ НА ПОСТАНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Кримінальний кодекс України в статті 3 визначає: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права».

В цій же статті підкреслена неможливість застосування кримінального закону за аналогією і заборону внесення змін інакше ніж через закони про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення

Відповідно роль ВРУ в удосконаленні кримінально-правового регулювання є ключовою і визначальною. Саме парламент є єдиним органом, що несе повну відповідальність за якість чинного кримінального закону.

І коли цей орган через своїх представників приймає м'яко кажучи дискусійні норми, то наслідки можуть бути дуже не прогнозованими. Зміни, які вносяться в кримінальне законо-

давство на підставі «політичної доцільності», роботи народних депутатів, що обумовлена звітністю, а не потребою призводять до того, що постановити справедливе рішення в умовах постійно змінного та неоднозначного законодавства важко чи неможливо.

Саме в цьому аспекті важливим є недопущення «внесення» до сесійної зали тих законопроектів, які викликають несприйняття суспільства. Краще зупинити законотворчу діяльність на цьому етапі, ніж потім судовою практикою вирішувати недоліки законодавства, а таких вже є достатня кількість. Привертання уваги громадськості до законотворчої діяльності через соціальні мережі та ЗМІ може мати позитивний ефект.

З останніх прикладів такого розголосу в позитивному аспекті можна назвати «Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення строку відбування покарання засудженим, яким призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк, у зв'язку із суспільно корисною діяльністю, пов'язаною з генеруванням електричної енергії». Цей законопроект в ЗМІ та соціальних мережах було висвітлено під кричущим заголовком «Нардеп пропонує ув'язненим крутити педалі в обмін на зменшення строку: у мережі відреагували» (<https://life.pravda.com.ua/society/2023/09/19/256619/>). І хоча законопроект ще не знято з розгляду (<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42794>), але завдяки суспільному резонансу він навряд чи буде прийнятий.

Інший же законопроект, який на стадії його розробки оминули увагою ЗМІ і соціальні мережі, отримав вже статус Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» і набере чинності 28.03.2024 року. Хоча вже після його прийняття 23.08.2023 року розгорілася жвава дискусія щодо його доцільності в такому вигляді, оскільки запропоноване

покарання у вигляді пробаційного нагляду умовами відбування мало чим відрізняється від звільнення від покарання з випробуванням в порядку статей 75–76 КК України.

Але можна сподіватися, що вже отриманий розголос, надасть народним депутатам необхідний стимул удосконалити прийняті норми до моменту набрання ними чинності.

Як проміжний висновок можна сказати наступне: діяльність ВРУ має перебувати під постійним контролем громадськості; ЗМІ і соціальні мережі є дієвим доповненням для такого контролю; ЗМІ варто розглянути можливість спеціалізації журналістів саме на контроль над законопроектною роботою, а саме це стане основою прийняття справедливих рішень у майбутньому.

Якщо поглянути на законотворчу діяльність останніх місяців, то наприклад, тільки у вересні поточного року зареєстровано 9 законопроектів, які мають відношення до кримінального законодавства України, в жовтні – 12. Жодним чином не заперечуючи необхідність розвитку законодавства як такого, слід підкреслити, що така кількість за один місяць пропозицій чи змін до кримінального законодавства навряд чи є прийнятною.

Зрозуміло, що в умовах сьогодення, коли висновки профільних наукових відділів не є обов'язковими, зупинити «вал» змін може лише суспільний розголос.

Стосовно зареєстрованих законопроектів в жовтні 2023 року, то необхідність прийняття окремих з них, викликає серйозні сумніви. Наприклад:

– Перший законопроект від 09.10.2023 року необхідно розглянути в аспекті стабільності кримінального закону в ракурсі законопроектної роботи ВРУ. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України (Номер, дата

реєстрації: 10136 від 09.10.2023) передбачає зміни до статті 55 ККУ. Вказана норма вже змінювалася за час свого існування згідно із Законами № 270-VI від 15.04.2008, № 1682-VII від 16.09.2014, № 2617-VIII від 22.11.2018, № 805-IX від 16.07.2020, № 1231-IX від 16.02.2021, № 2108-IX від 03.03.2022, № 2198-IX від 14.04.2022, тобто вже 7!!! разів.

Напевно потрібно було б просто змінити один раз формулювання ч. 1 цієї статті, а не додавати до неї окремі можливі випадки її застосування.

– наступний аналізований Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення кримінальної відповідальності за неефективне використання бюджетних коштів при здійсненні публічних закупівель (Номер, дата реєстрації: 10151 від 13.10.2023) передбачає зміни до статті 210 КК України «Зловживання бюджетними коштами» (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76987).

Серед пропонованих змін, зокрема, у абзаці першому частини першої статті: слова «а так само» замінити словами «у тому числі» (зміна викликає сумнів, оскільки пропонується зміна відноситься до русизмів, кращий варіант зокрема/серед них); також пропонується абзац другий частини першої статті після слів та знаку «групою осіб,» доповнити словами та знаком «або вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану,» – виникає запитання як в цьому випадку вказаний стан впливає на перетворення на кваліфікований склад? І чи не призведе така зміна до продовження дискусії «в умовах воєнного стану чи з використанням воєнного стану?».

Найбільше запитань викликає остання пропозиція до цієї статті «доповнити примітку до статті частиною такого змісту:

«2. Терміни «замовник», «публічна закупівля», «уповноважена особа» вживаються у значенні, визначеному в Законі України «Про публічні закупівлі», термін «неефективне вико-

ристання бюджетних коштів» вживається у значенні, визначеному у Бюджетному кодексі України» «оскільки Бюджетний кодекс України не містить визначення «неефективне використання бюджетних коштів».

– Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог пожежної та техногенної безпеки (Номер, дата реєстрації: 10175 від 23.10.2023) передбачає зміни до статті 270 КК України. Вказану статтю передбачається доповнити частиною третьою (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=77031), яка фактично вводить адміністративну преюдицію і поновлює дискусію щодо відповідальності двічі за одне і теж.

Стосовно інших законопроектів запитань менше, але загальна тенденція зрозуміла і зберігається – кількість змін до кримінального законодавства має бути такою, що відповідає потребам суспільства, а не необхідності законодавчої роботи кожного конкретного депутата.

Таким чином можна констатувати, що стан законопроектної роботи потребує вдосконалення на процедурному рівні, народним депутатам потрібно приділяти більшої уваги якості своєї роботи, поки вказані зміни не будуть внесені лише громадський контроль через різні форми, в тому числі ЗМІ і соціальні мережі, може стримати «вал» безглузвих змін.

Пономаренко Ю. А.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*)

ПРАВОВА ОЦІНКА ПОСЯГАНЬ НА КРИТИЧНУ ІНФРАСТРУКТУРУ ЗА ПРОЄКТОМ НОВОГО КК УКРАЇНИ

Захист критичної інфраструктури від будь-яких посягань на неї, передусім, має здійснюватися шляхом реалізації широкого комплексу режимних, інженерних, інженерно-технічних воєнних та інших заходів, що організуються і проводяться суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури з метою запобігання, недопущення чи припинення протиправних дій на відповідних об'єктах. Саме тому й роль права у захисті критичної інфраструктури полягає у належному врегулюванні тих суспільних відносин, у рамках яких здійснюються згадані заходи. Норми ж кримінального права, як *ultima ratio* правового захисту загалом, стосовно об'єктів критичної інфраструктури так само покликані належним чином врегулювати державну реакцію щодо осіб, які посягнули на такі об'єкти (ч. 2 ст. 19 Конституції України). Інакше кажучи, кримінально-правовий захист об'єктів критичної інфраструктури має місце лише там і тоді, де й коли інші форми і способи їх захисту не дали належного ефекту й закінчене чи незакінчене кримінальне правопорушення щодо таких об'єктів було вчинене.

Чинний КК України не містить спеціальних приписів щодо відповідальності за посягання саме на об'єкти критичної інфраструктури, через що такі діяння підлягають кваліфікації за статтями, що передбачають відповідальність за знищення чи пошкодження чужого майна (ст. 194), диверсію (ст. 113),

терористичний акт (ст. 258) тощо. Навіть сам термін «об’єкт критичної інфраструктури» в тексті чинного КК не вживається, хоча в ст.ст. 259 і 360 використовується змістовно подібний термін «критично важливий об’єкт інфраструктури», який свого часу використовувався у законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [1]. Однак, за майже два роки після набрання чинності законом України «Про критичну інфраструктуру» [2] законодавець досі не знайшов можливості привести термінологію КК у відповідність до цього регуляторного закону.

Натомість, проєкт нового КК України, що підготовлений робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України [3], серед іншого передбачає й систему приписів про відповідальність за посягання на об’єкти критичної інфраструктури, базовану на положеннях згаданого регуляторного закону. Зокрема, послідовно використовуючи термін «об’єкт критичної інфраструктури» проєкт не визначає його і не дає переліку таких об’єктів. Його розробники виходять з того, що «Терміни, вжиті у цьому Кодексі, які мають визначення в іншому законі, міжнародному договорі чи акті Європейського Союзу, застосовуються відповідно до свого нормативного визначення» (ч. 1 ст. 1.4.1.) і немає потреби у КК ні дублювати це визначення, ні формулювати відмінне від нього. Тим паче не є завданням КК визначення переліку об’єктів критичної інфраструктури, сектори якої встановлені постановою Кабінету Міністрів України [4], а конкретні об’єкти – визначаються наказами секторальних органів у сфері захисту критичної інфраструктури [4]. Ці акти в значенні ч. 2 ст. 2.1.3 проєкту є тими «іншими джерелами права», на підставі яких встановлюється зміст об’єкта критичної інфраструктури як предмета чи місця вчинення кримінального правопорушення.

В структурі Особливої частини проєкту КК базовою для приписів про відповідальність за посягання на об’єкти

критичної інфраструктури є Книга 7 «Кримінальні правопорушення проти суспільства», яка серед іншого містить розділ 7.3 «Кримінальні правопорушення проти загальної безпеки», статті 7.3.8, 7.3.8 і 7.3.12 з якого саме й передбачають кримінальні правопорушення, для яких об'єкт критичної інфраструктури є предметом чи місцем їх учинення. Окрім того, окремі приписи про відповідальність за посягання на об'єкти критичної інфраструктури містяться також в розділі 7.2 «Злочини проти безпеки від тероризму» (ст. 7.2.4) з тієї ж Книги, та розділі 9.1 «Злочини проти національної безпеки України» (ст. 9.1.9) з Книги 9 «Кримінальні правопорушення проти держави та національної безпеки України». Системний аналіз цих приписів дає підстави для виділення серед них одного основного складу кримінального правопорушення, що полягає у посяганні на об'єкти критичної інфраструктури, двох складів, що похідні від нього, і ще двох, що пов'язані із ним.

Основний склад передбачений ст. 7.3.8, що так і називається «Посягання на об'єкт критичної інфраструктури». Згідно цієї статті «Особа, яка об'єкт критичної інфраструктури чи його устаткування, необхідне для функціонування цього об'єкта: (1) захопила, (2) утримувала, (3) знищила, (4) пошкодила або (5) порушила належне функціонування такого об'єкта, – вчинила злочин 3 ступеня». Для цього складу кримінального правопорушення не має значення ні розмір заподіяної ним матеріальної шкоди (її заподіяння має отримати самостійну кваліфікацію за ст. 6.1.7), ні мотив чи мета вчинення відповідного діяння, ні інші його ознаки. Однак, позаяк цей злочин є виключно умисним (ч. 4 ст. 2.4.1), необхідним буде усвідомлення особою належності об'єкта до критичної інфраструктури.

Похідними складами до передбаченого ст. 7.3.8 можна вважати терористичний акт (ст. 7.2.4) і диверсію (ст. 9.1.9). Цей висновок обумовлений тим, що обидва названі кримінальні

правопорушення в якості однієї з форм свого вчинення передбачають посягання на об'єкт критичної інфраструктури, відповідно, «з метою залякати населення або перешкодити діяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, міжнародної організації, представництва іноземної держави чи юридичної особи, або примусити їх вчинити яку-небудь дію чи утриматися від її вчинення» (ст. 7.2.4) або «завідомо на шкоду національній безпеці України» (ст. 9.1.9). Ці обставини змінюють не лише ступінь, але й характер тяжкості злочинів (їх основний об'єкт знаходиться в межах іншого родового об'єкта) і, відповідно, обидва вони вже мають 5-й базовий ступінь тяжкості.

І для основного складу, передбаченого ст. 7.3.8, і для похідного від нього складу, передбаченого ст. 9.1.9, унікальною обставиною, що змінює тяжкість злочину, є належність об'єкта до певної категорії критичності. Але якщо для ст. 9.1.9 належність об'єкта до 2-ої або 3-ої категорії критичності збільшують тяжкість злочину на 1 ступінь, а належність до 1-ої категорії – на два ступеня, то для ст. 7.3.8 лише належність об'єкта до 1-ої категорії критичності збільшує тяжкість злочину на два ступеня і не передбачене збільшення тяжкості на 1 ступінь при посяганні на об'єкти 2-ої чи 3-ої категорії критичності. Водночас, щодо злочину, передбаченого ст. 7.2.4, взагалі не передбачається збільшення ступеня його тяжкості залежності від категорії критичності об'єкта, на який здійснюється посягання. Видається, що в цій частині положення проєкту ще потребують свого додаткового розвитку.

Кримінальним правопорушеннями, що не полягають у посяганні на об'єкт критичної інфраструктури, але пов'язані з ними, за проєктом КК є неправдиве повідомлення про небезпеку для життя людей (ст. 7.3.9) і порушення правил поведінки на об'єкті критичної інфраструктури (ст. 7.3.12). Відповідно до ст. 7.3.9 «Особа, яка повідомила органу державної влади чи

органу місцевого самоврядування, міжнародній організації або представництву іноземної держави, юридичній чи фізичній особі завідомо неправдиву інформацію про небезпеку: (1) для життя невизначеної кількості людей або (2) об'єкту критичної інфраструктури, – вчинила злочин 3 ступеня». Вочевидь, для повної відповідності назви статті її змістові необхідно так змінити назву, щоб нею охоплювалося у тому числі й неправдиве повідомлення про загрозу об'єктові критичної інфраструктури. Відповідно до ст. 7.3.12 «Особа, яка на об'єкті критичної інфраструктури: (1) перебувала без належного дозволу або (2) не виконала правомірну вимогу щодо дотримання правил безпеки на вказаному об'єкті, – вчинила проступок».

Нарешті, слід відзначити, що посягання на об'єкти критичної інфраструктури у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру, може втрачати характер «загальнокримінального» злочину і стати воєнним злочином. В тих випадках, коли об'єкт критичної інфраструктури одночасно є цивільним об'єктом, що захищається нормами міжнародного гуманітарного права, посягання на нього може становити склад злочину, передбаченого ст. 11.4.5 проекту. Згідно цієї статті «Особа, яка серйозно порушила норми міжнародного гуманітарного права, застосовувані як в міжнародних збройних конфліктах, так і в збройних конфліктах неміжнародного характеру, а саме: ... (10) спрямувала напад на цивільний об'єкт, ... (12) спрямувала напад з розумінням того, що він призведе до загибелі чи поранення цивільних осіб або завдасть шкоди цивільному об'єкту чи масштабної, тривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною порівняно з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою, ... (14) спрямувала напад на установку чи споруду, яка містить небезпечну силу, що завідомо могло призвести до загибелі або поранення осіб, які належать до

цивільного населення, чи завдати надмірної шкоди цивільному об'єкту, ... вчинила злочин 7 ступеня».

Таким чином, проєкт нового КК передбачає низку взаємопов'язаних приписів, що встановлюють систему кримінальних правопорушень, що можуть бути вчинені проти об'єктів критичної інфраструктури як у мирний час, так і в умовах воєнного стану. Вочевидь, в основі своїй така система кримінальних правопорушень уже сформована і є достатньо зваженою та обґрунтованою. Водночас, окремі подальші її поліпшення підуть лише на користь як цим приписам, так і усьому проєктові загалом.

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

2. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>

3. Кримінальний кодекс України: Контрольний текст проєкту (станом на 14.10.2023). URL.: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>

4. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури: постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-п#Text>

Руфанова В.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
кримінального права та кримінології
(*Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ*)

ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Одним зі стратегічних напрямків, визначених Національною стратегією у сфері захисту прав людини, визначено запобігання та протидія домашньому насильству (§ 11) [1]. Необхідність виділення даного напрямку в окремий блок зумовлено масштабами поширення проблеми домашнього насильства та широким спектром прав, які порушуються у разі його вчинення.

Стратегія у сфері захисту прав людини спрямована на вирішення таких питань, як: 1) недосконалість законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема відсутність комплексу підзаконних нормативно-правових актів, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», необхідних для ефективної реалізації заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 2) неналежний рівень підготовки фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) недостатня кількість місць у центрах соціально-психологічної допомоги для постраждалих від домашнього насильства або відсутність таких центрів; 4) недостатньо ефективна взаємодія органів соціального захисту та охорони здоров'я щодо надання медичних послуг постраждалим від домашнього насильства; 5) низький рівень обізнаності фахівців соціальної сфери у новостворених об'єднаних територіальних громадах щодо запобігання та протидії домашньому насильству; 6) низький рівень обізнаності населення щодо

механізмів отримання допомоги потерпілими від домашнього насильства; 6) низький рівень звернення постраждалих за допомогою через можливий суспільний осуд, звинувачення у провокативній поведінці або загрозу помсти від кривдника [1].

Слід наголосити, що наведені вище проблемні питання у сфері протидії домашньому насильству були актуальним до початку повномасштабного вторгнення. Розгортання збройного конфлікту на значній території України, введення воєнного стану суттєво вплинули не лише на хід вирішення окреслених проблем, але й обумовили зміну стану протидії явищу.

Так, за 10 місяців 2023 р. кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, в порівнянні з 2022 р. (3360) зростає майже на 66 % (5578). При цьому у 2022 р. (3360) кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством зростає на 13,13 % в порівнянні з 2021 р. (2971). Від домашнього насильства у 2023 р. потерпіло 4828 осіб, з них 3838 – жінок та 385 дітей.

Ситуація з потерпілими від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством виглядає наступним чином [2]

Кількість потерпілих від	2019	2020	2021	2022	10 місяців 2023
кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством	2589	3966	4751	3292	5531
Темп росту (у %)		+53,11	+19,85	-30,72	+68,01
ст. 126-1 КК	-	2192	2396	1449	2297
Темп росту (у %)	-	-	+9,34	-39,47	+58,49

З представленої таблиці видно, що з 2019 по 2020 рік спостерігається значне зростання кількості постраждалих від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством на 53,11%. З 2020 по 2021 рік збільшення кількості постраждалих дещо сповільнилося і склало приблизно 19,85 %. З 2021 по 2022 р. кількість постраждалих відчутно зменшилася на 30,72 %. Цілком очевидно, що на зниження кількості потерпілих вплинула війна: значна кількість чоловіків були мобілізовані, а жінки вимушено залишили домівки в пошуках безпечного місця проживання для себе та своїх дітей. Починаючи з 2022 по жовтень 2023 року кількість постраждалих знову стрімко зростає, на 68,01%.

Щодо динаміки потерпілих по ст. 126-1 КК України, то в цілому вона повторює тенденцію по кримінальним правопорушенням, пов'язаним з домашнім насильством. Так, з 2020 по 2021 р. кількість потерпілих зростає на приблизно 9,34 %; у 2022 р. кількість потерпілих різко зменшилася на 39,47% по відношенню до 2021 р., а в 2023 р. спостерігається стрімке зростання потерпілих на 58,49 % в порівнянні з 2022 р. Такий динамічний сплеск у 2023 р. може свідчити про ефективність протидії домашньому насильству. Поряд з цим, варто зазначити, що офіційні цифри не в повній мірі відображають ситуації з протидією домашньому насильству та потребують підвищення ефективності роботи правоохоронних органів. Адже відомо, що допускаються численні випадки не внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань кримінальних правопорушень зазначеної категорії. Це впливає на зростання рівня латентності.

Протидія домашньому насильству ускладнюється відсутністю налагодженої взаємодії правоохоронних органів з органами охорони здоров'я, освіти та соціальними службами щодо виявлення випадків домашнього насильства, захисту прав потерпілих, проведення роз'яснювальної роботи.

Не доопрацьованим є механізм захисту прав неповнолітніх потерпілих, які страждають від домашнього насильства та практично позбавлені права самостійно повідомити про вчинювані відносно них кримінальні правопорушення. Більшість кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, можуть бути розпочаті лише з ініціативи одного з батьків, які у 60 % випадків є кривдниками.

Наразі відсутній єдиний підхід до заповнення даних в Єдиному реєстрі досудових розслідувань. Так, зокрема, не завжди фіксують дитину, яка стала свідком домашнього насильства, як постраждалу особу. Не поодинокі випадки, коли слідчий, заповнюючи відомості в Єдиний реєстр досудових розслідувань не робить відмітку, що злочин, пов'язаний з домашнім насильством. Не вказується і вид домашнього насильства: фізичне, економічне, психологічне [3].

Набуває поширення, така форма домашнього насильства, як економічне насильство. Потерпіла не завжди готова повідомляти про цей злочин, оскільки є матеріально залежною від кривдника.

Домашнє насильство залишається кримінальним правопорушенням приватного обвинувачення, відповідно тільки у разі подання заяви потерпілою може бути почати кримінальне провадження. До того ж, у разі відкликання заяви, провадження закривається, що також не найкращим чином впливає на встановлення справедливості та, як правило, кривдник не зазнає будь – яких обмежень.

Таким чином, резюмуючи, зазначимо, що стан протидії домашньому насильству, зазнав суттєвих змін в умовах воєнного стану. Стрімко зростає кількість офіційно зареєстрованих правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, що свідчить як про підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, так і про реальне зростання випадків вчинення насильства в родинному колі. Окрім проблем

законодавчого характеру, потребує активізації просвітницька діяльність для найбільш вразливої категорії осіб щодо захисту своїх прав, інформування про установи, куди звернутися за допомогою, як отримати праву, медичну допомогу, консультування щодо працевлаштування, як отримати прихисток тощо. Всі ці проблемні питання потребують подальшого законодавчого та адміністративного забезпечення.

1. Національна стратегія у сфері захисту прав людини. Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення 10.11.2023).

2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення 13.11.2023).

3. Руфанова В.М. Детермінаційна архітектура домашнього насильства, зумовлена збройним конфліктом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Том 2 № 77. 2023 р. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/284157> (дата звернення 14.11.2023).

Тананакін О.В.,
аспірант відділу проблем
кримінального права,
кримінології та судоустрою
(*Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України*)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА САМОЗАХИСТ У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: КРАЙНЬЯ НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ?

Право людини на самозахист є одним із природних невід’ємних прав людини, що закріплене у низці норм національного та міжнародного законодавства. Положення про право людини на захист свого життя та здоров’я і життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань закріплене у ст. 27 Конституції України, а також у ч. 5 ст. 55 (кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань). Вказане положення в дещо змінених формулюваннях та через інші інститути закріплене і у інших нормативно-правових актах України: через інститути необхідної оборони та крайньої необхідності, закріплені у ст. 17 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ст. ст. 991, 1169, 1170, 1171, 1206 Цивільного кодексу України, ст. 36 та ст. 39 Кримінального кодексу України.

Право людини захищати себе чи інших від протиправних посягань, як і інші права людини, потребує чіткого державного механізму для його реалізації кожним, хто цього потребує. І у законодавстві чітко визначено, що є необхідною обороною і крайньою необхідністю, вчинені у допустимих межах. Зокрема, у ст. 36 КК України зазначається, що необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи,

а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.; ст. 37 містить визначення правомірності крайньої необхідності – заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (тобто заподіяна шкода менша за потенційну відвернену).

В Україні в умовах війни забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини є вкрай складним для виконання завданням державної політики. І право людини на самозахист не є виключенням, особливо враховуючи умови постійної загрози для громадян з боку військових держави-агресора. І оскільки держава не має того потрібного потенціалу для негайного реагування на акти агресії і забезпечення необхідного захисту кожного, хто цього потребує, кожна людина повинна мати можливість захистити себе від потенційної загрози. А у випадку реалізації особою свого права на самозахист в умовах необхідної оборони чи крайньої необхідності інколи буває дуже складно встановити, чи дійсно особа діяла в умовах правомірності вказаних обставин.

На тимчасово окупованих територіях, починаючи з 2014 року, фіксуються досить чисельні випадки колабораційної діяльності, які значно почастишали з моменту початку повномасштабної війни і введенням воєнного стану в Україні. За загальним визначенням, колабораціонізм – це спільна діяльність, співпраця різних суб'єктів (позитивне значення); добровільна та навмисна співпраця з ворогом у його інтересах та на шкоду своїй державі та її союзникам (негативне значення) [1].

Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність передбачена ст. 111¹, яка була включена у Розділ І Особливої частини КК України 3.03.2022 року. До такої злочинної діяльності законодавець відносить: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (ч. 1); добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 2); здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3); передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора (ч. 4); добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з вико-

нанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5); організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах (ч. 6); добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України (ч. 7).

Всі діяння, віднесені законодавцем до категорії колабораційної діяльності, дійсно є суспільно небезпечними і спрямовані проти основ національної безпеки України, її конституційного ладу, влади та державної політики, що становить підвищену загрозу в умовах збройного конфлікту. Але не завжди вчинення таких діянь є суспільно небезпечним і тягтиме за собою, як наслідок, притягнення особи до кримінальної

відповідальності. Зокрема, йдеться про вчинення людиною таких діянь не у межах колабораціонізму, тобто не за добровільною згодою, а під впливом психічного чи фізичного примусу або в умовах інших обставин, які становили загрозу для життя чи здоров'я цієї людини чи інших людей. Тому при кваліфікації зазначених вище діянь, потрібно обов'язково і додаткові ознаки суб'єктивної сторони діяння, а саме добровільність/недобровільність такої діяльності. Адже в умовах тиску з боку представників ворожої армії чи інших ворожих незаконних збройних формувань створюється загроза для інших прав людини, зокрема життю, здоров'ю, статеві свободі та недоторканності, особистій свободі цієї людини чи інших людей. В таких умовах заради забезпечення відносної безпеки може вчинити дії колабораційного характеру і це не буде тягти кримінальної відповідальності, оскільки відвернена шкода буде меншою, ніж потенційна відвернена (життя, здоров'я людини, її особиста свобода і недоторканність є найвищими цінностями держави). Так само має кваліфікуватися і вчинення діянь, що мають ознаки колабораціонізму, в умовах фізичного чи психічного примусу.

Враховуючи зазначене, наразі важливим завданням є розробка дієвого механізму відмежування колабораційної діяльності від діянь, що мають ознаки колабораціонізму, вчинених в умовах обставин, що виключають злочинність діяння. Також варто закріпити відповідні положення на законодавчому рівні у кримінальному законодавстві України.

1. Кузнецов В., Сийплові М. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Розділ 8. Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. 2022. № 70. С. 381–388. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61>

Тимофєєва Л.Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(*Національний університет*
«Одеська юридична академія»)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ВІДНОВНОГО ТА ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Не нівелюючи роль класичного правосуддя, важливо, що відновні практики дають можливість суб'єктам приймати безпосередню участь у вирішенні важливих питань у своєму житті. Діалог сприяє прийняттю різності людей, різного сприйняття дійсності та рішень щодо власної поведінки, оптимізує обговорення важливих питань, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення, зокрема щодо відшкодування шкоди, допомоги потерпілому, реституції та ін.

Крім матеріального відшкодування мабуть навіть більш важливим є «ефект присутності» при зустрічі з Іншим (Х.У. Гумбрехт), що здебільшого застосоване у відновних та діалогових практиках, а також перехідному правосудді. Важливим є визнання досвіду насильства іншого, зокрема потерпілого та особи, яка вчинила злочин. Присутність передбачає те, що сторони здатні почути один одного, почути про причини вчинення злочину та його обставини, про каяття, про біль потерпілого від вчиненого злочину. Діалог сприяє прийняттю Іншого через досвід рани, заподіяної злочинцем; прийняття різності людей, різного сприйняття дійсності та рішень щодо власної поведінки.

Разом з тим, зараз не на часі говорити про відновне правосуддя. Спеціалісти в цій галузі говорять про перехідне правосуддя. Потрібно щоб пройшло багато років та змінилися

покоління щоб люди пробачили. Якщо це буде можливим взагалі. Зокрема це стосується діалогів порозуміння з Німеччиною щодо II Світової війни.

Основними складовими перехідного правосуддя є ефективно розслідування та кримінальне переслідування, компенсація та відшкодування, право на правду (право на інформацію), інституційні реформи.

Згідно проекту закону «Про засади державної політики перехідного періоду» № 5844 від 09.08.2021 року, оприлюдненого Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [1] перехідний період – період часу, протягом якого реалізується державна політика, спрямована на протидію збройній агресії російської федерації проти України, відновлення територіальної цілісності України та забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях, подолання наслідків збройної агресії Російської федерації проти України, реінтеграцію тимчасово окупованих (деокупованих) територій та їхніх мешканців, розбудову сталого миру та неповторення окупації.

Статтею 18 законопроекту пропонується закріпити «Інші заходи, що здійснюються протягом усього перехідного періоду». Серед них зокрема такі заходи: 3) вшанування пам'яті жертв збройної агресії російської федерації проти України; 7) реалізація системних заходів щодо ресоціалізації осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України; 8) подолання екологічних наслідків збройної агресії Російської федерації проти України; 9) національний діалог та інші діалогові процеси.

Для застосування таких практик фізична присутність нападника є не обов'язковою. Величезна кількість технік та медитацій спрямована на зцілення себе через прощення іншого. Процес є тривалим та складним, але вартує результату. Особливо це стосується сексуального насильства, спричинення смерті

рідної людини, злочинів проти життя та здоров'я, проти честі та гідності та ін.

Реалізація підходів відновного та перехідного правосуддя має різницю. Відновні практики більше застосовні до конкретних жертв від злочинів або несправедливих вчинків. Перехідне правосуддя більше стосується рівня держави та суспільства.

Звичайно, складно уявити наявність таких технік в КК України, але можливо знайти варіанти роботи як з жертвою злочину, так і з правопорушником в рамках пробаційних програм. Або поза розглядом справи забезпечення можливості роботи з психологом, психосоматологом, психіатром (якщо потрібно).

Для роботи зі злочинами, які стосуються всього суспільства та (або) держави ефективними є діалогові практики. Вони передбачають відкрите обговорення складних питань із залученням до діалогу постраждалих та дотичних до цього осіб.

З точки зору збройного конфлікту обов'язково необхідно працювати над питанням відшкодування шкоди за втрачене житло. Конфлікт триває з 2014 року. Багато жителів Донецької та Луганської областей вже давно втратили своє житло, жителі інших областей також вимушені були переїжджати з 2022 року. Держава має приділяти увагу програмам підтримки внутрішніх переселенців та відшкодування шкоди за втрачене житло. Програма «Є оселя» хоча і надавала певні пільги щодо процентної ставки іпотеки окремим верствам населення, але перший внесок за житло все одно є не підйомним для багатьох українців, які не мають свого житла. Також немає гарантії, що і нове житло не буде зруйновано внаслідок агресії.

Війна з рф зараз триває. Тому про такі діалоги говорити не на часі. Але одна із засад відновного правосуддя, яка вимагає, щоб жертва була почутою вже реалізується. Весь світ це бачить, весь світ допомагає. Дівчата у Німеччині та Вільнюсі стали на підтримку згвалтованих жінок у Бучі. Розслідування воєнних злочинів та робота міжнародних інституцій не така швидка.

Але світ вже реагує тими засобами, якими може. Для потерпілих це надзвичайно важливо щоб досвід насилля був визнаний.

Абсолютно всі українці і не тільки травмовані внаслідок війни. Незалежно від того хто залишився в Україні, хто виїхав закордон, хто в якому регіоні знаходиться.

Разом з тим, вищезазначене не означає нівелювання ролі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення та порушення її прав та гарантій. Реалізація кримінально-правового впливу та захист прав потерпілих не має перетворюватись на кримінальне правопорушення щодо інших осіб. Щоб відбулися зміни, держава має реалістично переглянути підходи до забезпечення безпеки та свободи людини, забезпечення балансу між правами та свободами потерпілого та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також переглянути свої можливості щодо популяризації та розширення альтернативних засобів реагування на кримінальні правопорушення та девіації, засоби відновлення прав потерпілих, забезпечення компенсації та реституції, а також законодавче врегулювання цих питань. Крім того, необхідно закріпити статус потерпілого в КК України.

Видається, що за окремими категоріями справ доцільно поширювати відновні, діалогові, медіаційні підходи та практики, а також інші форми мирного розв'язання конфліктів. Вони можуть стати ефективними засобами кримінально-правового регулювання.

1. Про засади державної політики перехідного періоду: проєкту закону № 5844 від 09.08.2021. URL: https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/1._zakonoprojekt_pro_zasady_dppp.pdf

Туляков В.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрНУ,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

ЗЛОВИТИ НА ВОБЛЕР: ЩОДО ГІБРИДНОСТІ У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

*«Справедливість для всіх. Тільки у нас тут є проблема.
І знаєте, в чому вона полягає? Обидві сторони хочуть виграти.
Ми хочемо перемогти. Ми хочемо перемогти незалежно від правди.
І ми хочемо перемогти незалежно від справедливості.
Незалежно від того, хто винен, а хто ні. Перемога – це все!»*
Аль Пачино

Справедливість та законність. Дилема пошуку балансу між інтересами правопорушника, суду та жертв злочину. «Баланс у якому очікування жертв були майже зовсім іншими і виходили за межі судової зали. Вони очікували справедливості. Часто це була єдина справедливість, яка коли-небудь буде надана жертвам масових звірств, вони сподівалися, що кримінальне правосуддя допоможе їм рухатися далі і відновити своє життя. Це не означає, що вони незадоволені тим, що факти були встановлені, а винні потрапили до в'язниці, але це має менший вплив на їхнє повсякденне життя, ніж сприймається судами. Будучи дещо «абстрактним», таке правосуддя позбавлене «людського обличчя»; воно нехтує тим, що жертви – це люди з повсякденними потребами – такими простими, як їжа, одяг, житло, ліки та іграшки для дітей. Формальний підхід до правосуддя забуває, що після періоду насильства жертви залишаються людьми, які страждають як

фізично, так і морально, а в деяких випадках живуть у крайній бідності, прямо чи опосередковано спричиненій минулими насильницькими злочинами. Нічого не змінюється, коли кривдника відправляють до в'язниці, і «справедливість восторжествувала», – відомий боснійський юрист, професор Горан Сіміч зазначив у своєму виступі, присвяченому правам жертв міжнародних конфліктів [1]. Водночас, яким чином сягнути справедливості у системі світового безладу та турбулентності, коли кримінальне право у класичному вигляді охорони та регуляції суспільних відносин замінюється субстратом політичних, адміністративних, дисциплінарних санкцій, не зовсім відомо. Гібридне кримінальне право за нашою точкою зору, засновано на реалізації принципу нерівності у кримінально-правових відносинах. І якщо нерівна рівність (за Г. Сковородою) поєднує унормованість, то рівність у кримінальному праві задзеркалля нівелюється виключеннями, привілеями да доцільним регулюванням шляхом зловживання правом чи владою. Регулятивна функція кримінального права, – це не просто забезпечення безпеки об'єктів кримінально-правової охорони нормативно визначеними заходами державного примусу, а досягнення гармонії у взаємовідносинах між державою та громадянами, де відповідальності правопорушника кореспондує обов'язок держави щодо розшуку, покарання і реабілітації злочинця; компенсації і реституції особі, потерпілій від кримінального правопорушення; досягнення суспільного спокою та злагоди на міжнародному, національному, локальному та індивідуальному рівнях.

У випадку недосягнення такого гармонічного балансу ми зіштовхуємося із «розмиванням» нормативної усталеності кримінального правопорушення за рахунок корупційних чи кримінальних практик (пограничних ситуацій), що не можуть бути визнані правопорушенням; не підтримкою чи громадською протидією населенням діяльності з охорони правопорядку; конфліктами соціальних норм, які дозволяють скоєння правопорушень за умов сприяння відповідній ідеології, релігійній

ворожечі (злочини ненависті) чи праворозумінню відповідної анклавної соціальної групи (норми звичаєвого права, що легітимізують злочини проти чужаків та не членів групи); повстаннями та актами терору [2, с. 40].

Гібриди у сучасному кримінальному праві існують на рівні глобального (постнаціонального) кримінального права, міжнародного кримінального права, супранаціонального та національного права.

У ряді випадків вони виконують позитивну функцію (як, наприклад, симбіоз положень міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та національного кримінального права у нормоположеннях міжнародного кримінального права). У ряді, заміна кримінально-правового регулювання іншими видами правових реакцій чи спрощення процедури притягнення до відповідальності може призводити до «розмивання нормативної усталеності». Глобальне кримінальне право заповнює прогалину між національним та міжнародним правом стосовно відносин між державами, міжнародними інституціями та організаціями, державними мережами та приватними стейкхолдерами як міжнародні організації, мультинаціональні корпорації, органи міжнародної стандартизації, тощо [3]. При цьому право на покарання держави «розмивається» між повноваженнями держав та транснаціональними акторами у контексті квазікримінальних практик без існування легітимації захисту потерпілих від зловживання владою. До них ми відносимо регламентні обмеження прав людини ФІФА та інших міжнародних спортивних організацій, принцип свободи торгівлі ВТО, корупційні практики медичних протоколів ВОЗ, зловживання впливом з боку G 7, МВФ та Світового банку, нормативні обмеження локального правового регулювання діяльності мультинаціональних корпорацій, *jus puniendi* тощо [4]. У ряді випадків ЄСПЛ трактує це як покарання

у своєму автономному тлумаченні. Так, у справі *Erwin Bakker contre la Suisse* [5, § 111] ЄСПЛ визначив, що спортсмени не мають можливості подавати свої скарги до звичайних судів через систему спортивного арбітражу. Така відсутність вибору для спортсменів викликає занепокоєння, оскільки обмежує їхній доступ до правосуддя та перешкоджає розгляду їхніх скарг незалежними судами. Зазначимо, що результатами рішень спортивного арбітражу може бути заборона спортсменам займатися професійною діяльністю, яка у контексті автономного тлумачення кримінально-правових заходів з боку ЄСПЛ може бути визначеною як покарання. «Точкою відліку для будь-якої оцінки щодо снування «покарання» є визначення того, чи даний захід було накладено внаслідок визнання винним у кримінальному «правопорушенні». У зв'язку з цим можуть виявитись належними й інші складові: характер і мета даного заходу (зокрема, репресивна мета), його внутрішньо-правова кваліфікація, провадження, пов'язане з його постановленням і виконанням, а також його тяжкість» [6, §28]. Мережеве кримінальне право та екстериторіальність впливу права центральних світових гравців на національне законодавство окремих країн теж не йде на кшталт національного *ultima ratio*. Проте, проблематика колонізації та деколонізації в кримінальному праві є окремим випадком блукання у задзеркаллі (достатньо порівняти концепцію призначення покарання за проектом КК України 2023 та таблицею призначення покарань за Федеральними керівними принципами винесення вироків у Сполучених Штатах Америки. 2012), та потребує самостійного аналізу. Сподіваюсь, що проблематика девелопменталізма у кримінальному праві отримає свій подальший розвиток [7]

Міжнародне та європейське кримінальне право засновані на ідеології гібридності. Кримінальні юристи сьогодення, намагаючись концептуалізувати сутність кримінального право-

суддя в сучасному світі, сперечаються про те, чи є сучасна система кримінального правосуддя придатною для здійснення правосуддя, тобто не тільки для покращення захисту прав людини, але й для сприяння справедливості та миру в цілому [8]. Війна в Україні поруч із порушеннями прав людини в усьому світі актуалізують значущість розвитку міжнародного кримінального права у протидії викликам світової безпеки. Не даремно у продовження ідей Римського статуту МКС, та проекту Конвенції ООН про злочини проти людяності у 2023 році було прийнято Люблянсько-Гаазьку Конвенцію про міжнародне співробітництво у розслідуванні та переслідуванні геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів. Глобалізація економіки призводить до того, що зв'язаність влади правом відступає. Поруч з цим субсидіарність міжнародного кримінального переслідування відповідно до ст. 17 Римського статуту не діє тільки для тих випадків, коли держава, не може або не бажає втручатися у національне кримінальне переслідування в конкретному випадку.

Супранациональне (Європейське) кримінальне право є також легітимним обмеженням юрисдикційних повноважень держави за умов втілення концептів субсидіарності та пропорційності та... обмеження прав людини у значній кількості випадків [9]. Національне кримінальне право та примусові практики в залежності від правової родини використовують різні важелі досягнення мети регуляції та охорони суспільних відносин. У англо-американській звичаєвій традиції використовується термін «воблер». Термін «воблерний злочин» використовується для позначення кримінального правопорушення, яке насправді не є злочином або проступком, залежно від конкретних обставин справи. Насправді, воблерний злочин не є ні проступком, ні злочином. Це і те, і інше! Воблер-правопорушення – це обвинувачення,

яке дозволяє прокурорам обирати, чи хочуть вони кваліфікувати справу як проступок або як злочин. Доречі, у законодавстві Канади перелік гібридних кримінальних правопорушень включає категорії, карані від 2 до 14 років позбавлення волі [10]. У національному законодавстві угоди про визнання вини та примирення з потерпілими сьогодні передують 20 відсоткам вироків. Зрозуміло, що ця тенденція носить двоякий характер. Позитивний з точки зору економії кримінальної репресії, та негативний з точки зору обмеження відповідальності певних осіб. Приплюсуємо політичні та економічні санкції, адміністративну преюдиціальність (ч. 1 ст. 303 ККУ до 12.01.2006 р; ст. ст. 120,126-1, 150-1, 390 КК), формування системи зловживання за рахунок ‘прикордонних’ ситуацій, заходів суспільно-кримінального впливу тощо. Зрозуміло, що у результаті судовий захист прав людини суттєво нівелюється. У спільній особливій думці до рішення *Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland* судді Сіціліанос, Раварані і Серхідес вказали: «Ніколи не слід забувати, що означає не потрапити під парасольку статті 6 ЄКПЛ: не що інше, як позбавлення гарантій справедливого судочинства. Це можна помітити, зокрема, у сфері дисциплінарного провадження, але не лише там. На кону можуть бути величезні інтереси, і такі провадження можуть призвести до надзвичайно жорстких санкцій. Люди можуть втратити роботу, піддатися зниженню заробітної плати або заборонам просування по службі або навіть арешту. Перспектива не користуватися гарантіями справедливого судочинства (змагального, перед незалежними та неупередженими суддями тощо) не дуже приваблива» [11].

Еволюція розуміння злочинності у практиці ЄСПЛ та її впливу на суспільство і окремих осіб закликає до більш цілісного підходу до теорії кримінального права, який не лише розглядає покарання правопорушників, але й наголошує на

захисті прав жертв, недискримінації та інклюзивності в системі кримінального правосуддя.

З цього боку, гібридність права повинна бути, проте її поширення потребує додаткових гарантій у застосуванні некримінальних заходів. У світлі цих обставин використання права прав людини як підґрунтя сучасної теорії кримінального права та його гармонізації з правом ЄС, набуває першорядного значення.

1. Goran Šimić ICTY and Question of Justice – December 27, 2017. URL: <https://journals.law.harvard.edu/hrj/2017/12/icty-and-the-question-of-justice/>

2. Туляков В. О. «Чорні лебеді» кримінального права та методологія правового регулювання. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків (18–19 жовт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 38–41.

3. Adán Nieto Martín *Global Criminal Law* – Palgrave Macmillan, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-84831-6>

4. Zając D. The Making of Criminal Law as an Element of Ius Puniendi. In: *Non-state Actors Law-making and Domestic Criminal Law*. SpringerBriefs in Law. Springer, Cham. 2023. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-47870-3_2

5. CDEH, AFFAIRE Erwin BAKKER contre la Suisse, (Requête no 7198/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196440>

6. CDEH, AFFAIRE WELCH c. ROYAUME-UNI (Requête no17440/90) 09 février 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62482>

7. Tulyakov V. A. Criminal law and development. *Международное право развития: современные тенденции и перспективы*: материалы междунар. науч.-практ. конф.

(г. Одесса, 17 июня 2015 г.) / НУ «ОЮА». Одесса, 2015. С. 14–19.

8. Anne Kindt. International criminal justice: an unattainable goal or current reality? / Kindt Anne – The University of British Columbia, 2005. URL: https://circle.ubc.ca/bitstream/handle/2429/16539/ubc_2005-0235.pdf?sequence=1

9. Туляков В. О. Апроксимація кримінального права України у контексті законодавчої роботи ЄС: перспективи та методи. *Вісник Національної академії правових наук України* / редкол.: В. Журавель та ін. Харків: Право, 2023. Т. 30. № 3. С. 323–335.

10. Peter Dostal. The Criminal Law Notebook. List of Hybrid Offences. URL: http://criminalnotebook.ca/index.php/List_of_Hybrid_Offences#See_Also

11. ECHR, Case «Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland». 22 December 2020. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-207115>

Хавронюк М.І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
та кримінального процесуального права
(*Національний університет
«Києво-Могилянська академія»*)

ЗАКОНИ ПРО АМНІСТІЮ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ВІД ВІЙНИ ДО МИРУ

1. У 2019 році правозахисники розробили дорожню карту правосуддя перехідного періоду для українського суспільства в умовах збройного конфлікту [1]. Вона передбачає належні цілі і заходи для їх досягнення, але після 24.02.2022 підлягає перегляду. Те саме стосується і Закону «Про засади державної політики перехідного періоду», проект якого у 2021 році зареєстровано у Верховній Раді, але в січні 2022 року відкликано: потрібен новий відповідний законопроект.

2. Елементом перехідної юстиції є амністія. Її модель спробували створити українські дослідники у 2020 році [2] – і ця модель не годиться для поствоєнної України, адже розрахована на випадки подолання наслідків збройних конфліктів не міжнародного характеру, тобто спрямована на специфічних суб'єктів (повстанців, противників режимів тощо). У нас з 2014 року відбувається збройний конфлікт міжнародного характеру, і лише на його початковому етапі мали місце ознаки конфлікту не міжнародного характеру.

Метою амністії має бути осуд від імені держави Україна і визнання винуватості у кримінальних правопорушеннях (далі – к.п.) десятків тисяч осіб, поєднані з прощенням – звільненням від покарання, але покладанням на них певних обмежень, обов'язків і примушуванням їх до певної поведінки. Це потрібно для забезпечення справедливості в розумінні переважної більшості суспільства, насамперед жертв війни.

Двома найбільшими категоріями осіб, на яких слід поширити амністію, можуть бути: 1) колаборанти; 2) військовослужбовці України. Поєднувати в одному законі питання прощення цих двох різних категорій осіб неможливо.

3. З даних Офісу Генерального прокурора [3] і Судової влади [4] випливає, що кількість облікованих к.п. за ст. 111-1 КК у 2022 році та січні-серпні 2023 року становить **6 426**, а осіб, засуджених за це к.п. у 2022 році, **176** осіб.

Але *колабораціонізм* у широкому розумінні означає будь-яку співпрацю з ворогом в інтересах держави-агресора і на шкоду Україні, її патріотам чи її союзникам. Тому також слід згадати:

– вчинені у 2022-2023 роках суміжні к.п., передбачені деякими новими статтями, якими КК доповнено весною 2022 року (статті 111-2, 114-2 і 436-2 Кримінального кодексу України (далі – КК)). Таких к.п. зареєстровано **3 672**, за них засуджено у 2022 році **224** особи;

– вчинені починаючи з 20.02.2014 року деякі інші к.п., що полягали у співпраці з ворогом (передбачені статтями 109–111, 114-1, 258–258-4, 260, 338, 341 КК). Таких к.п. у 2014-2022 роках зареєстровано **35 350**, а засуджено за їх вчинення у цей період **3 120** осіб.

Отже, загалом ідеться про понад 45 тисячі колаборантів – у широкому розумінні цього поняття, **3 520** з яких вже засуджено. А після звільнення тимчасово окупованих територій ці цифри значно збільшаться.

Нагадаю, що в Україні місця позбавлення волі взагалі розраховані лише на 44 тисячі засуджених [5]. Тому без амністії, поєднаної з люстрацією, не обійтись.

4. У законі про **амністію колаборантів** слід визначити такі її **параметри**:

1) дія в просторі – вона має поширюватися на к.п., вчинені: на території України; громадянами України чи особами без громадянства, які постійно проживають на території

України, – і за межами її території; іноземними громадянами чи іншими особами без громадянства, – за межами її території виключно у випадках, передбачених ч. 1 ст. 8 КК;

2) дія в часі. Виходячи зі ст. 5 Закону «Про застосування амністії в Україні» щодо умовної амністії для припинення групових проявів злочинності варто розглянути можливість поширення закону про амністію на діяння, вчинені до певної дати після її оголошення, – щоби дати відповідним особам реальну можливість виконати умови амністії;

3) злочини, на які амністія не поширюється. Йдеться про злочини проти людяності, воєнні злочини і злочин геноцид. У справі «Маргуш проти Хорватії» ЄСПЛ визнав, що амністія воєнних злочинців неприйнятна і суперечить міжнародному праву [6]. До цього переліку слід додати умисне вбивство, а включення до нього особливо тяжких насильницьких злочинів і злочинів проти основ національної безпеки України підлягає обговоренню. Як показали приклади Сьєрра-Леоне, Алжиру та Гватемали, амністія, застосована за такі злочини, не сприяє примиренню, а є лише короткочасним рішенням – ігнорування прав жертв розглядається як порушення справедливості, обурює суспільство і навіть сприяє відновленню збройного конфлікту [7];

4) умови амністії. Рішення про застосування чи незастосування амністії має прийматися судом щодо кожної особи індивідуально, а умовами його прийняття є: а) подання індивідуальної заяви до органу правопорядку чи прокуратури, в якій особа визнає свою вину, приносить публічне вибачення, розкриває інформацію про свою та інших осіб участь в незаконних діях, офіційно зобов'язується не вчиняти к.п. у майбутньому та співпрацювати з органами правопорядку і прокуратурою; б) припинення вчинення к.п., зокрема видача вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв, які особа зберігає, звільнення заручників, в) залучення до громадських робіт і розмінування; г) відшкодування потерпілим, якщо своїми діями особа спричинила шкоду;

д) відмова від участі в політичному житті та від в'їзду на певну територію, участь у певній програмі з інтеграції в суспільство тощо.

У різних країнах як умови застосування амністії, зокрема членами незаконних збройних формувань, визначалось виконання таких **обов'язків** [7]:

– *Східний Тимор* (міжнародний збройний конфлікт, окупація Індонезією, 1975–1999): подати декларацію (яка включала: опис вчинених особою злочинів; визнання відповідальності за їх вчинення; пояснення зв'язку дій особи з політичною ситуацією в Тиморі; визначення конкретної спільноти, в якій особа бажає здійснити процес примирення та реінтеграції; відмову від застосування насильства; підпис); укласти угоду із зобов'язанням виконувати громадські роботи, відновлювати зруйновані будівлі, виплачувати компенсацію жертвам або вчинити інший акт розкаяння. За порушення цих зобов'язань передбачалось покарання до одного року ув'язнення та/або штраф до 3 тис. доларів США;

– *Алжир* (неміжнародний збройний конфлікт, 1991–2002): добровільно, протягом 6 місяців, з'явитися перед уповноваженим органом; віддати всю зброю, вибухові речовини та амуніцію, якими особа володіє; погодитися співпрацювати і боротися проти тероризму; повідомити про діяння, які вона вчиняла; подати декларацію із зазначенням: ідентифікаційних даних про себе, щодо судимості і злочинів, які вона вчинила та її ролі в них;

– *Колумбія* (неміжнародний збройний конфлікт, до 2016): добровільно скласти зброю протягом 90 днів; повідомити уповноважений орган про зміну місця проживання; періодично з'являтися для перевірки до органів влади; гідно поводитися в сім'ї та суспільстві і бути підданою контролю; не залишати країну без дозволу; надати інформацію про угруповання, з яким особа співпрацювала; підписати акт про співпрацю з урядом; припинити незаконну діяльність; здати активи, які були набуті шляхом незаконної діяльності – з метою їх використання для виплат відшкодування жертвам конфлікту;

– *Перу* (неміжнародний збройний конфлікт, 1980–2000): добровільно скласти зброю; відмовитись від зв'язків зі збройною групою; зізнатись у злочинах, в яких особа брала участь; надати інформацію щодо лідерів збройної групи, інших учасників та вчинені групою дії, іншу інформацію, яка зможе допомогти відповідальним органам запобігти вчиненню злочинів;

– *Уганда* (неміжнародний збройний конфлікт, 1980–1986): протягом 6 місяців скласти зброю; з'явитися до найближчого підрозділу армії чи поліції, виконавчого комітету, магістрату або релігійного лідера; надати заявку, де вказати організацію, до якої належала, добровільно чи внаслідок примусу до неї приєдналась, роль в організації тощо, але не вказувати, які злочини вчиняла;

5) категорії осіб, на які поширюється амністія. У 2022 році і січні–серпні 2023 року 2938 осіб вчинили к.п., передбачені статтями 111, 111-1, 111-2 і 436-2 КК. З них 1946 (66%) особи віком понад 40 років, 2816 (96%) громадяни України і 2036 (69%) чоловіки [1]. Ці ознаки не є підставою для непоширення на них амністії, а ось вчинення злочину повторно після засудження за аналогічний злочин – може бути такою підставою.

Слід виключити можливість застосування амністії щодо таких категорій осіб, як керівники збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора та інших незаконних органів влади, що створювались на тимчасово окупованій території, голови виборчих комісій і комісії з референдуму тощо;

б) правові наслідки амністії: звільнення від покарання у виді позбавлення волі на певний строк та інших покарань, звільнення від відбування покарання осіб, які відбули його певну частину. Таким наслідком не може бути звільнення від кримінальної відповідальності із закриттям кримінальних проваджень.

Попри те, що Закон «Про застосування амністії в Україні» (ст. 2) забороняє заміну одного покарання іншим, можна зробити виняток і передбачити можливість заміни покарання у виді позбавлення волі покараннями у виді громадських робіт або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною

діяльністю, застосування яких слід узгодити із відповідними люстраційними обмеженнями;

7) умови скасування амністії – невиконання зобов'язань, які особа взяла на себе у зв'язку з нею (не вчинювати к.п., брати участь в громадських роботах тощо).

5. Водночас слід денонсувати «Комплекс заходів по виконанню Мінського протоколу» від 12 лютого 2015 року, яким передбачалось здійснення амністії шляхом введення в дію закону, що забороняє переслідування та покарання осіб у зв'язку з подіями, які мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України (п. 5). Також треба скасувати закони України:

– «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань...» від 21 лютого 2014 року;

– «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року.

6. Амністія для військовослужбовців України стане практично необхідною, виходячи з того, що амністія не здійснювалась з 2016 року, а кількість військовослужбовців, засуджених судами України у 2017-2022 роках, сягає 15 435 осіб, більшість з них засуджена за ухилення від військової служби.

7. Параметри цієї амністії дещо інші, ніж для колаборантів:

1) дія в просторі – амністія має поширюватися виключно на к.п., вчинені на території України;

2) дія в часі. Амністію варто поширити на к.п., вчинені до дня набрання чинності законом про амністію включно, і не поширювати на триваючі к.п., зокрема пов'язані з ухиленням від військової служби, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання законом про амністію чинності. Цей закон мав би набрати чинності наступного дня після опублікування, а щодо триваючих к.п. – через 10 днів після опублікування, щоби дати можливість особам самостійно припинити ухилятися від військової служби;

3) злочини, на які амністія не поширюється. Це злочини проти людяності, воєнні злочини і злочин геноцид, злочини проти основ національної безпеки України, умисне вбивство, катування, особливо тяжкі насильницькі злочини.

Але у зв'язку з проведенням цієї амністії слід внести зміни до ст. 4 Закону «Про застосування амністії в Україні» і зняти обмеження на застосування амністії до осіб, яких засуджено за злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб, за незаконне позбавлення волі, викрадення людини або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть, – у цих випадках йдеться про необережне ставлення особи до тяжких наслідків;

4) категорії осіб, на які поширюється амністія. За ухилення від військової служби (статті 407, 408, 409 і 429 КК) у 2022 році засуджено 1215 осіб, з яких 1213 (100%) громадяни України, 1148 (95%) віком до 50 років і 1187 (98%) чоловіки [1]. Амністія може бути поширена на всіх їх. Але більш сприятливі умови амністії мають застосовуватися до тих, які мають статус учасника бойових дій, і тих, які вчинили к.п. у молодому віці.

Її слід поширити, крім військовослужбовців, також на правоохоронців, зокрема працівників Національної поліції – тих, які брали участь спочатку в антитерористичній операції (14 квітня 2014 – 30 квітня 2018), потім в операції Об'єднаних Сил (ООС, 30 квітня 2018 – 24 лютого 2022), згодом у війні;

5) ця амністія має бути безумовною. Єдиний виняток – умова про видачу зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і речовин особою, яка була засуджена за їх виготовлення, придбання, зберігання, переміщення, використання і добровільно не видала їх або не повідомила про місце їх знаходження;

6) правові наслідки амністії: звільнення від покарання у виді позбавлення волі на певний строк та від інших покарань, і звільнення від відбування покарання осіб, які відбули його певну частину;

7) законом може бути передбачено і покладено на відповідні державні органи обов'язок надання амністованим особам психологічної чи психіатричної допомоги, забезпечення їх перекваліфікації та працевлаштування, а особам з інвалідністю – належної медичної допомоги і допомоги з протезування тощо.

1. УГСПЛ розробила дорожню карту правосуддя перехідного періоду для українського суспільства в умовах збройного конфлікту. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/uhspl-rozrobyla-dorozhniu-kartu-pravosuddia-perekhidnoho-periodu-dlia-ukrains-koho-suspil-stva-v-umovakh-zbroynoho-konfliktu/>

2. Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства / Мартиненко О.А., Семьоркіна О.М. К., 2020. 84 с.

3. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

4. Судова влада України. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022

5. Телебачення Торонто. Хто сяде в тюрму після війни на Донбасі: відео. 2020. URL: <https://ccl.org.ua/video/khto-siade-v-tiurmu-pislia-viyny-na-donbasi-shche-z-maksom-shcherbynoi/>

6. Експертний центр з прав людини. Микола Гнатівський: Україні доведеться шукати свою власну модель амністії, 22.01.2022. URL: <https://ecpl.com.ua/news/mykola-hnatovs-kyu-ukraini-dovedet-sia-shukaty-svoiu-vlasnumodel-amnistii/>

7. Раєвська М. Амністія щодо осіб у зв'язку з зі збройним конфліктом між росією та Україною: суб'єкти та зміст: магістерська робота. К.: НаУКМА, 2022.

Шепітько М. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*),
провідний науковий співробітник
(*НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса*)

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОРГАНАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В ЄС ТА УКРАЇНІ

Розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ), його зростаюча роль в економічних та соціальних відносинах, воєнні та кіберзагрози, дозволяють вказати, що актуальність дослідження даної проблеми тільки зросла (див. [1]). В Україні, яка стала жертвою російської широкомасштабної воєнної агресії в 2022 р., дана проблема є однією з найбільш актуальних через використання елементів штучного інтелекту з метою нейтралізації загроз в воєнному та кіберпросторах. Тому звіти, сформовані Українською національною групою Міжнародної асоціації карного права (далі – МАКП) в 2022 (див. [2, 3]), відіграли важливу роль у формуванні кримінальної політики в сфері застосування ШІ та будуть відображені в Резолюції на Конгресі МАКП 2024 в Парижі.

Такі підходи до вирішення цієї проблеми можуть надати вектори кримінальної відповідальності фізичних (операторів), юридичних осіб (заводів і постачальників), а також держав, які реалізують їх у мирний або воєнний час із злочинною (терористичною) метою. Також постає питання самої можливості впровадження ШІ як інструментів діяльності органів кримінальної юстиції.

12 лютого 2019 р. Європейський Парламент прийняв резолюцію про всеосяжну європейську промислову політику

в галузі ШІ та робототехніки (2018/2088(INI)). У цій резолюції він зазначив, що «вітає ініціативу Комісії зі створення Групи експертів з відповідальності та нових технологій з метою надання ЄС досвіду в галузі застосування Директиви про відповідальність за продукцію (16) до традиційних продуктів, нових технологій та нових проблем суспільства (формування Директиви про відповідальність за продукцію) та надання допомоги ЄС у розробці принципів, які можуть бути керівними принципами для можливої адаптації застосовного законодавства на рівні ЄС та національного рівня, що стосується нових технологій (формування нових технологій); проте шкодує, що в ході цього законодавчого органу не було висунуто жодної законодавчої пропозиції, що затримує оновлення правил відповідальності на рівні ЄС та загрожує правовій визначеності у всьому ЄС у цій галузі як для торговців, так і для споживачів; зазначає, що *інженери ШІ або компанії, які їх наймають, повинні нести відповідальність за соціальний, екологічний та медичний вплив*, який системи ШІ або робототехніка можуть вплинути на сьогодення та майбутні покоління (п. 131–133)» [4].

Такий підхід Європейського Парламенту демонструє заклик до відповідального використання ШІ в Європі та необхідності регулювання даної сфери в найближчому майбутньому. Слід відзначити, що європейські органи влади здійснили велику роботу в регулюванні ШІ, яка найближчим часом, з врахуванням європейського вектору розвитку, стане актуальним і в Україні.

Так, робота Європейської комісії щодо штучного інтелекту втілювалася в Стратегію ШІ для Європи на 2018 р. (2018 AI Strategy for Europe), білу книгу щодо ШІ на 2020 р. (White Paper on AI) і нещодавно оновлений скоординований план щодо ШІ. У квітні 2021 р. Комісія оприлюднила законодавчу пропозицію щодо закону про ШІ (Artificial Intelligence Act). Пропозиція передбачає класифікацію систем ШІ на основі ризиків. Системи ШІ для правосуддя та правоохоронних органів вважаються

«підвищеними ризиками» і повинні відповідати суворим вимогам (оцінка відповідності, прозорість, людський нагляд). Рада також визнала конкретні вимоги до фундаментальних прав, які виникають у зв'язку з використанням штучного інтелекту в правоохоронних органах, наголошуючи при цьому на потенціалі ШІ покращити запобігання злочинам, розслідування та судове переслідування. У своїх висновках щодо внутрішньої безпеки від грудня 2020 р. Рада поставила мету, згідно з якою до 2025 р. правоохоронні органи повинні мати можливість використовувати технології ШІ у своїй повсякденній роботі «за умови дотримання чітких гарантій». Щодо ШІ в секторі юстиції Рада виступає за необхідність прийняття рішень людьми та наголошує на необхідності ефективних засобів правового захисту для забезпечення права на справедливий суд, презумпції невинуватості та права на захист [5].

В проєкті нового закону про ШІ (Artificial Intelligence Act), який на сьогодні обговорюється, Європейський Парламент планує змінити регулювання даної сфери, в тому числі визначити заборонені практики. Так, розділ II (ст. 5) запропонованого проєкту закону чітко забороняє шкідливі практики ШІ, які вважаються явною загрозою безпеці, засобам існування та правам людей через «неприйнятний ризик», який вони створюють. Відповідно, буде заборонено розмішувати на ринку, вводити в послуги або використовувати в ЄС: 1) усі системи, які використовують шкідливі маніпулятивні «підсвідомі» техніки; 2) усі системи, які використовують певні вразливі групи (фізичні або психічні вади); 3) усі системи, що використовуються органами державної влади або від їх імені для цілей соціального оцінювання; 4) системи віддаленої біометричної ідентифікації в реальному часі в загальнодоступних місцях для цілей правоохоронних органів, за винятком обмеженої кількості випадків».

Надалі в ст. 6 названого проєкту закону про ШІ згадуються системи ШІ «високого ризику», які «створюють негативний

вплив на безпеку людей або їхні основні права. Проект закону розрізняє дві категорії систем ШІ «високого ризику»:

1) системи, які використовуються як компонент безпеки продукту або підпадають під дію законодавства ЄС про гармонізацію здоров'я та безпеки (наприклад, іграшки, авіація, автомобілі, медичні пристрої, ліфти).

2) системи, розгорнуті у восьми конкретних сферах, визначених у Додатку III, які Комісія може оновлювати за необхідності шляхом делегованих актів (ст. 7): а) біометрична ідентифікація та категоризація фізичних осіб; б) управління та експлуатація критичної інфраструктури; в) освіта та професійна підготовка; г) працевлаштування, управління працівниками та доступ до самозайнятості; ґ) доступ і користування основними приватними та державними послугами та перевагами; д) правозастосування; е) управління міграцією, притулком та прикордонним контролем; є) відправлення правосуддя та демократичні процеси» [6].

Сам факт підготовки такого проекту закону вказує на те, що сфера впровадження та застосування ШІ в Європейському Союзі стає жорстко регульованою та такою, що забороняє або суттєво обмежує застосування ШІ, включаючи сферу кримінальної юстиції. Слід звернути увагу, що європейська позиція зводиться до особистої відповідальності інженерів ШІ та юридичних осіб, які їх наймають¹.

Україна, знаходиться тільки на початкових етапах регулювання застосування ШІ. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. була схвалена Концепція

¹ Саме тому позиції інтригуючі позиції окремих дослідників щодо можливості визнання ШІ як суб'єкта кримінального правопорушення поки, що не отримують свого підтвердження в тенденціях регулювання ШІ та встановлення відповідальності за його застосування в окремих сферах. Див. напр. [7].

розвитку штучного інтелекту в Україні. Цікавим також є те, що концепція не вказує шляхи регулювання сфер, в яких може бути застосований ШІ, а формулює завдання, які можуть бути вирішені за допомогою ШІ в сферах освіти і професійного навчання, науки, економіки, кібербезпеки, інформаційної безпеки, оборони, публічного управління, правового регулювання та етики, а також правосуддя. Разом із цим в даній концепції не підіймалися питання обмежень та заборон на використання ШІ в Україні, а також принципів відповідальності за застосування ШІ та наслідки, які системи ШІ можуть спричинити.

У даній Концепції розвитку ШІ в Україні в сфері правосуддя слід забезпечити виконання таких завдань: а) подальший розвиток вже існуючих технологій у сфері правосуддя (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо); б) впровадження консультативних програм на основі ШІ, які відкриють доступ до юридичної консультації широким верствам населення; в) попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою ШІ; г) визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій ШІ; г) винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій ШІ, стану дотримання законодавства та судової практики.

Аналіз сформованих в Україні завдань навіть в одній сфері правосуддя демонструє відсутність єдиного погляду в Україні та ЄС на регулювання ШІ. В ситуації коли в ЄС наголошує на особистому прийнятті рішень в сфері правосуддя, в Україні проголошується постановлення судових рішень у справах «незначної складності». Так само, розвиток існуючих технологій в сфері правосуддя в Україні ймовірно включає окремі елементи ШІ, однак за своєю суттю такими не можуть вважатися. Разом із

цим проблеми використання ШІ під час збирання даних та аналізу ознак людини оперативними органами, органами кримінальної юстиції, судово-експертними інституціями взагалі ігнорується. Тому перспективною та необхідною видається гармонізація законодавства України та Європейського Союзу з метою наближення європейських стандартів, забезпечення прав особи, унеможливлення їх порушення та дискримінації за будь-якою ознакою.

1. RIDP – Revue Internationale de Droit Pénal. Artificial Intelligence, Big Data and Automated Decision-Making in Criminal Justice, Vol. 92. January. 2022.

2. Shepitko M., Senatorova O., Zadoia K., Ponomarenko Yu. International Criminal Law Perspectives on Artificial Intelligence in Ukraine: between the War and Legal Reformation. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2(18). С. 35–51.

3. Karchevskiy M., Radutniy O. Artificial Intelligence in Ukrainian Traditional Categories of Criminal Law. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1 (19). С. 1–25.

4. Сайт Європейського Парламенту. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0081_EN.html?redirect

5. Voronova S. Artificial intelligence in criminal law. European Parliament. Plenary – October I 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/698039/EPRS_ATA\(2021\)698039_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/698039/EPRS_ATA(2021)698039_EN.pdf)

6. Artificial Intelligence act. European Parliament. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698792/EPRS_BRI\(2021\)698792_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698792/EPRS_BRI(2021)698792_EN.pdf)

7. Радутний О. Е. Штучний інтелект як суб'єкт злочину. *Інформація та право*. 4(23)/2017. С. 106–115. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/14_5.pdf

Яворський С.Й.,
аспірант кафедри
кримінального права і кримінології
факультету №1 ПФПНП
(*Львівський державний університет
внутрішніх справ*)

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ПОЛЯГАЮТЬ У ПІДРОБЛЕННІ ДОКУМЕНТІВ

До суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, як відомо, належать суб'єкт та суб'єктивна сторона складу. Якщо звернути свою увагу до групи кримінальних правопорушень, які полягають у підробленні документів, то варто зазначити, що їх суб'єктом може бути як особа, яка має ознаки загального суб'єкта, так і спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення.

Якщо аналізувати відповідну групу правопорушень на предмет характеристик суб'єктів їх складів, то можна із впевненістю вказати на те, що всіх їх можна поділити на дві практично рівновеликі групи: ті, які вчиняються загальним суб'єктом та ті, які, відповідно, вчиняються суб'єктом спеціальним.

До першої групи посягань належать кримінальні правопорушення, передбачені ст. 158; ч. 2 ст. 158-3; ст. ст. 199; 200; 205-1; 220-2; 224; 318; 321-2; ч. 1 ст. 358 КК України. При цьому необхідно уточнити певні моменти щодо посягань, передбачених ст. ст. 220-2 та 321-2 КК України. Аналіз диспозиції відповідних статей дає підстави для висновку про те, що суб'єктом складу відповідного правопорушення може бути будь-яка особа. Однак характер об'єкта посягання, особливості об'єктивної сторони, а у випадку із ст. 220-2 і мета його вчинення вказує нам на те, що швидше за все суб'єкт цих правопорушень мав би визначатися законодавцем як спеціальний. Так, вказівка у диспозиції ст. 220-2

на надання відповідних фальсифікованих документів Національному банку України та мети приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності або підстав для обов'язкового відкликання (анулювання) у фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною, практично виключає вчинення цього посягання будь-якою особою. За характером відповідних правовідносин, учасником їх може бути лише уповноважена особа фінансової установи. Видається, що саме ця ознака повинна бути відображена у кримінально-правовій характеристиці суб'єкта правопорушення, передбаченого ст. 220-2 КК України.

Щодо ст. 321-2 КК України, вчинити це посягання у формі «фальсифікації їх результатів», видається, може також тільки особа, яка залучена до процесу доклінічного вивчення, клінічних випробувань та державної реєстрації лікарських засобів. Особа, яка не є учасником цих процесів, підробляючи результати вивчення та випробувань лікарських засобів навряд чи посягає на здоров'я населення, а її вчинок не здатний заподіяти шкоду цьому об'єктові кримінально-правової охорони. Тому і у цьому випадку варто було б обмежити коло суб'єктів цього складу «уповноваженими особами».

Щодо підроблення документів, які вчиняються спеціальним суб'єктом, то до цієї групи кримінальних правопорушень, видається, варто включити посягання, передбачені ч. 1 ст. 158-3; ч. 1 ст. 220-1; ч. 3 ст. 220-1; ст. 223-1; ст. 319; ч. 2 ст. 358; статтями 364-2; 366; 366-2; 376-1; 384; 400-1 КК України. При цьому варто також застережити, що ознаки таких спеціальних суб'єктів, або прямо названі у диспозиціях наведених статей КК України, або впливають з системного тлумачення положень кримінального закону. Ілюстрацією другого випадку є ст. 319 КК України «Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин». Диспозиція ч. 1 ст. 318 КК не називає ознак спеціального суб'єкта, однак врахування наявності у КК складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 318 КК «Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психо-

тропних речовин або прекурсорів», а також формулювання об'єктивної сторони аналізованого складу із використанням терміну «незаконна видача рецепту...» дає підстави стверджувати, що відповідальність за цією статтею повинна нести не будь-яка особа, а медичний працівник, який має право на видачу відповідного рецепту і видає його із порушенням приписів чинного законодавства.

Серед інших спеціальних суб'єктів, які можуть нести самостійну, диференційовану відповідальність за підроблення документів можна назвати: голову, заступника голови, секретаря, іншого члена виборчої комісії, комісії референдуму (ч. 1 ст. 358-3 КК); керівник або інша службова особа банку (ч. ч. 1, 3 ст. 220-1 КК); уповноважена особа (ст. 223-1 КК); працівник юридичної особи, який не є службовою особою, підприємець, аудитор, експерт, оцінювач, адвокат, нотаріус, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації прав, особа, яка уповноважена на виконання функцій держави щодо реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, державний виконавець, приватний виконавець, інша особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних чи адміністративних послуг (ч. 2 ст. 358 КК); народний депутат України (ст. 364-2 КК); службова особа (ст. 366 КК); суб'єкт декларування (ст. 366-2 КК); службова особа, яка має право доступу до цієї системи (ст. 376-1 КК); експерт (ст. 384 КК); оцінювач (ст. 384 КК); адвокат (ст. 400-1 КК).

Як бачимо, законодавець використовує як ознаки спеціальних суб'єктів, які визначені у кримінальному законодавстві (поняття службової особи, наприклад, визначено у ч. 3 ст. 18 КК України), так і ті, що у ньому не визначені. Однак друга група ознак спеціального суб'єкта досить легко встановлюється шляхом звернення до положень регулятивного законодавства (адвокат, оцінювач, експерт, медичний працівник, нотаріус, державний або приватний виконавці тощо), або ж шляхом тлумачення.

Стосовно ознак суб'єктивної сторони складів відповідних кримінальних правопорушень, варто зазначити таке.

Всі «підроблення документів» належить відносити до групи кримінальних правопорушень, які вчиняються умисно.

Щодо встановлення виду умислу, проблема не є актуальною у зв'язку із тим, що абсолютна більшість посягань мають формальний склад, а отже, за одним із підходів доктрини кримінального права, можуть бути вчинені лише із прямим умислом.

Винятком із цієї ситуації є склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 223-1 КК України «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів», обов'язковою ознакою об'єктивної сторони якого є суспільно небезпечні наслідки «заподіяння значної матеріальної шкоди інвесторові в фінансові інструменти, який набув права власності на цінні папери». Відповідно форму та вид вини у цьому випадку варто встановлювати окремо. У цьому випадку, варто, видається, підтримати висловлену у науці позицію, що «... ставлення винного до наслідків злочину може мати вигляд прямого чи непрямого умислу» [1, с. 682].

Про умисний характер відповідних посягань свідчить або пряма вказівка на саме цю форму вини (ст. ст. 158; 321-2; 364-2; 366-2; 376-1; 400-1 КК України); або характеристика інформації, що вноситься у документ як «завідомо неправдива/недостовірна» (ст. ст. 205-1; 220-1; 220-2; 223-1; 366; 384 КК України). В окремих випадках на форму та вид вини вказує наявність у складі кримінального правопорушення відповідної мети або мотиву: використання при продажу товарів або збуту (ст. 199 КК); приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності або підстав для обов'язкового відкликання (анулювання) у фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною (ст. 220-2 КК); збуту (ст. 224 КК); корисливий мотив чи інші особисті інтереси (ст. 319 КК); використання його підроблювачем чи іншою особою, збуту (ст. 358 КК); надання органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України (ст. 384 КК).

У спеціальній літературі з приводу цього також зазначається, що «...зміст вини у розглядуваних складах злочину

утворюють характерне для злочинів, вчинених у формі умислу, поєднання інтелектуальної та вольової ознаки. Слід констатувати, що ознаки суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. ст. 357, 358 КК України, знайшли своє відображення у законодавчій редакції їх диспозицій. Про це свідчать наступні чинники: 1) вказівка у ст. 357 КК України на вчинення злочину умисно щодо таких форм, як знищення, пошкодження і приховування, а також щодо всіх форм на вчинення злочину з корисливих мотивів або а інших особистих інтересах; 2) наявністю у ст. 358 КК України мети використання підробки як підроблювачем, так і іншою особою, а також у ч. 3 ст. 358 КК України – на «завідомість» як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони цього складу злочину. Такий спосіб конструювання складів злочинів вказує на необхідність віднесення їх до умисних злочинів» [2, с. 701].

У виняткових випадках законодавець не вказує у диспозиціях відповідних статей ні форми вини, ні мети відповідної діяльності, однак системне тлумачення а також формальний вид складу, та альтернативні форми поведінки у межах цих складів, які можуть бути вчинені тільки умисно, дають підстави стверджувати, що й ці правопорушення можуть бути вчинені лише умисно. Йдеться про склади кримінальних правопорушень, відображені у ст. ст. 158-3; 200; 318 КК України.

1. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.

2. Парасюк Н.М. Суб'єктивна сторона складів злочинів про незаконні дії з документами, бланками, штампами та печатками (ст. ст. 357, 358 КК України). *Форум права*. 2011. № 2. С. 700–710.

ЗМІСТ

Акімов М. О. ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ПРОЯВ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКОНОПРОЄКТУ РЕЄСТР. № 9519 ВІД 24 ЛИПНЯ 2023 РОКУ).....	3
Андрусяк Г. М. ВИКОНАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЧИ РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ТА ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (СТ. 43 КК УКРАЇНИ): НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	7
Балобанова Д.О. ДОЦІЛЬНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОБАЦІЙНОГО НАГЛЯДУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ	12
Басиста І. В. НАСИЛЬНИЦЬКА ПЕРЕДАЧА УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ – АКТ ГЕНОЦИДУ ЧИ ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН?	18
Большакова Д.О. ОКРЕМІ ПИТАННЯ УКЛАДЕННЯ УГОД В ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	65
Броневицька О.М. СЕКСУАЛЬНЕ ТА ГЕДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	72
Вишнеvsька І.А.,	79
ГОСПОДАРСЬКИЙ (ЕКОНОМІЧНИЙ) КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: БАЧЕННЯ ЗАКОНОДАВЦЯ ТА РЕАЛІЇ ПРАКТИКИ.....	79

Газдайка-Василишин І.Б. ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ.....	86
Гацелюк В.О. В ПОШУКАХ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ: ЯК НЕ ВИГАДАТИ КОЛЕСО.....	92
Гловюк І. В. ІНФОРМОВАНА ЗГОДА ЯК СТАНДАРТ ПОСТРАЖДАЛО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ ОБСТАВИН СНПК.....	98
Гутник В.В. ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІВ МІЖНАРОДНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У ПОКАРАННІ ЗА ВЧИНЕНІ МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ.....	104
Євдокімова О.В. ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИДІВ ПОКАРАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	109
Зайцев О.В. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	115
Карчевський М.В. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: СВІТОВИЙ ДИСКУРС ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	121
Кваша О.О. СПРАВЕДЛИВЕ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	135
Кваша Р.С. ЩОДО ВИДІВ НАСИЛЬСТВА В ПЕРІОД ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	140
Козич І.В. КОРОТКИЙ ОГЛЯД ТИПОЛОГІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	146

Ландіна А.В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	152
Лященко В. СУМІЖНІ СКЛАДИ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЯК ЗАСІБ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	158
Марін О. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ПОСЯГАНЬ НА КРИТИЧНУ ІНФРАСТРУКТУРУ	163
Маслак Н.В. ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ КОНФІСКАЦІЇ ПІДСАНКЦІЙНОГО МАЙНА ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	171
Матвєєва Ю. ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	177
Медицький І. Б. ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ЮРИДИЧНО-МАТЕРІАЛЬНА ПІДСТАВА ВИКЛЮЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ІЗ СИСТЕМИ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	194
Мельниченко І.Д. ЗАХИСТ ЖІНОК ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ.....	203
Навроцький В. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНСЬКЕ ТА МІЖНАРОДНЕ В УМОВАХ ВІЙНИ: КОНКУРЕНТИ ЧИ ПАРТНЕРИ?.....	209
Новікова К. А. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРАЦЯХ Ю. В. БАУЛІНА.....	220

Острогляд О.В. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КОН'ЮКТУРИ В ЗАКОНОТВОРЧОСТІ ВРУ НА ПОСТАНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ.....	223
Пономаренко Ю. А. ПРАВОВА ОЦІНКА ПОСЯГАНЬ НА КРИТИЧНУ ІНФРАСТРУКТУРУ ЗА ПРОЄКТОМ НОВОГО КК УКРАЇНИ	228
Руфанова В.М. ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВІЙНИ	234
Тананакін О.В. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА САМОЗАХИСТ У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ?	239
Тімофєєва Л.Ю. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ВІДНОВНОГО ТА ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ	244
Туляков В. ЗЛОВИТИ НА ВОБЛЕР: ЩОДО ГІБРИДНОСТІ У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	248
Хавронюк М.І. ЗАКОНИ ПРО АМНІСТІЮ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ВІД ВІЙНИ ДО МИРУ	256
Шепітько М. В. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОРГАНАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В ЄС ТА УКРАЇНІ	264
Яворський С.Й. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ПОЛЯГАЮТЬ У ПІДРОБЛЕННІ ДОКУМЕНТІВ	270

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ВОЄННА ТА ПОВОЄННА
КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ

Матеріали
IX (XXXII) Львівського форуму кримінальної юстиції
26–27 жовтня 2023 року

Опубліковано в авторській редакції

Підписано до друку 14 листопада 2023 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 16,28

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

У45 **Українська** воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. 280 с.

Матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції містять тези доповідей та повідомлень, які були оприлюднені й обговорені під час проведення науково-практичного заходу «Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали», що відбувся у Львівському державному університеті внутрішніх справ 26–27 жовтня 2023 року.